Ekonomiska Samfundets
Tidskrift
2016
THE JOURNAL OF THE ECONOMIC SOCIETY OF FINLAND

Varför ökar den globala skuldsättningen alltjämt?

Akut behov av reformer på arbetsmarknaden

Nya metoder att bromsa skatteflykten

Basinkomsten – ett samhällsexperiment tar form

Ekonomiska Samfundets
Tidskrift

grundad 1913 och åter 1923

Ansvarig utgivare
Ekonomiska Samfundet i Finland r.f.

Chefredaktör
Björn Sundell
e-post bjorn.m.sundell@gmail.com

Redaktionssekreterare
Ingalill Aspholm
e-post
ingalill.aspholm@ekonomiskasamfundet.fi

Redaktionsråd
Björn Sundell, Richard Brander,
Roger Wessman och Ingalill Aspholm

Redaktionens adress
Redaktionssekreterare
Ingalill Aspholm
Gamla Åbovägen 25C
02700 Grankulla

Lösnummer
Pris 14 euro.
Skickas gratis till medlemmar.
Lösnummer kan beställas av
redaktionssekreteraren.

Adressändring
Anmälan om adressändring görs till
Ekonomiska Samfundets sekreterare
Tomas Lindström, eller genom att
skicka e-post till
adresser@ekonomiskasamfundet.fi

Ekonomiska Samfundets webbplats
www.ekonomiskasamfundet.fi

Layout och ombrytning
Oy Nordinfo Ab, Maj-Len Roos

Tryckeri
Oy Painotalo tt-urex Ab, Borgå

FI-ISSN 0013-3183

Pärmfoto: Pond5

Innehåll

Ledare

4 Björn Sundell

Artiklar

6 Roger Wessman
Sparandeöverskott bakom stigande skuldsättning

14 Mikael Juselius
Är låg inflation och tillväxt här för att stanna?

20 Harry Salonaho
Paradigmskifte på arbetsmarknaden nödvändigt

24 Juhana Vartiainen
Finlands oförändrade arbetsmarknad – vår riktiga Akilleshäl

30 Jesper Roine
Långsiktiga inkomst- och förmögenhetsskillnader – vad vet vi och vad spelar det för roll?

36 Johan Lorentzon
Att värdera skog till verkligt värde – en studie av de finska skogsföretagen

42 Björn Sundell
Basinkomsten – ett samhällsexperiment tar form

48 Max Oker-Blom
Skatter och skatteflykt

54 Jan Löfström
Ekonomikunskap i studentprovet i samhällslära

58 Alexis Vartiainen
”Bra samhällsläraprov kräver mångsidiga kunskaper”

62 Linda Kass
Modern affärsutveckling gynnar kreativa industrin

Aktuella böcker

66 Richard Brander
Lord King vill få slut på finansiell alkemi

70 Björn Sundell
Robotarnas segertåg

74 Bertil Roslin
Tillväxt under industrins guldålder

Ledaren

Finanskrisen som vattendelare

Åtta år efter finanskrisen lever vi i intressanta tider. Man kunde ju tänka sig att världen, vis av skadan, skulle vara mindre skuldsatt nu, men i själva verket har den sammanlagda privata och offentliga globala skuldsättningen *ökat* kraftigt sedan 2008. Världsekonomin är antagligen därför ännu mer sårbar nu. Det här är bara en av de många paradoxer som kännetecknar ekonomin i dag. Och paradoxer är som känt tacksamt stoff för en ekonomisk tidskrift. Ofta tvistar de lärda om tolkningen av fenomen som inte har en entydig förklaring, vilket gör fenomenen särskilt utmanande.

Ta produktiviteten, till exempel. Vi lever i något som kunde kallas digitaliseringens tidevarv när digitala lösningar förändrar våra möjligheter att hantera enorma informationsmassor (*big data*), att sammanlänka en myriad olika apparater (*internet of things*), att skapa helt nya tjänster (såsom *airbnb*, en onlinemarknadsplats för uthyrning och bokning av privat boende), att förnya utbildningen och automatisera produktionen. Men trots denna tekniska revolution ökar produktiviteten nästan inte alls.

Produktivitetsdilemmat är ingalunda ett finländskt problem, även om den sittande regeringen emellanåt har gett intrycket av att Finland skulle vara särskilt illa ute. I själva verket är den stagnerade produktivitetsutvecklingen i allra högsta grad ett europeiskt och amerikanskt problem. I somras uppskattade amerikanska Conference Board att produktiviteten i USA år 2016 rent av skulle sjunka, inte öka, för första gången på tre decennier. På frågan varför produktivitetsökningen har varit ovanligt låg de senaste åren har experterna gett många olika tolkningar. Kanske är digitaliseringen, trots allt, inte lika revolutionerande som tidigare tekniska omvälvningar – det är ju över 70 år sedan Joseph Schumpeter pekade på den kreativa förstörelsen i innovationernas spår. Eller kanske har digitaliseringen ännu inte avancerat tillräckligt långt? Eller kanske våra traditionella metoder att *mäta* produktiviteten inte är goda nog – hur mäter man betydelsen av all denna samlade information som står till buds bakom en knapp på datorn eller mobilen? Eller måhända *hämmar* den åldrande befolkningen i industriländerna produktiviteten i högre grad än digitaliseringen *gynnar* den?

Det faktum att många komplicerade ekonomiska frågor saknar entydiga förklaringar kan bero på att fenomenen i sig är helt nya. Som de negativa räntorna, till exempel. Traditionellt ska räntan utgöra kompensation för risktagning. När räntan närmar sig noll blir det allt svårare att prissätta risken. Vilka blir konsekvenserna i samhället av detta historiskt

Björn Sundell

sett unika ränteexperiment? Uppstår bubblor på fastighets- och bostadsmarknaden? Undergrävs bankernas lönsamhet i alltför hög grad när deras naturliga intjäningsmöjligheter försämras? Hur förändras människors köpbeteende om nollräntan blir ett långvarigt fenomen? Endast tiden kommer att utvisa konsekvenserna, eller för att citera Finlands internationellt kändaste och mest meriterade nationalekonom Bengt Holmström i Talouselämä tidigare i år: ”Inte ens [centralbankscheferna] Janet Yellen eller Mario Draghi vet vilka följderna blir av detta experiment”.

Livet efter finanskrisen blir inte som förr, inte ens i de länder där bruttonationalprodukten har återhämtat sig – för att inte tala om länder som likt Finland fortfarande kämpar för att nå upp till nivån före 2008. Finanskrisen är på många sätt en vattendelare som tvingar oss att söka nya förklaringar där gamla sanningar inte längre gäller.

En särskilt viktig fråga för ett exportberoende land som Finland berör världshandeln. Före finanskrisen ökade den globala handeln snabbare än bruttonationalprodukten. Finanskrisen innebar en störtdykning för både handel och tillväxt, och under de senaste åren har världshandeln inte växt lika kraftigt som bnp. Export och import driver alltså inte längre tillväxten som förr, och år 2015 var världshandelns ökning mätt i såväl värde som volym obetydlig. De senaste årens utveckling är så dramatisk att Financial Times i våras gav en stort uppslagen artikel rubriken ”*A Structural Shift*?”, en strukturell förskjutning. Rubriken åtföljdes av ett frågetecken, för säkerhets skull, men antydde i alla fall att en tydlig förändring skett. Återigen är tolkningarna många, men organisationer som IMF och WTO varnar särskilt för den växande protektionism som populistiska politiker manar fram i såväl stora som små länder.

Ekonomiska Samfundets Tidskrift, som genomgick en ansiktslyftning i fjol, strävar efter att behandla aktuella ekonomiska frågor på ett analytiskt men ändå överskådligt sätt. Flera av de ovannämnda fenomenen tangeras i artiklarna i detta nummer, såsom sambandet mellan global skuldsättning och globalt sparande. Vi diskuterar nollräntan, produktiviteten och digitaliseringen. Våra skribenter behandlar samma fenomen ur olika synvinklar. Det händer att slutsatserna varierar. På komplicerade frågor finns inte enkla svar.

Också en tidskrift som strävar efter ett populärvetenskapligt grepp måste akta sig för att gå alltför långt i förenklingen av verkligheten. Gör man det spelar man bara populisterna i händerna.

Roger Wessman
Roger Wessman är en fristående ekonom, skribent och föreläsare. Han har arbetat över 20 år med att analysera ekonomins utveckling och finansmarknaderna bl.a. som chefsekonom på Nordea.

Sparandeöverskott bakom stigande skuldsättning

Skuldsättningen runt om i världen har fortsatt stiga efter finanskrisen. Krisen har närmast förskjutit ökningen av skulderna från den privata till den offentliga sektorn, samt från västvärlden till utvecklingsländerna. Den grundläggande orsaken till den ökade skuldsättningen är överutbudet av besparingar som söker efter ränteplaceringar. Försök att bromsa skuldsättningen utan att ta itu med detta underliggande sparandeöverskott är dömda att misslyckas och kan endast försvaga världsekonomins utveckling.

Globalt har skuldsättningen fortsatt att stiga under åren efter finanskrisen. I västvärlden har skuldsättningstakten avmattats en smula, men det totala sammanlagda värdet av hushållens, företagens och offentliga sektorns skulder är nu i absoluta tal i USA över 30 procent högre än 2009. Inom euroområdet är uppgången bara snäppet mindre.

Bakom den milda uppbromsningen i skuldtillväxten ligger en skarp uppbromsning av den privata sektorns upplåning. Denna uppbromsning har dock kompenserats av en drastisk uppgång i den offentliga sektorns skuldsättning.

Samtidigt som västvärlden något lyckats bromsa upp sin skuldsättning, har utvecklingen gått i en annan riktning i utvecklingsekonomierna. Speciellt i Kina har skuldtillväxten accelererat och den totala mängden skulder är nu nästan fyra gånger högre än före krisen.

Tittar man på skuldsättningen i förhållande till BNP är utvecklingen bara något mindre alarmerande. Skuldsättningsgraden har stabiliserat

sig när ekonomin börjat återhämta sig, först i USA och senare inom euroområdet, men är högre än före krisen. I Kina fortsätter den att öka i rask takt.

Att den globala finanskrisen inte märkbart bromsat den totala skuldtillväxten, utan främst lett till en förändring i vem som skuldsätter sig, är helt naturligt då man inser att skuldsättningen avspeglar villigheten att spara. Denna har snarast ytterligare förstärkts av den osäkerhet finanskrisen medfört.

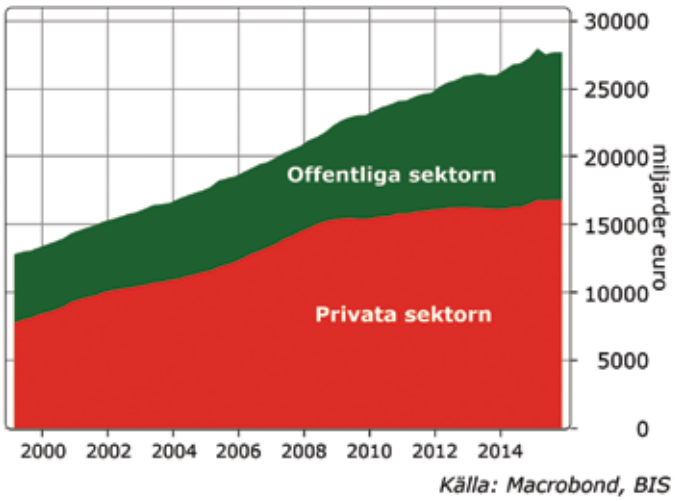

Figur 1 Euroområdet skuldsättning

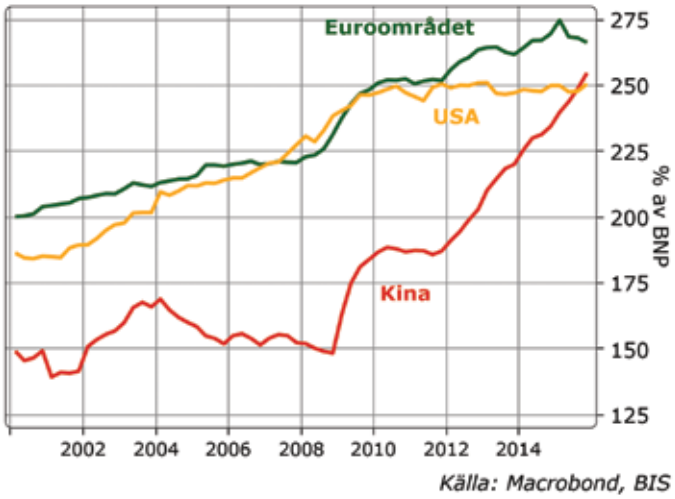

Figur 2. Sammanlagda privata och offentliga skuldsättningen

Sparande = skuldsättning

Besparingar placerade i skuldinstrument (depositioner och skuldebrev) och låntagning är motsatta sidor av samma mynt och därmed oundvikligen alltid lika stora. Då de interplanetära kapitalmarknaderna fortfarande är relativt outvecklade kan vi vara säkra på att den globala nettoskuldsättningen är noll. För varje låntagare som täckt sina utgifter med lånade pengar, finns det någonstans på denna planet långivare som finansierat lånet med sina besparingar. Även det motsatta gäller: För att någon skall kunna samla på sig besparingar, behövs villiga låntagare som tar emot besparingarna. [1)]

Om den globala skuldsättningen således ökar innebär det oundvikligen globalt sett att mängden besparingar samtidigt ökat exakt lika mycket. Detta är en bokföringsmässig identitet, som i sig inte säger något om orsakssambandet, om varför sparandet och skuldsättningen ökar.

Det verkar dock klart att den drivande kraften bakom den stigande skuldsättningen framför allt varit ett tilltagande globalt sparandeöverskott. Vi har haft ett överutbud av sparande som sökt efter villiga låntagare. En *saving glut* som förre centralbankschefen Ben Bernanke (2005) kallade det.

Det starkaste beviset för det här att räntorna redan före finanskrisen var historiskt låga. Låga räntor, ett lågt pris på lånade pengar, vittnar om ett högt utbud av lånekapital, inte om en kraftig efterfrågan. Om huvudorsaken till den tilltagande skuldsättningen varit en tilltagande efterfrågan

1) Strikt taget gäller det här bara besparingar placerade i räntebärande instrument, som alltid utgör någon annans skuld. Spararna kan även välja att sätta sina pengar i aktier eller direkta investeringar, som inte innebär skuld för någon annan.

på lån, till exempel på grund av avregleringen av finanssektorn, skulle det ha avspeglat sig i stigande räntor som krävts för att locka fram finansiärer. Nu drevs räntorna tvärtom neråt av att ett överskott av besparingar som sökte villiga låntagare. Räntorna var låga inte bara i nominella termer, vilket kunde förklaras av den låga inflationen. Även realräntorna var exceptionellt låga.

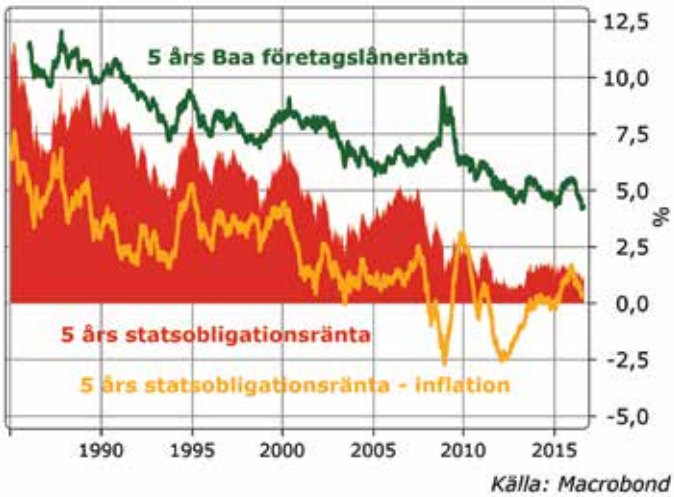

Figur 3. Räntorna i USA

Låga räntor inte centralbankernas fel

En alternativ förklaring till de låga räntorna är att de avspeglar centralbankernas felaktiga politik [2]. Centralbankerna har förvisso en central roll i räntebildningen. En centralbank som vill uppnå sitt inflationsmål kan dock inte sätta räntan på en godtycklig nivå. Om centralbanken försöker sätta räntan för lågt, leder det till att ekonomin överhettas och inflationen överskrider målet. [3]

Fram till finanskrisen hölls inflationen inom euroområdet till exempel mycket nära centralbankens mål om vi frånser effekten av den skarpa uppgången i oljepriset.

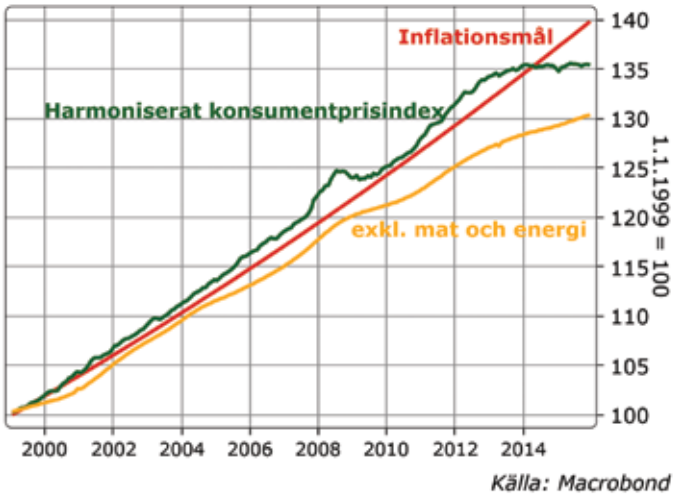

Figur 4. Euroområdet konsumentprisindex

Efter finanskrisen har problemet varit att inflationen underskridit målet. Detta är ett tecken på att centralbankerna tvärtom inte förmått sätta räntorna så lågt som situationen skulle kräva. Problemet har förstås varit att inte ens nollräntor verkar ha räckt till.

Alternativen kreditexpansion eller recession

Om centralbanken skulle försöka hålla räntorna högre än den ränta vid vilken utbudet och efterfrågan på besparingar är i balans, drivs ekonomin in i en recession. [4] För att hålla ekonomin i rullning behövs både köpare och säljare, mängden köpta varor och tjänster är alltid lika stor som mängden sålda. Spararna håller sina utgifter lägre än sina inkomster, vill sälja mera än de köper.

---

2) T.ex. Taylor (2007)

3) Det är förmodligen skäl att påpeka, att centralbanken inte genom att sätta igång sedelpressarna heller kan förändra det faktum att mängden lån och besparingar nödvändigtvis är lika stora. Centralbankens låneoperationer finansieras av dem som är villiga att samla på sig pengarna centralbanken ger ut, i dagens läge främst i form av bankernas depositioner i centralbanken.

Detta kan vägas upp av att låntagarna spenderar mer än sina inkomster, köper mera än de säljer. Om så inte sker och vi har ett överskott av sparande, innebär det att vi har en brist på köpare. Vi får då en nedåtgående spiral i ekonomin. Detta är förstås ingen banbrytande ny upptäckt, redan Mandeville (1714) lyfte upp denna sparandeparadox för över 300 år sedan.

För att bryta denna nedåtgående spiral måste sparandet och låntagning på något sätt fås i balans. Det kan ske till exempel genom att sparandet blir mindre än vad spararna hade planerat, för att deras intäkter sjunker i och med ekonomins kräftgång, och de har mindre intäkter att spara från. [5)]

Om vi ser vad som hände under finanskrisen, så var det i grunden just fråga om att jämvikten mellan sparande och låntagning rubbades. Orsaken var i och för sig inte i första hand att villigheten att ta lån plötsligt kollapsade, utan att investerarna skärpte kraven på vem de var villiga att låna ut sina besparingar till. Karikerat försökte alla placera sina pengar i riskfria statsobligationer. Effekten var dock densamma; mängden låntagare som bedömdes vara kreditvärdiga räckte inte till för att kanalisera det sparande som eftersträvades tillbaka till ekonomins kretslopp.

I slutändan balanserades ekonomin i det här fallet upp, och den nedåtgående spiralen i ekonomin bröts, av en ökad offentlig låntagning runt om i världen. Den ökade offentliga låntagningen var förstås till största delen en konsekvens av att de offentliga finanserna försämrades då ekonomin störtdök.

Exempelvis i USA innebar finanskrisen att den privata sektorn från att 2007 tagit nettomässigt lån för 374 miljarder dollar övergick till att 2009 vara en nettolångivare till en summa av 1 464 miljarder dollar. Denna uppgång i den privata sektorns nettolångivning möjliggjordes av att den offentliga sektorns låntagning ökade med 1 300 miljarder dollar samt att USA:s låntagning från övriga världen minskade.

För ett enskilt lands del är det möjligt att minska den totala nettolåntagningen genom att minska låntagningen från utlandet. Globalt är den sammanlagda nettolåntagningen från utlandet förstås noll. Därmed är det klart att en global ökning av den privata sektorns sparande, som den vi såg under finanskrisen, måste innebära en ökning av den offentliga sektorns skuldsättning.

Ökningen i privata sektorns sparande (nettolångivning) och därmed bortfallet av totala efterfrågan i USA motsvarade 13 % av landets BNP. Om denna chock inte balanserats upp av stimulansen från ett kraftigt ökat offentlig underskott är det uppenbart att ekonomins djupdykning varit mångfalt värre än vad den nu blev.

Varför ett globalt sparandeöverskott?

Orsakerna till det kroniska sparandeöverskott som världsekonomin dras med är många. Vissa av dem är till naturen mer tillfälliga, vissa hänger samman med mer strukturella förändringar som försvagat tillväxtutsikterna. De senare kan sammanfattas under rubriken *sekulär stagnation* som förre amerikanska finansministern Larry Summers (2014) lyft fram.

Delvis förklaras sparandeöverskottet av finanskrisen, som minskat benägenheten att ta lån och investera. Det osäkra ekonomiska läget har ökat intresset för att samla besparingar i möjligast riskfria ränteplaceringar. Den skärpta regleringen av finanssektorn har bidragit genom att minska bankernas kapacitet att kanalisera deponenternas besparingar till långivning.

Problemet fanns dock som vi sett redan före finanskrisen. Redan då krävdes historiskt lå-

---

4) Groshenny, N (2010) gör en simulering som visar att om amerikanska centralbanken försökt bromsa kreditgivningen under åren före finanskrisen ens med måttligt högre räntor, skulle detta ha lyft upp arbetslösheten nära de nivåer vi såg under finanskrisen.

5) Den enkla varianten av detta finns i snart sagt varje introduktionskurs i nationalekonomi. Totala utgifterna (Y) utgörs av utgifter för konsumtion (C) och investeringar (I). Eftersom en aktörs utgifter är någon annans intäkter är även de totala intäkterna Y. Dessa kan användas till konsumtion eller sparas (S). Anta att sparandet är en funktion av inkomster $S=s*Y$, där s är sparandegraden, $Y = C + sY$ och investeringarna är givna.
Vi får då $Y=C+I=C+s*Y \Leftrightarrow Y = I/s$. Således om investeringarna sjunker, eller sparbenägenheten ökar balanseras sparandet och investeringarna av att den ekonomiska aktiviteten sjunker, vilket minskar den totala mängden sparande.

ga räntor för att balansera ekonomin.

Ben Bernanke lyfte redan 2005 fram en central faktor: en åldrande befolkning. Delvis är det höga sparandet ett sätt att förbereda sig för ett ökande antal pensionärer i framtiden. Dels innebär en avtagande tillväxt av befolkningen i arbetsför ålder att den potentiella tillväxten i ekonomin också sjunker. Detta i sin tur minskar på behovet av investeringar såväl i produktionsmaskineri som i bostäder.

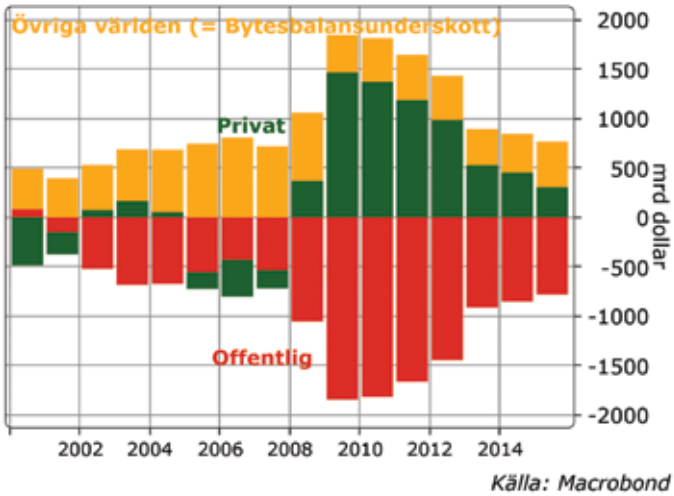

Figur 5. USA: Nettolångivning och nettolåntagning

Investeringsbehovet har också minskat på grund av att tillväxtens tyngdpunkt förskjutits från den tunga industrin till tjänste- och informationssektorn. Larrys Summers fäster t.ex. uppmärksamhet vid it-bolag som Apple och Google vilkas stora vinster krävt relativt lite investeringar och som nu sitter på en enorm kassa.

En bidragande faktor till det höga sparandet är de ökande inkomstskillnaderna. Då höginkomsttagare sparar en större del av sina inkomster än mindre lyckligt lottade, tenderar en ökad koncentration av inkomsterna också att höja sparandegraden.

Bernanke lyfte även fram 90-talets finanskriser i Asen och Latinamerika och den spruckna bubblan i teknologiaktier som bidragande faktorer. De negativa erfarenheterna av teknologibubblan riktade investerarnas intresse mot mindre riskfyllda ränteplaceringar. Efter kriserna såg vi speciellt i Asien en strävan efter att undvika ett beroende av utländskt kapital. I stället strävade länder som Kina medvetet efter ett sparandeöverskott med vilket de kunde bygga upp sin valutareserv. Sparandeöverskottet lånades sedan ut till framför allt USA, som placeringar i både amerikanska statsobligationer och andra skuldebrev – inte minst värdepapperiserade bostadslån som upplevdes som trygga placeringar.

Efter den globala finanskrisen såg vi en rask omvändning framför allt i Kina. Då förtroendet för investeringar i västvärlden raserats och det fanns ett desperat behov att hålla ekonomin i gång då exportmarknaderna sviktade, riktades kreditgivning till hemlandet. Framför allt hushållens sparande är fortsatt högt i Kina, så det totala behovet att ge lån har inte minskat.

Lösningen: minskat sparande!

Av ovanstående diskussion kan man få intrycket att alternativen är att endera driva ekonomin in i en recession eller tolerera att skuldsättningsgraderna skjuter i höjden. Det är dock en förhastad slutsats.

Alternativet att vi kan få ner den totala skuldsättningsgraden genom att strama åt kredittillväxten, till priset av en svagare ekonomisk utveckling, existerar knappast. Tvärtom kan vi räkna med att skuldsättningsgraden stiger då ekonomin krymper, så länge vi inte får ner sparandet. Det var exakt det som skedde under finanskrisen: skuldsättningsgraden tog ett skutt uppåt då BNP krympte medan lånetillväxten bara skiftade från den privata till den offentliga sektorn. Inom euroområdet fick uppgången i skuldsättningsgraden en ytterligare skjuts uppåt då eurokrisen ströp kreditkranarna och förorsakade en ny svacka i ekonomin.

Om vi däremot på ett eller annat sätt kan minska sparandet kan vi bromsa uppgången i skuldsättningsgraden utan att förorsaka en ekonomisk svacka. Det gäller då att få spararna att själva konsumera eller investera en större del av sina inkomster, i stället för att låna ut dem.

Att direkt angripa de underliggande faktorerna bakom den höga sparandegraden är dock enklare sagt än gjort. Den demografiska utvecklingen i västvärlden är svår att snabbt korrigera, såvida man inte är beredd att tillåta en märkbar ökning av invandringen. Omvandlingen till en tjänste- och informationsekonomi är knappast något man heller vill stoppa. Att försöka minska ökningen i inkomstskillnaderna t.ex. med en mer progressiv beskattning har också sidoeffekter, som gör det politiskt kontroversiellt.

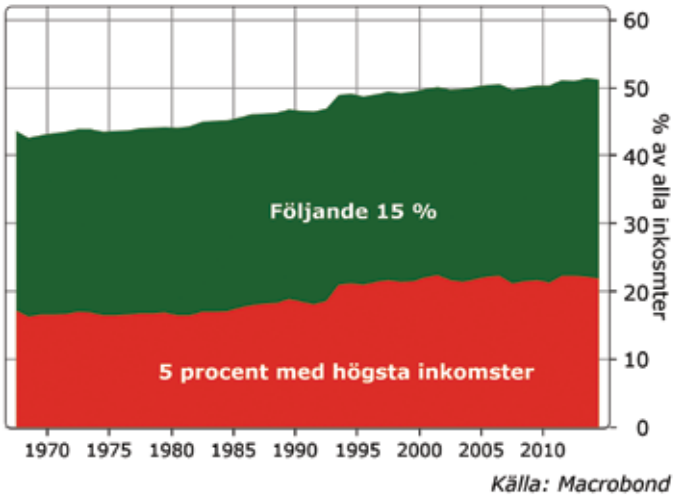

Figur 6: USA: Höginkomsttagarnas andel av totalinkomsterna

Slutligen kunde vi bryta skuldspiralen genom att förmå spararna att placera sina pengar i aktier. Företagen kunde ersätta lånefinansiering med eget kapital, vilket skulle öka stabiliteten i ekonomin. Skatteregler som gynnar låntagning framom eget kapital kunde till exempel ses över, vilket skulle främja en ökad användning av eget kapital. I dagens läge beskattas eget kapital i de flesta fall strängare än lånekapital, då låneräntor är avdragbara vid företagsbeskattningen medan dividender inte är det. Detta kompenseras endast delvis av att dividendbeskattningen i Finland och i andra länder är lindrigare än beskattningen av ränteintäkter.

Lägre realräntor hjälper

Implikationen för centralbankernas politik av ovanstående analys är klar. Låga räntor är önskvärda, inte bara för att undvika en recession, utan också för att hålla ner skuldsättningsgraden. Lägre (real)räntor, bidrar till att göra sparande mindre lockande, och kanaliserar sparandet bort från ränteplaceringar till direkta investeringar eller aktieplaceringar. I den mån lägre räntor stimulerar den ekonomiska aktiviteten och får inflationen att accelerera, sänker detta också skuldsättningen i förhållande till den nominella bruttonationalprodukten, emedan den senare då stiger. Sänkta räntor är även en inkomstöverföring från borgenärer vars ränteinkomster minskar till skuldsatta vars börda lättar. Då ränteintäkterna huvudsakligen går till välbärgade bidrar detta till att minska inkomstklyftorna, vilket också förmodligen har en negativ inverkan på sparandet.

Om man är oroad för en överstor skuldsättning är högre räntor kontraproduktiva som bl.a. Nordens förmodligen mest ansedda expert på penningpolitik, f.d. direktionsmedlemmen i Sveriges riksbank professor Lars E.O. Svensson (2013), påpekat. Den lägre inflationen leder till att gamla skulders realvärde sjunker i långsammare takt än vad som förväntats. Skuldkvoterna blir även högre för att den ekonomiska tillväxten blir svagare eller i värsta fall förbyts i en långvarig recession. Den svaga ekonomiska utvecklingen försämrar de offentliga finanserna och leder därmed till en ökad offentlig skuldsättning.

För ett enskilt land kan förvisso högre räntor leda till en sjunkande skuldsättning, genom att högre räntor minskar kreditefterfrågan och minskar låntagningen från utlandet. Globalt sett kan dock inte låntagningen minska om vi inte minskar på sparandet.

Utvecklingen av skuldsättningsgraden D kan något förenklat uttryckas som en funktion av fyra faktorer [6]:

---

6) Jag frånser här från att skuldsättningen kan ökas av rent finansiella transaktioner, där till exempel värdepappersplaceringar finansieras med låntagning utan att det har någon inverkan på den reella ekonomiska aktiviteten.

Andelen lånefinansierad konsumtion och investeringar i ekonomin, L
Räntenivån, r
BNP-tillväxt, g
Inflation, i
D vid utgången av år t kan då uttryckas som

$$D_t = D_{t-1} + L_t + (r_t - g_t - i_t) \times D_{t-1}$$

Förändringen i skuldsättningsgraden är därmed

$$\Delta D_t = L_t + (r_t - g_t - i_t) \times D_{t-1}$$

D.v.s. skuldsättningsgraden ökas av nyupplåning samt räntorna på gamla lån, medan den ekonomiska tillväxten och inflationen minskar på skuldsättningsgraden. Lägre räntor minskar således direkt på ökningen av skuldsättningsgraden, samt indirekt genom accelererad tillväxt, högre inflation samt genom att minska sparandet och därmed långtagningen.

Skulden stabiliseras om förändringen är noll d.v.s.

$$\Delta D_t = L_t + (r_t - g_t - i_t) \times D_{t-1} = 0$$

$$\Leftrightarrow$$

$$L_t = (g_t + i_t - r_t) \times D_{t-1}$$

Om räntan $r < g + i$, d.v.s. räntan är lägre än den nominella BNP-tillväxten (summan av reella BNP-tillväxten och inflationen) minskar nominella BNP-tillväxten skuldsättningsgraden mer än vad räntorna ökar den. Denna effekt blir allt starkare ju högre skuldsättningsgraden är. Således fastän låntagarna fortsätter att spendera mer än sina inkomster kommer ökningen i skuldsättningsgraden att stanna av, bara skulden blir tillräckligt hög. Specifikt konvergerar skulden till

$$D = L/(g+i-r)$$

Om t.ex. BNP-tillväxten är 1 %, inflationen 2 %, nominella räntan 1 % och årligen 5 % av totala utgifterna i ekonomin finansieras genom ökad skuldsättning (netto efter lånebetalningar på gamla skulder) kommer skuldsättningsgraden att stabiliseras

$D = 5\ \% / (1\% + 2\% - 1\%) = 250\ \%$ av BNP.

Om räntan $r > g + i$, d.v.s. räntan är högre än den nominella BNP-tillväxten, stabiliseras skulden inte, utan tvärtom ökar skulden i accelererande takt då räntekostnaderna stiger i takt med att skulden sväller.

Hur viktig räntenivån är för utvecklingen av skuldsättningsgraden kan illustreras i figur 7, som endast tar i beaktande realräntans direkta inverkan, och antar att ekonomiska tillväxten och sparandegraden är konstanta.

Antaget D initialt 250 % av BNP, $L = 5\%$, $g = 1\%$

Sammanfattning

Det globala sparandeöverskottet vänder upp och ner på invanda regler för sund ekonomisk förvaltning. Det huvudsakliga problemet nu är att få tillräckligt många att ta lån och spendera mer än de förtjänar. Dilemmat är att en fortsatt hög låntagning, som Larry Summers poängterar, kan vara ohållbar för att den leder till en överstor skuldsättning och därmed finansiell instabilitet.

Som resonemanget ovan framhäver kan skuldsättningen i princip hållas i schack genom tillräckligt låga (real)räntor. Oberoende av hur stor nylåntagningen är kan vi i princip få skuldsättningen att stabiliseras på en nivå som kan tolereras genom att sätta räntorna tillräckligt lågt.

Problemet är förvisso bl.a. att eftersom det är problematiskt att pressa de nominella räntorna klart under noll, kan det kräva att vi tillåter en högre inflation. Med en målsättning om två procents inflation kan realräntorna inte pressas lägre än till minus två procent.

Det är dock skäl att hålla i minnet att skuldsättningsgraden alltid förr eller senare stabiliseras så länge realräntan är lägre än tillväxten i ekonomin, oberoende av låntagningstakten. Om inflationsmålet tillåter en realränta på minus två procent får vi inte en exponentiell tillväxt i skuldsättningsgraden så länge vi inte har en kontinuerlig nedgång i ekonomin i en snabbare takt än denna.

Detta kan dock innebära att skuldsättningsgraden stabiliseras på en mycket hög nivå. Således kan vi ha ett dilemma där vi inte samtidigt

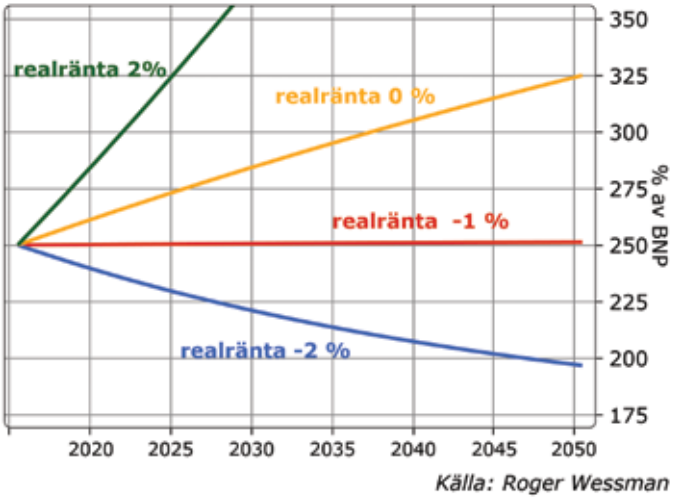

Figur 7 Hypotetiska skuldscenarier antaget olika räntenivåer

kan *både* begränsa uppgången i skuldsättningsgraden till en önskad nivå *och* hålla inflationen i linje med den nuvarande målsättningen. Ju lägre vi vill hålla inflationen desto högre skuldsättning måste vi tolerera.

Detta dilemma kan undvikas om vi med andra åtgärder får bukt på sparandeöverskottet. Strukturella förändringar som minskar sparandet eller ökar ekonomins tillväxtpotential skulle underlätta dilemmat. Så länge det underliggande problemet inte åtgärdas är det bästa alternativet för centralbankerna att fortsatt hålla räntorna låga.

Referenser

Bernanke, B. (2005), "The Global Saving Glut and the U.S. Current Account Deficit", Sandridge Lecture, Virginia Association of Economics, Richmond, Virginia, Federal Reserve Board March 2005.

Groshenny, N (2010), "Monetary policy, inflation and unemployment: In defence of the Federal Reserve", CAMA Working Papers 37.

Mandeville, Bernard (1714) "From the fable of the bees: Or, private vices, public benefits"
Rachel, L. and T. Smith (2015), "Secular drivers of the global real interest rate", Bank of England Staff Working Paper No. 571.

Summers; Lawrence (2014): "U.S. Economic Prospects: Secular Stagnation, Hysteresis, and the Zero Lower Bound", Business Economics 49, pp. 65–73

Svensson, Lars E.O (2013)"Leaning Against the Wind" Leads to a Higher (Not Lower) Household Debt-to-GDP Ratio, SIFR – The Institute for Financial Research, Swedish House of Finance, Stockholm School of Economics,and IIES, Stockholm University

Taylor, JB (2007), "Housing and monetary policy", NBER Working Paper 13682.

Mikael Juselius
Ekon. dr Mikael Juselius arbetar som senior ekonom på forskningsenheten vid Finlands Banks avdelning för penningpolitik och forskning. Han har tidigare arbetat för Bank for International Settlements i Basel, Schweiz, och har fortfarande ett omfattande forskningssamarbete med BIS. Hans forskning gäller samverkan mellan den reella och finansiella sidan av ekonomin. Han har bl.a. undersökt hur väl man kan förutspå finanskriser samt hur finansiella faktorer påverkar konjunkturcykeln.

Är låg inflation och tillväxt här för att stanna?

En vanlig förklaring till dagens rekordlåga inflationsnivå är att ökad sparbenägenhet och dåliga investeringsmöjligheter har drivit ner den reala jämviktsräntan till en sådan nivå att centralbanken inte längre kan stimulera ekonomin via den nominella korta räntan. I den här artikeln erbjuder Mikael Juselius en alternativ förklaring som betonar betydelsen av privat skuldsättning för att förstå den senaste tidens makroekonomiska utveckling. Om den alternativa förklaringen är korrekt så är inte låg inflation och tillväxt nödvändigtvis bestående fenomen – men de kan lätt bli det om de bakomliggande faktorerna feltolkas.

Ett stort makroekonomiskt mysterium är att inflationstakten i många avancerade ekonomier envist sjunkit de senaste fem åren trots att centralbankerna samtidigt bedrivit exceptionellt expansiv penningpolitik (se figur 1). Normalt borde centralbanken kunna kontrollera inflationen, åtminstone på medellång sikt. Hur är det då möjligt att inflationen har hållits låg så länge?

En möjlig förklaring till att det kan vara svårt att stimulera ekonomin via konventionell penningpolitik är att ökad sparbenägenhet och frånvaro av goda investeringsprojekt – s.k. *sekulär stagnation* – driver ner den reala jämviktsräntan så mycket att den inte längre kan nås genom att sänka den nominella räntan till nollgränsen (Summers (2014) m.fl.). För att förstå den här förklaringen måste man först förstå den konventionella synen på hur modern penningpolitik fungerar.

Normalt försöker centralbanken påverka aktiviteten i ekonomin via den korta *reala räntan*, dvs. den nominella räntan minus den förväntade

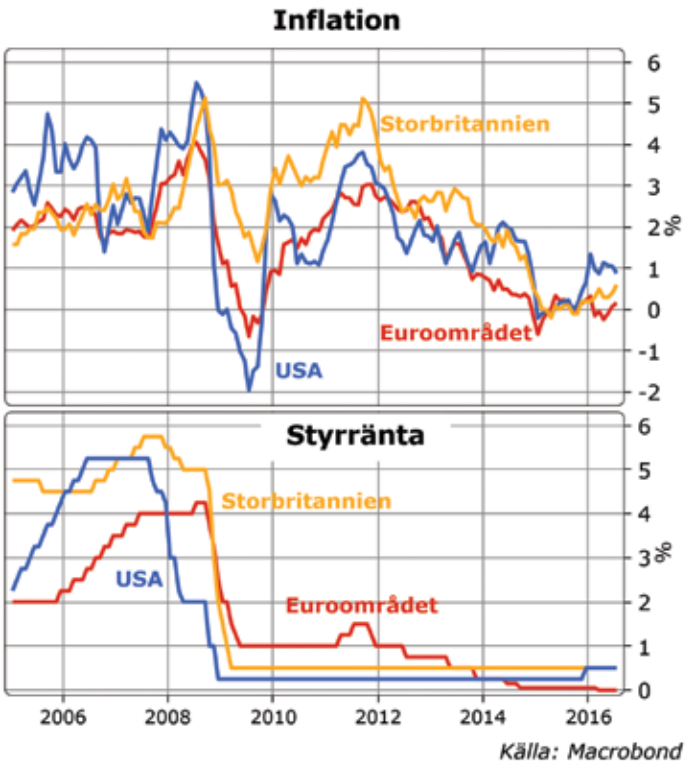

Figur 1: Inflationen och styrräntan i USA, Euroområdet och Storbritannien.

inflationen. En lägre (högre) realränta idag, allt annat lika, ökar (sänker) aktiviteten eftersom det blir mera attraktivt för företagen och hushållen att investera eller konsumera idag jämfört med i morgon. Centralbanken gör det här huvudsakligen genom styrräntan, vilken är den nominella ränta som centralbanken tar för kortsiktiga lån till privatbankerna. Styrräntan utgör alltså en slags botten för den ränta privatbankerna i sin tur tar för lån till företag och hushåll. Utöver styrräntan lägger långivarna till olika räntepåslag för att täcka de risker och kostnader som är förknippade med kreditgivningen. Därför leder t.ex. en sänkning av styrräntan inte nödvändigtvis alltid till en lägre realränta och mera aktivitet. Det avgörande är hur snabbt långivarna förväntar sig att inflationen ökar som följd av räntesänkningen. Om t.ex. inflationen förväntas anpassa sig genast kommer långivarna att kräva full inflationskompensation via ett räntepåslag, vilket då neutraliserar räntesänkningen så att de reella effekterna uteblir. Om det däremot tar tid innan inflationen hinner anpassa sig så ökar aktiviteten på kort sikt. På sikt leder dock en räntesänkning utöver det som är förenligt med ekonomins produktionspotential bara till mera inflation.

Den rådande realräntan återspeglar något så när den förväntade tillväxttakten i ekonomin. Orsaken är att investeringar med lägre marginalavkastning än den rådande realräntan inte borde vidtas då de är olönsamma och vice versa för investeringar med högre marginalavkastning. Den reala räntenivå som är förenlig med tillväxttakten i ekonomins långsiktiga produktionspotential kallas för den *naturliga räntan*. Per definition är den här räntenivån också förenlig med stabil inflation.

Figur 2 sammanfattar den traditionella synen på transmissionen mellan centralbankens styrränta, den reala räntan, aktiviteten och inflationen.

Nu står vi i beredskap att förstå den vanliga förklaringen till att en centralbank möjligtvis inte kan höja inflationen med konventionella medel under sekulär stagnation. Låt oss starta från en situation där den nominella räntan är 4 % och inflationstakten är 2 % och den naturliga räntan är 2 %. Antag att många individer plötsligt vill spara medan få vill konsumera eller investera. En orsak kunde vara den plötsliga osäkerhet som rådde i samband med finanskrisen medan en annan kunde vara de gradvisa effekterna som en åldrande befolkning medför. Oberoende av den exakta orsaken skulle detta leda till att den naturliga räntan skulle sjunka kraftigt, säg till 0 %. Om centralbanken inte upptäcker den här utvecklingen i tid, och håller styrräntan fast, blir den reala räntan för hög, vilket i sin tur leder till att aktiviteten avstannar och inflationen sjunker, säg också till 0 %. Då centralbanken upptäcker sitt misstag och vill få upp aktiviteten och inflationen igen går det inte längre eftersom styrräntan inte kan sänkas under noll (annars skulle individer tjäna på att hålla sina besparingar i fysiska sedlar och mynt). Det bästa man kan göra är att sänka styrräntan till noll. Men då är den reala räntan i vårt exempel också noll vilket är lika med den naturliga räntenivån som per definition håller inflationen stabil.

Är sekulär stagnation rätt förklaring?

Sekulär stagnation kunde alltså förklara varför inflationen hållits så låg så länge, men vissa faktorer talar emot den här förklaringen. Den främsta svårigheten med hypotesen är att nivån på den naturliga räntan som kunde förklara en sjunkande inflationstakt måste vara rejält mycket lägre än den nuvarande reala tillväxttakten i ekonomin. Ta t.ex. euroområdets faktiska realränta som låg nära noll i början av år 2015 samtidigt som *förändringen* i inflationen var ca -0.55 procentenheter på årsnivå vid samma tidpunkt. Det

Figur 2: Flödesdiagram över den traditionella synen på penningpolitisk transmission. Effekten av en positiv förändring i en tidigare variabel på en senare variabel anges med (+) eller (–). T.ex. om centralbanken höjer styrräntan ökar den reala räntan i förhållande till den naturliga räntan. Detta leder i sin tur till att inkomsterna faller i förhållande till den potentiella inkomsten, vilket slutligen leder till lägre inflation.

skulle betyda att den naturliga räntan måste ligga under den faktiska räntan, dvs. under noll, eftersom inflationen fortfarande sjunker. Men samtidigt var tillväxten i euroområdet 1.65 %. Alltså skulle den naturliga räntan skilja sig från ekonomins tillväxttakt med nästan 2 procentenheter då de i teorin inte borde skilja sig speciellt mycket från varandra. Och ännu mer problematiskt, eftersom inflationen sjunker måste vi enligt konventionell logik fortfarande befinna oss i en lågkonjunktur vilket skulle betyda att tillväxtpotentialen de facto är ännu högre. Det är svårt att förstå en bristande vilja att investera med en sådan tillväxtpotential och en realränta nära noll.

En annan svårighet med hypotesen är att även om styrräntan är centralbankens huvudsakliga penningpolitiska instrument, är det ingalunda det enda. T.ex. Europeiska centralbanken har i likhet med många andra centralbanker använt en hel del så kallade okonventionella instrument för att stärka den penningpolitiska transmissionen och lyfta inflationen mot inflationsmålet. Dessa omfattar bl.a. obegränsade krediter till privatbanker med tillräckliga säkerheter samt uppköp av tillgångssäkrade värdepapper och täckta obligationer på sekundärmarknaden. I praktiken är det här ett sätt att kringgå styrräntans nollgräns genom att pressa ner räntepåslagen på långfristiga lån och värdepapper. I dagens läge är det alltså inte enbart förmånligt att ta korta lån utan också långa. Men trots programmens omfattning och det faktum att även de långa räntorna kommit ner har inflationen envist hållit sig kvar på en låg nivå. För att hypotesen om sekulär stagnation skall hålla streck måste alltså den naturliga räntan av någon outgrundlig orsak vara bra mycket lägre än produktionspotentialen. Eller kanske finns det en annan bakomliggande förklaring?

Överskuldsättning som en alternativ förklaring

Den låga inflationstakten och det låga ränteläget uppstod i kölvattnet av den globala finanskrisen som fick sin början år 2008 (se figur 1). Kan dessa tre fenomen vara drivna av samma bakgrundsfaktorer?

Forskningen om de bakomliggande orsakerna till finanskrisen har betonat speciellt den privata skuldsättningens betydelse. Man har t.ex. tidigare kunnat påvisa att ju högre den privata icke-finansiella *skuldsättningsgraden* (skulderna i förhållande till BNP) är, desto större är sannolikheten för att en finanskris är nära förestående (Borio och Lowe (2002), Taylor och Schularick (2012), Drehmann och Juselius (2014) m.fl.). Vidare finns det evidens för att inkomstbortfallet är större efter en finanskris om skuldsättningsgraden var hög innan den inträffade (t.ex. Mian och Sufi (2014). Däremot har det hittills varit svårare att hitta ett betydande stabilt samband mellan skuldsättningsgraden (och liknande indikatorer för finansiella obalanser) och nationalprodukten över längre tidsperioder. Och för att kunna förklara den persistent låga inflationstakten och räntenivån i dagens läge med hjälp av finansiella faktorer är det nödvändigt att kunna påvisa ett sådant stabilt samband.

"Om räntorna hålls låga för länge tenderar skuldsättningsgraden att på sikt anpassa sig till en ny nivå så att en höjning av räntan blir omöjlig utan att följden blir stora samhällsekonomiska kostnader och fallande inflation."

I min egen forskning har jag visat empiriskt att privat skuldsättning har en stabil och betydelsefull effekt på nationalprodukten via *skuldavbetalningsgraden*, definierad som räntor och amorteringar i förhållande till BNP (Juselius och Drehmann (2015)). Sambandet är stabilt både före och efter finanskrisen i USA, och kan till stora delar förklara både längden och djupet på den efterföljande lågkonjunkturen. Det håller också för övriga avancerade länder där tillräckligt med data finns att tillgå.

Skuldavbetalningsgradens betydelse i sammanhanget kommer sig av att den har en så kallad dynamiskt explosiv inverkan på den privata konsumtionen och investeringarna. Förklaringen är enkel. Om den privata sektorns skuldavbe-

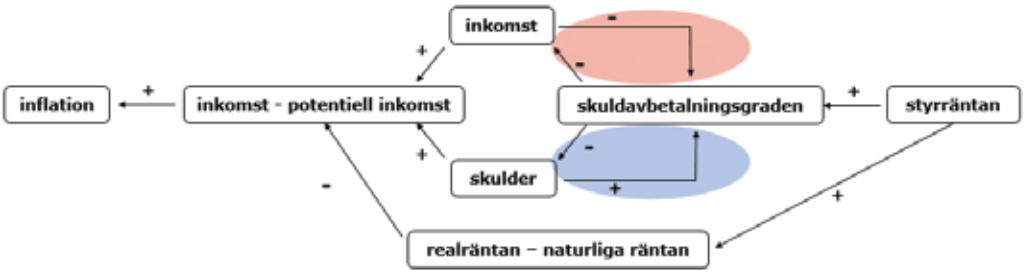

Figur 3: Flödesdiagram över en utvidgad syn på den penningpolitiska transmissionen. Effekten av en positiv förändring i en tidigare variabel på en senare variabel anges med (+) eller (–). Utöver den normala effekten av en ränteförändring, spelar också samverkan mellan skuldavbetalningsgraden, inkomsterna och nya skulder en betydande roll för transmissionen. Skuldavbetalningsgradens samverkan med inkomsterna är explosiv (röda cirkeln), medan dess samverkan med nya skulder (blå cirkeln) är korrigerande. Så länge den senare effekten dominerar hålls ekonomin stabil.

talningsgrad blir för stor leder det till mindre efterfrågan då hushållen och/eller företagen drar åt svångremmen. Detta leder i sin tur till ett inkomstbortfall som ökar skuldavbetalningsgraden ytterligare och därmed förvärrar situationen. Utan andra balanserande krafter skulle det här leda till att systemet spinner ut ur kontroll. Jag finner dock också att skulderna tenderar att avvecklas till följd av en hög skuldavbetalningsgrad – och lyckligtvis tillräckligt snabbt för att skuldavbetalningsgraden minskar på sikt. Men då den väl har hamnat i obalans kan det emellertid ta flera år att få ner skuldavbetalningsgraden till dess jämviktsnivå på grund av kapplöpningen mellan skuldavyttringarna och det samtida inkomstbortfallet. Och hur svår anpassningen blir avgörs av hur högt skuldsättningsgraden låtits växa och hur mycket spelrum centralbanken har att sänka de nominella räntorna. T.ex. i Sverige har man pressat ned skuldavbetalningsgraden en längre tid genom att tillåta långa avbetalningstider på bl.a. bolån samt genom oerhört låga räntor. Det här har dock lett till en mycket hög skuldsättningsgrad samtidigt som skuldavbetalningsgraden sakta men säkert ökat.

En för hög skuldavbetalningsgrad begränsar rörelsefriheten i centralbankens räntepolitik samt hämmar den normala penningpolitiska transmissionen. Till den grad som räntan på skulder är flexibelt bunden till en penningmarknadsränta underlättar och försnabbar en sänkning av den nominella räntan skuldavvecklingen direkt. Dock utgör den nominella räntans nollgräns ett allvarligt hinder för snabb normalisering via räntepolitik. Eftersom kostnaderna av en hög skuldavbetalningsgrad är betydande, är centralbanken i praktiken tvingad att hålla räntan så låg som möjligt så länge anpassningen till normalläge pågår. Samtidigt är det svårt att upptäcka de positiva effekterna av en sådan ”expansiv” penningpolitik eftersom de manifesterar sig i en snabbare återbetalningshastighet snarare än i en högre nationalprodukt. Av samma orsak är det rimligt att utgå ifrån att inflationen också uteblir trots kraftiga sänkningar i ränteläget.

Då man tar överskuldsättning i beaktande blir alltså den penningpolitiska transmissionen mera komplex än vad den traditionella bilden ger vid handen. Figur 3 illustrerar det här i grova drag.

En hög skuldavbetalningsgrad framstår alltså som ett alternativ till sekulär stagnation för att förklara den förhållandevis långa perioden av låga räntor och låg inflation (Juselius et al. (2016)). Enligt den här måttstocken håller de flesta avancerade länderna på att återhämta sig från sviterna av finanskrisen. Men trots det finns det ännu knappt något utrymme för att normalisera ränteläget (USA utgör ett undantag i det här hänseendet), eftersom det igen kunde leda till explosiv dynamik. Sålunda är den här tolkningen förenlig med både moderat reell tillväxt samtidigt som både räntor och inflation hålls låga.

En feltolkning av de bakomliggande faktorerna till nuläget kan i värsta fall leda till att hypotesen om sekulär stagnation blir självuppfyllande. Skuldsättningsgraden har en tendens att anpassa sig till ett långsiktigt jämviktsläge som är förenligt med en balanserad skuldavbetalningsgrad. Därför bestäms det nya jämviktsläget av räntenläget å ena sidan och skuldåterbetalningshastigheten å andra sidan. Om räntorna, t.ex. av försiktighetsskäl, hålls låga för länge tenderar skuldsättningsgraden att på sikt anpassa sig till en ny nivå så att en höjning av räntan blir omöjlig utan att följden blir stora samhällsekonomiska kostnader och fallande inflation. Sett genom linsen av en normal makroekonomisk modell kunde man alltså förledas till att tro att den naturliga räntan fortsättningsvis är på en mycket låg nivå.

Referenser

Borio, C och Lowe, P (2002): "Assessing the risk of banking crises", BIS Quarterly Review, December, 43-54.

Drehmann, M och Juselius, M (2014): "Evaluating early warning indicators of banking crises: Satisfying policy requirements", International Journal of Forecasting, 30(3), 759-780.

Juselius, M, Borio, C, Disyatat, P and Drehmann, M (2016): "Monetary policy, the financial cycle and ultra-low interest rates", BIS Working Papers No 569.

Juselius, M och Drehmann, M (2015): "Leverage dynamics and the real burden of debt", BIS Working Papers No 501.

Mian, A och Sufi, A (2014): "House of debt", The University of Chicago Press, Chicago.

Schularick, M och Taylor, A (2012): "Credit booms gone bust: Monetary policy, leverage cycles, and financial crises, 1870-2008", American Economic Review, 102(2), 1029-1061.

Summers, L (2014): "U.S. economic prospects: Secular stagnation, hysteresis, and the zero lower bound," Business Economics, vol 49(2), 65-73.

Harry Salonaho
Harry Salonaho är ekon. dr från Hanken. Han har nästan 40 års erfarenhet i ledande befattningar i näringslivet i Finland och utomlands. Han har arbetat inom skogsindustrin (bl.a. som divisionschef för StoraEnso), förpackningsindustrin (vice koncernchef för Tetra Pak International) och livsmedelsindustrin (verkställande direktör för Valio). Han har också varit styrelseordförande i Livsmedelsindustriförbundet och medlem av arbetsutskottet i Finlands Näringsliv EK.

Paradigmskifte på arbetsmarknaden nödvändigt

Arbetslagstiftningen är till vissa delar föråldrad, t.ex. kollektivavtalslagen är 70 år gammal och medlingslagen trädde i kraft år 1962. Utgående från aktuell forskning vid Hanken, ett stort antal intervjuer med aktörer på arbetsmarknaden och flera rättsfall analyserar Harry Salonaho förändringsbehovet i arbetslagstiftningen och mekanismerna på arbetsmarknaden.

Finland är i behov av ett paradigmskifte i arbetsmarknadspolitiken. Arbetsmarknadsparterna måste acceptera att arbetslagstiftningen och arbetsmarknadskutymerna är en viktig beståndsdel i landets konkurrenskraft och att förändringar som görs främst borde främja sysselsättningen, förbättra företagens konkurrenskraft och trygga välfärdssamhällets fortbestånd. Arbetslagstiftningen är till vissa delar föråldrad, t.ex. kollektivavtalslagen är 70 år gammal och medlingslagen trädde i kraft år 1962. Dessutom borde landets regering ta en starkare roll i trepartsförhandlingarna.

Avhandlingen *"Förändringsbehov i Finlands arbetslagstiftning och arbetsmark-*

nadsmekanismer", som granskades på Hanken den 30 november 2015, innehåller resultaten från intervjuer med totalt 24 centrala arbetsmarknadsaktörer och specialister, såsom Lauri Lyly, Mikko Mäenpää, Sture Fjäder, Jyri Häkämies, Risto Alanko, Riku Aalto, Esa Lonka och Kari-Pekka Tiitinen. Dessutom analyseras arbetsdomstolens tvistemål från 2000-talet och en jämförelse görs mellan de svenska, tyska och finska arbetsmarknadskutymerna. Utgående från resultaten från de tre ovan nämnda områdena presenteras ca 60 förändringsförslag.

Förslagen är smärtsamma såväl för arbetstagarna som arbetsgivarna, men ett försök har gjorts att göra dem så balanserade som möjligt. På grund av utrymmesbrist behandlas i denna artikel enbart ett begränsat antal av dessa. För en mer detaljerad genomgång hänvisas till avhandlingen, som finns på adressen https://helda.helsinki.fi/handle/10138/158086.

Reglerna för permitteringar och uppsägningar, som fick skarp kritik från såväl arbetstagarna som arbetsgivarna, borde specificeras närmare. Enligt arbetstagarna och specialisterna, gäller detta särskilt fastställandet av de ekonomiska grunderna för uppsägningar. De konstaterar också att det är möjligt att få intrycket att arbetsgivarna alltför lättvindigt använder sig av ekonomiska grunder för uppsägningar. De kräver att större krav borde ställas på arbetsgivarna att detaljerat beskriva vilka andra åtgärder förutom personalminskningar som de planerar vidta för att förbättra företagets lönsamhet. Arbetsgivarnas kritik riktade sig främst mot reglerna för individuella uppsägningar.

Samarbetsförhandlingar i lagens anda. Många av de intervjuade beklagade sig över att samarbetslagens bokstav följs, men inte dess anda. Arbetstagarna anser att arbetsgivaren ofta redan innan förhandlingarna inletts fattat sina beslut och att förhandlingarna förs enbart för att uppfylla lagens bokstav. Trots att samarbetslagen är en relativt ny lag (13.3.2009/127), anser de intervjuade att den är i behov av revidering och modernisering.

Förlängning av uppsägnings- och prövotiderna och minskning av ersättning för ogrundad uppsägning. Jämfört med bl.a. Sverige och Tyskland är uppsägningstiderna för arbetstagare i Finland relativt korta. Utgående från intervjukommentarerna anser jag att de allmänna uppsägningstiderna kunde förlängas från det nuvarande intervallet på 14 dagar – 6 månader (beroende på antällningstiden) till 14 dagar – 8 månader. Samtidigt kunde den maximala prövotiden förlängas från nuvarande 4 till 6 månader, vilket regeringen också föreslagit på våren 2016. Likaledes kunde den maximala ersättningen för ogrundad uppsägning halveras till 12 månader. I synnerhet små företag har framfört kritik mot kostnaderna för uppsägningar och hävdat att de stora finansiella riskerna utgör ett hinder för anställning av personal. Det är också att hoppas att domstolarna något mindre skulle betona skyddsprincipen, och i synnerhet i fall gällande uppsägningar av personliga orsaker som är något oklara inte alltid strikt skulle följa principen "in dubio, pro labore". En justering av rättspraxisen kunde också bidra till att sänka anställningströskeln för små företag.

"Förslagen är smärtsamma såväl för arbetstagarna som arbetsgivarna, men ett försök har gjorts att göra dem så balanserade som möjligt."

Förlikningsreglerna, pliktförfarandet och stridsåtgärderna. Dessa tre delområden fick i intervjusvaren skarp kritik från arbetsgivarna. Arbetstagarna och specialisterna var däremot relativt nöjda med reglerna, trots att några svarande ansåg att reglerna till vissa delar kunde justeras.

Medlingslagen från år 1962 och kollektivavtalslagen från år 1946 borde helt förnyas. Vid förnyandet av medlingslagen kunde modell tas från Sverige, där ett nytt medlingsväsen, Medlingsinstitutet, grundades år 2000. I Sverige har parterna accepterat att den öppna sektorn, och speciellt exportindustrin, skall ha en lönenormerande roll. Medlingsinstitutet bör också verka för att löneförhöjningarna inte överstiger en nivå som ho-

tar de svenska företagens internationella konkurrenskraft.

I samband med moderniseringen av medlingslagen borde också de krav som ställs på parterna innan förhandlingar under riksförlikningsmannens ledning inleds, närmare definieras. Här kunde processkraven som bör följas innan ett tvistemål tas upp till behandling i arbetsdomstolen fungera som modell.

För att få slut på det stora antalet olagliga strejker i Finland borde pliktbeloppen kraftigt höjas. Då kollektivavtalet år 1946 trädde i kraft, motsvarade det maximala pliktbeloppet i dagens penningvärde ca 80 000 euro, då det maximala pliktbeloppet år 2014 endast var 29 500 euro. Ett första steg i förändringsprocessen kunde utgöras av att det maximala pliktbeloppet skulle höjas till nivån som rådde år 1946.

Rätten till strejk är en grundpelare i arbetsrätten och får inte i sig begränsas. Däremot kunde man överväga att enligt tysk modell förbjuda politiska strejker och också införa proportionalitetsprincipen för sympatistrejker, vilket innebär att sympatistrejken bör stå i proportion till den ursprungliga strejken som understöds.

Förbättring av villkoren för atypiska arbetsförhållanden. Villkoren för visstids-, deltids- och hyresarbetsavtal borde noggrant genomgås och moderniseras. Samtidigt borde s.k. nollavtal, som inte garanterar arbetstagaren något som helst minimiantal arbetstimmar, helt förbjudas. I intervjusvaren kritiserade arbetstagarna nollavtalen skarpt och krävde att de helt borde förbjudas. Minimum 8 timmar per vecka motsvarande ungefär en hel arbetsdag kunde vara en lämplig utgångspunkt.

Däremot borde enligt min mening användandet av visstidsavtal lagstiftningsvägen underlättas. Här kunde Tyskland tjäna som ett exempel. Företag som anställer färre än 20 personer kunde helt befrias från kraven som borde uppfyllas för att anställa personal på visstid. Små företag kunde också ges rätten att utan begränsningar visstidsanställa personal under de fem första åren av sin existens. Äldre arbetstagare, tex. 55 år och äldre, borde också kunna anställas för visstid utan begränsningar. Med hjälp av dessa förändringar kunde anställningströskeln i synnerhet i små och medelstora företag sänkas, och samtidigt kunde personer (t.ex. långtidsarbetslösa, ungdomar och äldre arbetstagare) som kan vara svåra att sysselsätta, beredas möjlighet att komma in i arbetslivet.

Allmänt bindande kollektivavtal. Arbetstagarna anser regelverket vara mycket viktigt, och motsätter sig kraftigt avskaffandet av systemet. Enligt arbetsgivarna borde regelverket till vissa centrala beståndsdelar ändras. I dag behandlas en arbetsgivare som följer ett kollektivavtal som allmänt bindande inte jämlikt med en arbetsgivare som följer samma kollektivavtal som normalt bindande.

”Förändringstakten på arbetsmarknaden är så snabb att ingen part kan vänta sig att förändringar helt uteblir.”

Den viktigaste förändringen gäller rätten att förhandla lokalt: En icke organiserad arbetsgivare bör ges samma rättigheter att lokalt avtala om arbetsvillkor som en organiserad. Dessutom borde arbetsfredsplikt införas vid allmänt bindande kollektivavtal. Arbetsgivarna kan inte acceptera att de ”köper” arbetsfred genom att förbinda sig till en viss lönestruktur och övriga anställningsvillkor men arbetstagarna inte förpliktas till arbetsfred. En specialist ansåg att arbetsfredsplikten är en så central beståndsdel i regelverket gällande arbetsförhållanden att dess frånvaro kan ifrågasätta hela strukturen med allmänt bindande kollektivavtal.

Lokala avtal. Åsikterna om nyttan av lokala förhandlingar går isär mellan arbetstagarna och arbetsgivarna. Arbetsgivarna anser att lokala avtal i framtiden borde användas i större utsträckning, medan arbetstagarna anser den nuvarande omfattningen vara tillräcklig.

Alla parter är överens om att det råder ett stort skolningsbehov bland såväl arbetstagarna som arbetsgivarna för att framgångsrikt bedriva lokala förhandlingar. Det vore önskvärt att bestämmelserna om lokala förhandlingar tas med i lagstiftningen för att säkerställa att lokala avtal sluts

i större utsträckning än hittills.

Arbetstagarna kräver att jämlikheten mellan parterna bör säkerställas. Om inte arbetstagarrepresentanterna känner sig jämställda med arbetsgivarna, kan man knappast uppnå för alla parter tillfredsställande villkor.

Parternas befogenheter borde klart definieras. Trots att arbetsgivarna pläderar för lokala förhandlingar, uppstår ibland tvivel om vilka befogenheter t.ex. den lokala ledningen för en enhet inom en stor koncern besitter.

Arbetstagarnas rädsla för att avvikelser från kollektivavtal kan leda till en urvattning av hela kollektivavtalssystemet borde öppet diskuteras. Arbetstagarna borde inse att ”sämre” villkor i många fall kan rädda ett stort antal arbetsplatser. Arbetsgivarna borde inte heller utnyttja företagets prekära ekonomiska läge orimligt.

Parterna borde också visa beredskap att komma överens om specialregler för krissituationer. Dessa bestämmelser kunde tas med antingen i lagstiftningen eller i kollektivavtalen. Viktigt vore också att lokala förhandlingar kunde bedrivas kontinuerligt, allt efter som behov skulle uppstå. Teknologiindustrin är ett bra exempel på hur lokala förhandlingar bedrivs effektivt.

Skyddsprincipen. Skyddsprincipen är en av grundpelarna i modern arbetsrätt. Principen utgår ifrån att arbetstagaren alltid är den svagare parten, som lagstiftningsvägen bör skyddas. Enligt min mening borde skyddsprincipen moderniseras för att också beakta skyddet av arbetsplatser. Alla tre intervjuade parter medger att skyddet av arbetsplatser är viktigt och kunde därför betonas mer än hittills. En intervjuad specialist konstaterade, att ett alltför långt drivet skydd av arbetstagaren kan leda till att det inte finns några arbetsplatser längre.

Arbetstagaren är inte alltid den svagare parten som bör skyddas av lagstiftningen. Den traditionella motsättningen mellan arbete och kapital har ändrat form under de senaste åren. Tidigare var industrin med stora, kapitalintensiva fabriker den dominerande arbetsgivaren. Industriarbetsplatserna minskar och antalet arbetsplatser inom servicenäringarna och i små och medelstora företag ökar.

Finlands grundlag 2 kap. 18 § 1 mom. konstaterar att ”det allmänna skall sörja för skyddet av arbetskraften”, och i lagens 2 kap. 18 § 2 mom. bestäms att ”det allmänna skall främja sysselsättningen och verka för att alla tillförsäkras rätt till arbete”. Det kan debatteras vilket uttryck som bör ges mera vikt, skyddet av arbetskraften eller främjandet av sysselsättningen. Uttrycken står givetvis inte i konflikt med varandra. Det är inte fråga om ”antingen eller”, utan om ”både och”. Det kan med fog konstateras, att skyddet av arbetskraften starkt dominerat åtminstone i det förgångna, medan främjandet av sysselsättningen stått i bakgrunden. Om arbetslagstiftningen reformeras, bör båda aspekterna beaktas.

Till slut berörs en mycket viktig fråga kort: Bristen på förtroende mellan arbetsmarknadsparterna. På grundval av vad de intervjuade uttalat och mina egna erfarenheter vill jag sammanfattningsvis ange följande: Såväl arbetstagarna som specialisterna anser att bristen på förtroende är stor, medan arbetsgivarna inte medger detta. Arbetstagarna borde inse att allt inte kan bli oförändrat. Förändringstakten på arbetsmarknaden är så snabb att ingen part kan vänta sig att förändringar helt uteblir. Arbetsgivarna å sin sida måste acceptera att fackföreningsrörelsen behövs för att garantera en balanserad utveckling av arbetsvillkoren. Den fås inte på knä såsom i England på 1980-talet. Såväl arbetstagarna som arbetsgivarna måste visa reformberedskap.

En grundläggande förutsättning för framgångsrika förhandlingar är att parterna har respekt och förtroende för varandra, och att de är beredda att göra kompromisser för att uppnå en acceptabel helhetslösning. Kanske målet kunde vara att Finland skulle utveckla arbetslagstiftningen och arbetsmarknadsmekanismerna till en stark konkurrensfaktor och fungera som modell för hela världen?

Juhana Vartiainen
Pol. dr Juhana Vartiainen är riksdagsledamot (Samlingspartiet) och tidigare överdirektör vid VATT, Statens ekonomiska forskningscentral. Han har också arbetat i Sverige som direktör vid Fackföreningsrörelsens Institut för Ekonomisk Forskning och som forskningschef vid svenska Konjunkturinstitutet.

Finlands oförändrade arbetsmarknad – vår riktiga Akilleshäl

Finland har från och med 2008 uppvisat en usel ekonomisk utveckling. Även 2016 och 2017 kommer vår BNP- och sysselsättningstillväxt att vara bland de allra svagaste inom EU och euroområdet. Vår produktion och sysselsättning ligger fortfarande under de tidigare toppnivåerna från 2007–2008.

Den dramatiska ekonomiska nedgången 2008 och stagnationen därefter kan förstås i hög grad förklaras med exportindustrins motgångar och andra efterfrågefaktorer. Rent bokföringsmässigt kan den ekonomiska tillväxtens svaghet hänföras främst till att produktivitetstillväxten har upphört, vilket i sin tur beror på förändringar i näringslivets och industrins sammansättning. Finland har tappat några av de allra mest produktiva delarna av sin industri, vilket redan i sig sänker den genomsnittliga produktiviteten samt förmågan att skapa produktivitetstillväxt. I tillväxtbokföringen förefaller arbetsmarknadens roll därför vara begränsad.

Vår bristfälligt fungerande arbetsmarknad samt vårt bristande arbetsutbud är dock viktiga delförklaringar till denna dystra helhetsbild. Rent matematiskt definieras bruttonationalprodukten som en produkt av arbetade timmar och produktivitet per timme, så att BNP-tillväxten blir en

summa av tillväxten mätt i timmar och produktivitetstillväxten. När antalet arbetade timmar inte ökar eller rentav sjunker, blir BNP-tillväxten per automatik lägre. Därutöver försvagas vår ekonomiska prestation på många andra sätt av den svaga arbetsmarknaden. En viktig kausal länk är effekten på de offentliga finanserna. En svag sysselsättningsgrad innebär kroniskt svaga offentliga finanser, vilket i sin tur skär bort frihetsgrader från den finanspolitiska stimulansen samt de offensiva satsningarna på tillväxtfrämjande ekonomiska utgifter.

Således tycker jag att arbetsmarknadens problem i själva verket är Finlands största ekonomiska bekymmer. Jag skall i denna korta artikel presentera en översyn av våra arbetsmarknadsproblem samt behovet av reformer.

En otillräcklig sysselsättningsgrad

Finlands sysselsättningsgrad avviker tydligt i negativ riktning när den jämförs med läget hos våra nordliga grannar (se Tabell 1). Detta är den främsta orsaken till våra offentligfinansiella problem.

Tabell 1. Sysselsättningsgraden för de nordiska länderna 2014, åldersgrupp 15-64. Källa: OECD

Finland	Sverige	Norge	Danmark
68,6	75,2	75,1	73,2

Ett omfattande välfärdsåtagande kan endast finansieras med en hög sysselsättningsgrad. Det är därför som den nu hotande dramatiska förändringen i försörjningskvoten – definierad som antalet icke-arbetande personer dividerat med antalet sysselsatta – kommer att äventyra de offentliga finanserna i de flesta europeiska länder. Ju mer omfattande välfärdsstaten är, desto större blir utmaningen. Det är viktigt att förstå att detta så kallade hållbarhetsunderskott inte kan åtgärdas med produktivitetstillväxt. Även om vi tack vare bättre produktivitetsutveckling fick en högre BNP-tillväxt, skulle detta inte nämnvärt lindra våra offentligfinansiella problem. Orsaken är att produktivitetstillväxten avspeglas fullt ut i reallönerna, inklusive den offentliga sektorns löner. Därutöver ser det politiska systemet till att sociala och andra överföringar ökar i takt med den allmänna lönenivån. Därför ger en förbättrad produktivitetstillväxt upphov till ungefär motsvarande kostnadsökning hos den offentliga sektorn.

Rent definitionsmässigt kan den trendmässiga (strukturella) sysselsättningen L* skrivas som: $L^* = N^* \times$ arbetskraftsdeltagande $\times (1 - U^*)$, där N* är storleken på befolkningen i arbetsför ålder och U* är den strukturella (trendmässiga) arbetslösheten. Med andra ord består sysselsättningen av befolkningen i arbetsför ålder gånger benägenheten att delta på arbetsmarknaden, multiplicerad med en faktor som fångar upp effekten av arbetslösheten. Alla dessa termer ska tolkas som strukturella, det vill säga rensade från konjunkturell variation [1].

För närvarande räcker inte Finlands trendmässiga (strukturella) sysselsättning L* för att generera de skatteintäkter som behövs för att finansiera välfärdsåtagandet, och problemet förvärras av fortsatt demografisk förändring under 2010-talet. Låt oss titta närmare på de olika komponenterna av ekvationen ovan.

Bristande arbetsutbud

Storleken på befolkningen i arbetsför ålder (N*) beror på fertilitet samt invandring. Fertiliteten kan och bör inte påverkas med politiska kraftåtgärder, men det är ändå viktigt att se till att det går att kombinera arbete och familj på samma sätt som i övriga Norden. Detta är nyckeln till upprätthållandet av ett hyggligt barnafödande.

På kortare sikt kan den arbetsföra befolkningen (se fig. 1) påverkas av invandring, och i detta sammanhang är det den arbetsbaserade invandringen som kan spela en relevant och positiv roll. Där släpar Finland efter sina nordiska grannar. Inget nordiskt land har en kraftig befolkningstillväxt enbart genom inhemsk fertilitet. I de flesta europeiska länder har befolkningstillväxten bromsat in tydligt, och befolkningen i arbetsför ålder växer inte av sig själv. I Sverige skulle den växa blygsamt utan invandring, medan den i Finland rent av skulle krympa. År 2009 var en

[1] I själva verket beror ekonomins totala arbetsinsats förstås också på medelarbetstiden. Vi utesluter dock för enkelhetens skull denna variabel ur analysen.

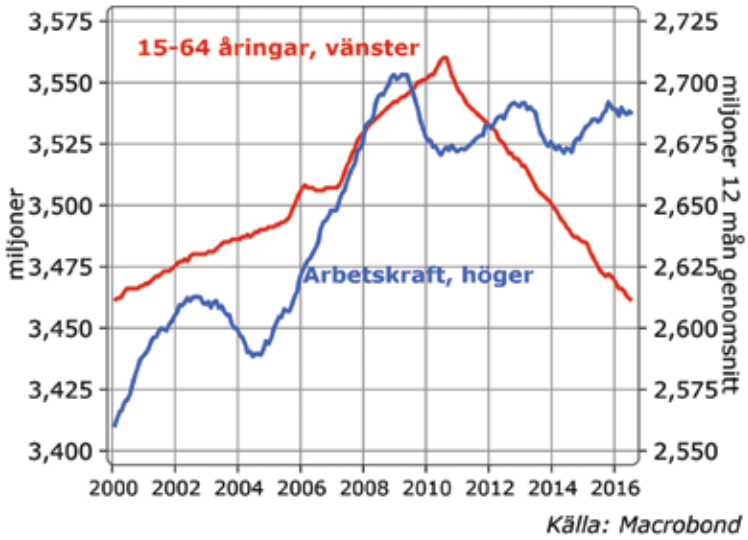

Fig. 1: Finland: Arbetskraft och befolkning

vändpunkt i detta avseende. Fram till det året hade Finlands befolkning i arbetsför ålder kontinuerligt ökat, medan den efter 2009 krympt varje år. Detta är en liten men relevant faktor i den svaga ekonomiska utvecklingen. BNP måste nu produceras med färre händer än 2008, och för de offentliga finanserna är detta en viktig faktor.

I de andra nordiska länderna har dock arbetskraftsinvandringen sedan länge spelat en större och positiv roll. I Sverige och Norge brukar ca hälften eller ibland t.o.m. en större del av den årliga sysselsättningstillväxten handla om ökad sysselsättning för de utrikes födda. Denna utländska reservoar av arbetskraft har än så länge inte utnyttjats i samma grad i Finland.

Arbetskraftsdeltagandet är möjligen den allra viktigaste variabeln som beslutsfattarna borde försöka påverka för att öka på sysselsättningen. Jämfört med Sverige och övriga Norden lider Finland främst av två slags handikapp:

• ett relativt lågt arbetskraftsdeltagande bland äldre. Många drar sig ur arbetslivet redan innan de nått den formella pensionsåldern

• ett relativt lågt arbetskraftsdeltagande bland kvinnor i fertil ålder, dvs. ungefär åldersklassen 29–44. Sysselsättningsgraden för denna grupp underskrider motsvarande grad för Sverige med ca 10 procentenheter.

Det finns flera orsaker till den låga sysselsättningsgraden hos de äldre. Pensionsreformen godkändes 2015 men borde ha initierats betydligt tidigare. Så sent som 2005 sänktes den lägsta pensionsåldern. En viktig faktor som ytterligare försämrar läget är den så kallade pensionsslussen, *työttömyysputki*, alltså det inkomstrelaterade arbetslöshetsstödets extradagar. Detta gör att en person som fyllt 60 år innan utbetalningsperioden för ersättningen löper ut får rätt till en förlängd arbetslöshetsersättning som sedan tillåter en smidig övergång till pensionen. Detta arrangemang bildar ett slags förtidspension, och systemet utnyttjas flitigt av företag som vill bli av med äldre medarbetare.

Det låga arbetskraftsdeltagandet bland kvinnor beror främst på hemvårdsstödet, som gör det attraktivt för kvinnor att stanna hemma tills det yngsta barnet fyller tre år.

En relativt hög arbetslöshet

Utöver ett med nordiska mått mätt lågt arbetskraftsdeltagande lider Finland också av en hög strukturell arbetslöshet. (Se fig. 2)

Enligt OECD:s senaste skattningar (OECD Economic Outlook juni 2016) ligger Finlands strukturella arbetslöshet – alltså den arbetslöshet som kvarstår även när ekonomin befinner sig i kon-

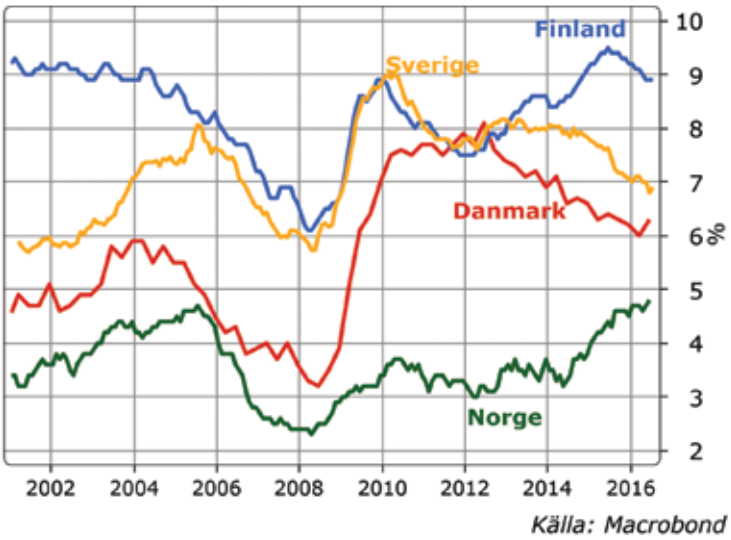

Fig 2. Arbetslösheten i de nordiska länderna

junkturell balans – på 7,4 %. Sverige ligger på samma nivå, men det ska beaktas att Sveriges arbetskraft omfattar en betydlig andel flyktinginvandrare. Den strukturella arbetslösheten är lägre i Danmark (6,3 %) och väsentligt lägre i Norge (3,3 %).

Det finns flera skäl till Finlands dystra arbetslöshetsläge. Jämfört med Sverige är Finland mindre koncentrerat geografiskt, och det är lättare att upprätthålla låg arbetslöshet i storstäder där det finns flera möjligheter att finna ett jobb.

Finland har som alla de nordiska länderna betydande problem med de ekonomiska drivkrafter som lockar till arbete, i synnerhet för personer med endast en kort utbildning. Det är inte lätt att komma åt dessa problem, eftersom man också vill upprätthålla en hygglig levnadsstandard för dem som inte arbetar. Det inkomstrelaterade arbetslöshetsskyddet, *ansioturva*, är dock ganska generöst i nordisk jämförelse.

Finlands löneförhandlingssystem har inte heller reformerats på samma sätt som i övriga Norden. Den nationella samordningen fungerar enligt traditionell nationell centralisering. Det har visat sig vara svårt för dem som styr lönesättningen att anpassa sig till livet i euroområdet där det relativa kostnadsläget i förhållande till övriga euroländer måste hållas i schack. Produktivitetstillväxten upphörde efter 2007, men det var extremt svårt för den finska inkomstpolitiken att tillräckligt snabbt sänka löneökningstakten på motsvarande sätt.

Själva kollektivavtalssystemet är också traditionellt och bygger på detaljerade och långa centrala avtal som dessutom i sin helhet är bindande även för oorganiserade företag inom samma bransch. När ett kollektivavtal sluts, innefattar det nästan alltid ett allmänt utlägg, det vill säga en allmän procentuell löneökning som måste komma varje individ till godo, oavsett företagets, branschens eller individens specifika läge. I resten av Norden har kollektivavtalen däremot så småningom efter slutet på 1990-talet lämnat mycket mer utrymme för lokala och individuella förhandlingar. I de flesta svenska kollektivavtal finns det inget generellt utlägg, och i Danmark och Norge stipulerar flertalet kollektivavtal inga obligatoriska löneökningar alls utan säkerställer bara hyggliga lägstalöner på avtalsområdet. Därför finns det i Danmark, Sverige och Norge betydligt mer utrymme för lokala och individuella löneförhandlingar.

I våra grannländer tillåter detta en mer flexibel anpassning till konjunktursvängningar, men även mer incitamentsdrivna lönesystem på företagsnivå och inom den offentliga sektorn. När löneök-

ningen inte är obligatorisk för varje individ, går det bättre att rikta löneökningarna så att de uppmuntrar till hög produktivitet.

En generell och obligatorisk löneökning för alla skapar också ett starkt lönetryck uppåt redan under lågkonjunkturen. Detta innebär att jämviktsarbetslösheten förblir hög, eftersom den ekonomiska politiken måste börja bromsa den ekonomiska uppgången trots att arbetslösheten fortfarande är hög. Det finns en tydlig risk att detta blir fallet även under den nu pågående återhämtningen.

Utifrån denna kritiska genomgång kan man skissera ett reformprogram som skulle få bukt med våra problem som hållbarhetsunderskottet och den låga sysselsättningsgraden:

• avveckla pensionsslussen, dvs. arbetslöshetsersättningens extradagar. Detta skulle göra äldre arbetare till en intressantare tillgång för finska företag.
• avveckla småningom hemvårdsstödet och ersätt det med bättre föräldraledighet och bättre utrustad dagis samt möjligheter för småbarnsföräldrar att jobba deltid.
• reformera kollektivavtalen så att en större andel av löneökningsutrymmet kan fördelas lokalt och individuellt.
• avskaffa lagen som tvingar även de företag som inte är anslutna till arbetsgivarförbundet att på pricken följa kollektivavtalen. Låt kollektivavtalen mestadels sätta lägstalöner för branschen, men låt annars löneförhandlingen vara lokal.
• gör det lättare för invandrare med ett jobbanbud att flytta till Finland. En förebild kan vara Sverige där man helt har avskaffat ”behovsprövningen” – alltså myndighetens diskretionära bedömning av huruvida en bransch ”behöver” utländsk arbetskraft.
• reformera arbetslöshetsersättningen, så att den minskar i takt med att arbetslöshetsperioden löper.

Varför är allt detta så svårt?

Många av dessa reformförslag har visat sig vara ganska svåra i Finland. Dels handlar det om vårt traditionella trepartssamarbete, dels om allmänt politiskt motstånd. Konsensustraditionen förutsätter att facket är med i reformarbetet, men just reformer vars syfte är att öka arbetsutbudet är ofta ganska svåra för fackförbunden att svälja. Regeringarna har än så länge undvikit att trotsa fackförbundens vilja. En ekonomisk omvärld där det inte sker någon produktivitetstillväxt och där inflationen är nära noll tillåter inte några nämnvärda löneökningar, men det är svårt för facken att inför sina medlemmar motivera uppgörelser där det inte sker några som helst förbättringar.

Det har förstås också varit politiskt svårt att framföra utbudsinriktade reformer under en tid som präglats av lågkonjunktur och hög konjunkturell arbetslöshet. Det är krävande för politikerna att plädera för sådana reformer när väljarna upplever en hög arbetslöshet och frågar sig varför man just nu borde öka på arbetskraften. Ekonomernas svar – att arbetslöshetsgraden ändå är oberoende av arbetskraftens storlek – övertygar inte.

Beslutsfattarna har inte heller tillräckligt funderat över arbetslöshetens verkliga orsaker. Jämviktsarbetslösheten definieras som den lägsta arbetslöshetsnivå som är förenlig med prisstabilitet – som i Finlands fall måste definieras så att landets kostnadsökningstakt inte överskrider euro-områdets genomsnitt. Det är därför lönesättarnas, alltså fackförbundens och arbetsgivarförbundens, beteende som måste påverkas om man vill sänka arbetslösheten. För de flesta politiker är detta dock fortfarande en ganska främmande tankegång. Istället vill det politiska systemet gärna ”åtgärda” arbetslöshetsproblemet med offentliga sysselsättningsutgifter. Det återstår att se om landets ekonomi under detta årtionde kan återhämta sig och det blir möjligt att restaurera ordning och reda i de offentliga finanserna.

Jesper Roine
Jesper Roine är docent i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm. Han forskar främst om inkomst- och förmögenhetsfördelning. Han är en av grundarna av och skriver regelbundet på bloggen "Ekonomistas". Han har skrivit en sammanfattning av Thomas Pikettys "Capital in the Twenty-First Century" som kommit ut både på svenska och finska.

Långsiktiga inkomst- och förmögenhetsskillnader – vad vet vi och vad spelar det för roll?

De senaste åren har debatten om inkomst- och förmögenhetsskillnader formligen exploderat; USA:s president Barack Obama har i ett ofta citerat tal utnämnt de ökande inkomstklyftorna till "vår tids avgörande utmaning", ämnet har återkommande diskuterats vid det ekonomiska toppmötet i Davos, och organisationer som IMF och OECD har publicerat en rad rapporter med budskapet att inkomstskillnader kan skada ekonomisk tillväxt. Men det var ändå en populärvetenskaplig bok som gav mest bränsle åt debatten.

Det som verkligen skapade rubriker var den osannolika framgång som Thomas Piketty fick med sin bok "*Capital in the Twenty-First Century*", en 700-sidig text om inkomst- och förmögenhetsfördelningens utveckling under de senaste 200 åren, som under våren 2014 toppade Amazons bästsäljarlista, och som fått många långt utanför akademin att intressera sig för ämnet.

Debatten som följt efter Pikettys bok har dock ofta varit spretig och bitvis förvirrad. Anledningarna är säkert många och beror tveklöst på ämnets politiska laddning, vilka tidsperspektiv och vika frågor som ansetts viktiga (eller oviktiga), men också på oklarhet kring vad man pratar om. Är det inkomster eller

förmögenheter eller kanske något annat som förmodas vara viktigt, som hälsa och utbildning? Om det är inkomster, är det i så fall disponibla inkomster eller inkomster före skatt och transfereringar? Om det är förmögenheter, vad skall då ingå i begreppet ”förmögenhet”? Spelar skillnader verkligen någon roll, är det inte absoluta nivåer som är viktigast, och är det i så fall inte viktigast vad som händer med världens verkligt fattiga?

Alla dessa frågor är relaterade till varandra men handlar samtidigt om olika dimensioner av ett stort område. Ett problem med debatten är att de ofta klumpas ihop i en diskussion om *”inequality”* där fakta blandas med insinuationer om vilka motiven bakom forskningen är. Syftet med denna artikel är därför att fokusera på några av de nya insikter som Pikettys och andras forskning resulterat i under det senaste dryga decenniet.

Toppinkomstforskningens bakgrund

För att förstå hur den nya forskning som hela debatten grundar sig på passar in i det nationalekonomiska ämnet kan det vara bra att påminna om några grundbegrepp. Från ett makroekonomiskt perspektiv kan man som bekant betrakta ekonomisk aktivitet som en process där människor, genom att kombinera sitt arbete och sitt kapital (naturligt som producerat), skapar värde [1]. Det är detta värde vi försöker mäta när vi uppskattar BNP, och förändringarna i detta värde är vad ekonomisk tillväxt handlar om. I relation till denna tämligen universellt accepterade utgångspunkt kan man ställa sig två centrala frågor som båda rör fördelning: För det första, hur ser fördelningen av BNP respektive kapital ut mellan länder i världen; för det andra, hur fördelas inkomsterna och ägandet av kapital inom varje land?

Utgångspunkten för mycket av det arbete som påbörjades av Thomas Piketty för snart 20 år sedan var att vi helt enkelt saknade mycket av grundläggande statistik kring den historiska utvecklingen som rör fördelningen av inkomster inom länder. Mycket hade gjorts kring frågor som berörde historisk utveckling av *inkomstskillnader mellan länder* (mätt som BNP/capita) men betydligt mindre kring *fördelningen inom länder*. Den stora anledningen till detta var förstås avsaknad på bra statistik. Representativa hushållsundersökningar fanns i bästa fall sedan 1950-talet och i de flesta fall inte förrän på 1970–80 talen och jämförbarheten mellan länder var problematisk.

Det finns dock en källa som möjliggör historiska studier av fördelning i många länder och det är skattestatistik, framförallt då inkomstskattestatistik. Systematisk beskattning av individer eller hushåll på årlig basis infördes i de flesta västländer i slutet av 1800-talet eller i början av 1900-talet. En hake med denna är dock att ju längre bakåt i tiden man går desto färre var det som betalade skatt. I de flesta fall omfattades endast några få procent av befolkningen av skatten då den infördes, en siffra som sedan steg i olika takt i olika länder. Trots detta kan man skapa ett jämförbart mått på inkomstfördelning över tid genom att – som Kuznets (1953) gjorde – relatera inkomsterna hos den (topp)del av befolkningen som man observerar i skattestatistiken till de totala inkomsterna i ekonomin som finns i nationalräkenskaperna. På detta sätt kan man skapa en lång tidsserie som säger hur stor andel av alla inkomster (före skatt och transfereringar) som tillfaller den tiondel (eller tjugondel, eller hundradel) som har de högsta inkomsterna (och som därför observeras i skattestatistiken). [2] Detta – och inte någon initial besatthet av toppen av fördelningen – är anledningen till att de historiska serierna mäter just toppinkomstandelar.

Vad har vi lärt oss om fördelningen?

Thomas Pikettys (2001) banbrytande studie presenterade inkomstfördelningsserier för Frankrike över hela 1900-talet. Denna har följts av ett stort antal andra som med motsvarande metod tagit fram serier för så långa tidsperioder som data har tillåtit. I skrivande stund finns toppinkomstserier för 33 länder över större delen av det senaste år-

[1] Vad som ska ingå i definitionen av kapital är en av de stora pågående diskussionerna kring Pikettys bok. Den intresserade kan läsa kommentarer och invändningar kring detta av t ex Summers, 2014, Stiglitz och Kanbur, 2015, och Jones 2015.

[2] Eftersom inkomstbegrepp och skatter ändrats över tid kräves en rad justeringar och korrigeringar för att få jämförbara serier. Se t ex Atkinson, 2007, eller Roine och Waldenström, 2015 för översikter. Roine och Waldenström, 2010, redogör för detaljerna kring de svenska serierna och Jäntti, Riihelä, Sullström och Tuomala, 2010 för de finska.

hundradet i databasen *World Top Income Database*, WTID. De flesta är OECD länder men uppgifter finns också för Indien, Kina, Indonesien, och en rad andra viktiga länder och ett pågående arbete gör att antalet växer hela tiden.

Att sammanfatta huvudresultaten av denna forskning låter sig inte göras i en kort artikel som denna men om man fokuserar på de nordiska länderna i relation till andra grupper av OECD länder kan man ändå lyfta fram några intressanta saker som kan vara värda att ha i åtanke när man lyssnar på debatten kring dessa frågor. [3)]

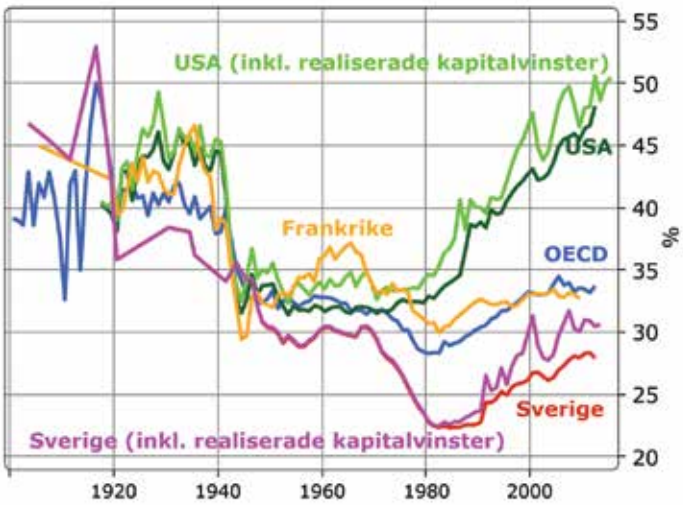

Figur 1: Topp 10-gruppens inkomstandel över 1900-talet.

Figur 1 visar till en början topp 10-gruppens inkomstandel – alltså den del av alla inkomster som går till tiondelen med de högsta inkomsterna – för tre länder, Sverige, Frankrike och USA, som var och en får representera utvecklingen i Norden, Kontinentaleuropa, respektive de anglosaxiska länderna, under 1900-talet. [4)] Som synes hade Sverige lägre toppinkomstandel redan på 1950-talet men den dramatiska nedgången kom senare och fortsatte fram till runt 1980. Vid denna tidpunkt var Sverige, och även övriga Norden, verkligen annorlunda jämfört med andra länder med sina betydligt lägre toppinkomstandelar. Om man betraktar utvecklingen sedan 1980 i ljuset av hela 1900-talsutvecklingen ser man att toppinkomstandelen i Sverige obestridligt gått upp, i *procent* nästan lika mycket som i USA, men i *nivåtermer* har den snarast närmat sig en ”normaleuropeisk nivå”. Vilka slutsatser man sedan drar av detta varierar förstås men det historiska perspektivet är alldeles oavsett viktigt och nytt.

Ytterligare en viktig detalj visar sig om man ur topp 10-gruppens utveckling isolerar inkomstandelen för topp 1-gruppen, alltså den procent av befolkningen som har de högsta inkomsterna. Figur 2 visar utvecklingen för topp 1-gruppen i Sverige och Finland jämfört med Frankrike och USA och snittet i OECD. Om man relaterar till Figur 1 så ser man hur stor del av utvecklingen i topp 10-gruppen som drivs av utvecklingen i topp 1-gruppen. Säg att topp 10-gruppens andel över 1900-talet sjunker från 40–45 % i början av seklet till 25–30 % runt 1980, då kan man i Figur 2 se att 10–15 procentenheter av dessa totalt 15–20 procentenheter kommer sig av förändringar i topp-1.

På motsvarande sätt kan man granska de senaste decennierna; topp-10 andelen i USA har gått från 32 % 1980 till 48 % idag, av denna förändring på totalt 16 procentenheter kan 10 hänföras till topp-1 gruppen. I Sverige har topp 10 ökat med 5 procentenheter varav 3 utgör ökningar i toppen. Skulle man istället isolera inkomstandelen för den undre halvan av toppgruppen, alltså P90-95, så visar det sig att deras inkomstandel nästan inte förändrats alls under hela 1900-talet(!)

Det fokus som varit på vad som händer i topp 1-gruppen har således en empiriskt förankrad anledning: det är helt enkelt där mycket av förändringarna har skett. Återigen kan man dra mycket olika slutsatser av detta men det är alldeles oavsett ett viktigt och intressant nytt resultat.

Insikten att så stora delar av förändringarna

3) Den som är intresserad av fler resultat och detaljer kan läsa t ex översikten av Roine och Waldenström (2015).

4) Denna gruppering och representation är förstås inte tagen ur luften utan något som stämmer väl med vad som kommit fram i olika studier, se t ex Atkinson och Piketty (2007) och Roine och Waldenström (2015).

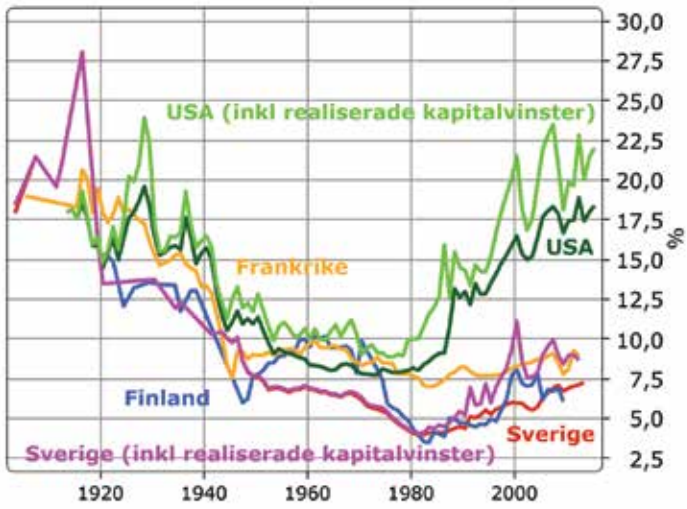

Figur 2: Topp 1-gruppens inkomstandel över 1900-talet.

kan hänföras till den yttersta toppen av fördelningen leder osökt till frågan: ”Vad skiljer denna grupp från resten av befolkningen?”. En sak är inkomstkompositionen. Topprocenten avviker generellt sett från övriga genom att en större del av dess inkomster består av kapitalinkomster. Naturligtvis utgör inte topp-1 någon skarp gräns i detta avseende men generellt sett består inkomsterna i den undre halvan av toppdecilen (P90-95) nästan uteslutande av löneinkomster medan kapitalinkomster blir allt viktigare ju högre upp i fördelningen man kommer.

En viktig ny insikt är att en betydande del av toppgruppens nedgång under 1900-talets första hälft bestod i en nedgång i kapitalinkomster medan dess andel av löneinkomsterna varit relativt stabil. [5] När man kommer till de senaste decennierna är dock utvecklingen i detta hänseende mer komplicerad. Vad gäller den amerikanska topprocentens spektakulära uppgång så har denna i huvudsak orsakats av en större spridning av arbetsinkomster snarare än att kapitalinkomster skulle blivit viktigare. I Sverige och Finland är bilden annorlunda. Här är det istället kapitalinkomsterna (och de realiserade kapitalvinsterna) som ökat i betydelse sedan 1980-talet medan löneökningarna i toppen står för en betydligt mindre del. [6]

Och slutsatserna?

Frågan är nu vilka slutsatser som kan dras av denna utveckling och vilka de underliggande anledningarna är? Varför har inkomstspridningen ökat kraftigt i vissa länder (främst anglosaxiska länder men även i Sverige och Finland) men inte i andra (stora delar av övriga Europa) de senaste årtiondena? Varför är inkomstkompositionen i denna uppgång så olika mellan länder (lönespridning i USA medan kapital varit viktigare i Sverige och Finland)?

Många mekanismer har föreslagits; de som främst ser en gemensam utveckling globalt pekar ofta på gemensamma faktorer som teknisk utveckling och globalisering som påverkat de flesta länder på liknande sätt, de som istället ser stora skillnader mellan länder fokuserar på olika politiska beslut. Andra har framhållit förändrade sociala normer kring acceptabla skillnader i samhället. Och naturligtvis finns kombinationer av alla dessa faktorer. Frågan är långt ifrån avgjord men ett är helt säkert och det är att de nya insikterna om vikten av att beakta inkomster från alla källor (inte bara lön) och skillnaderna inom toppgruppen har resulterat i en rad frågeställningar som inte fanns innan toppinkomstlitteraturen.

Slutligen har vi frågan om förmögenhetsfördelningen och dess kopplingar till inkomstfördelningen. Denna fråga aktualiseras speciellt genom de nya resultaten kring kapitalinkomsternas för-

[5] Lönefördelningen relativa stabilitet är ett av huvudargumenten mot att 1900-tals utvecklingen skulle beskrivas av den så kallade Kuznets-kurvan. Se till exempel Piketty (2007), s 55, för Frankrike, och Piketty och Saez (2007), s 142, för USA, och Roine och Waldenström (2010), s 309 ff. för Sverige.

[6] Jäntti, Riihelä, Sullström och Tuomala, 2010, s 399, konstaterar att i det finska fallet är det främst utdelningar som ökat kraftigt i betydelse. I Sverige är bilden mindre tydlig och kapitalinkomsternas komposition har i sin tur varierat sedan 1980-talet. Realiserade kapitalvinster har vuxit kraftigt i betydelse och sedan runt 2005 har också räntor och utdelningar blivit allt viktigare. Se Roine och Waldenström (2012) om betydelsen av realiserade kapitalvinster.

ändrade betydelse över tid. Om man antar att kapitalinkomster är ett flöde som genereras som avkastning från en underliggande förmögenhet så borde det finnas en korrespondens mellan förändrade kapitalinkomstflöden och förändringar i förmögenhet (eller på dess avkastning). Vidare kan man tänka sig att ökade toppinkomstandelar också skulle resultera i ökade toppförmögenhetsandelar då höginkomstindividerna lättare kan bygga upp sin förmögenhet.

Problemet med samband av dessa slag är att de verkar svåra att hitta i data, speciellt för senare årtionden. Den tydliga och kraftiga uppgången i toppinkomstandelar i många länder speglas inte i en motsvarande tydlig uppgång i förmögenhetskoncentration. En möjlig anledning till detta är dock att data är mycket bristfällig. I ett försök att uppskatta effekten på förmögenhetsfördelningen i Sverige av att återföra tillgångar som potentiellt inte kommer med i den officiella statistiken (främst icke noterade bolag och avkastning på tillgångar i utlandet) visar Roine och Waldenström (2008) att denna kan vara betydande och att förmögenhetskoncentrationen potentiellt är mycket högre än den officiella statistiken visar.

Generellt sett kan man säga att medan det råder relativ koncensus bland forskare om inkomstfördelningens utveckling (däremot inte alls kring dess orsaker, eller för den delen kring vilken roll den spelar), så är man långt ifrån enig ens kring grundläggande fakta om hur förmögenhetsfördelningen ser ut. Detta är förstås ett problem som lämnar utrymme för alla möjliga vanföreställningar i debatten. Oavsett vad man tycker om Pikettys (2014) övriga slutsatser är det svårt att inte hålla med om hans insisterande på att bättre information kring förmögenheter och dess fördelning skulle vara önskvärda.

Relationen till global inkomstspridning

En invändning mot forskningen om ökade inkomstklyftor i västvärlden är att den är missvisande eftersom det verkligt viktiga som hänt är att inkomstklyftorna globalt sett i själva verket har minskat. [7] Även om skillnaderna ökat inom de flesta utvecklade länder så har de höga inkomstökningarna för främst stora delar av Kinas och Indiens verkligt fattiga gjort att den globala inkomstspridningen faktiskt minskat. *"Inequality"* i världen har gått ner de senaste decennierna och inte upp som Piketty säger, heter det.

De försök som gjorts att uppskatta inkomstfördelningen mellan alla världens individer indikerar att realinkomsterna för stora grupper av världens fattigare hälft ökat kraftigt i procentuella tal, från nivåer kring en, två, tre dollar om dagen till, två, fyra, sex dollar om dagen. [8] Detta är förstås en enorm förbättring och en långt ifrån trivial framgång i bemärkelsen att miljontals människor lyfts ur absolut fattigdom. Samma studier visar dock också att de personer som tillhör botten av den övre femtedelen globalt sett, vilket ungefär motsvarar de med lägst inkomster i USA och Västeuropa, har fått små eller inga realinkomstökningar, medan de med de allra högsta inkomsterna globalt sett fått lyft i samma procentuella storleksordning som de som lyfts ur absolut fattigdom. Översätter man detta till absoluta tal betyder det att mer än hälften av de totala inkomstökningarna gått till världens topp 5-grupp.

Sammantaget betyder denna utveckling en globalt minskad inkomstspridning, eftersom de med lägst inkomster i fattiga länder fått större inkomstökningar än de med lägst inkomster i rika länder, samtidigt som de med högst inkomster i de flesta länder fått högre inkomstökningar än de med lägre inkomster, med resultatet att inkomstspridningen inom länderna ökat. Vad som är intressantast och viktigast kan diskuteras, vilka slutsatser man ska dra likaså, men inget av resultaten är fel, bara olika aspekter av *"inequality"*-utvecklingen. Personligen tycker jag dock att det är märkligt att inte beakta möjligheten att de ökade klyftorna i Väst kan resultera i missnöje som i förlängningen kan ta sig uttryck i politiskt stöd

---

7) Ett exempel är Björn Wahlroos som i sitt sommarprat i Sveriges Radios P1 i augusti 2014 uttryckte det så här: "Det är här Thomas Piketty gör ett ytterligare [.] mycket stort fel… Om vi istället för att titta på inkomsterna och förmögenheterna i Sverige eller Frankrike tittar på den globala inkomstfördelningen så ser bilden ganska annorlunda ut. [D]et viktigaste är väl ändå att de människor som för trettio år sedan levde på existensminimum, idag har hyggligt med mat på bordet".

8) Se Lakner och Milanovic (2015) för mer om denna utveckling.

för t ex anti-globaliseringspolitik och annat som skulle undergräva just den utveckling som lyft så många ur fattigdom.

Ska ekonomer alls studera inkomstskillnader?

1980 skrev den amerikanske jornalisten Irving Kristol, kallad ”neokonservatismens fader”, följande om studiet av inkomstskillnader: *”The intensity with which economists work out their Gini coefficients [.] is matched – so far as I can see – by the utter lack of interest of the average American in their findings.” Anledningen var enligt Kristol uppenbar: ”It is my understanding, from surveying various studies of trends in income distribution in the United States over the past three decades, that economists have found very little significant change to have taken place.”*

Det var då det. I dag är verkligheten en annan. Stora grupper i den amerikanska inkomstfördelningen har, trots fortsatt tillväxt, upplevt stillastående realinkomster sedan 1980-talet. Att under sådana omständigheter till och med ifrågasätta poängen med ekonomisk tillväxt framstår inte som särskilt konstigt, och vad gäller intresset för fördelningsfrågor så är det allt annat än svalt.

I Sverige och Finland är situationen, trots stora procentuella uppgångar i toppinkomstandelarna, en annan. Inkomstskillnaderna är fortfarande betydligt mycket mindre, omfördelning och beskattning mycket mer omfattande och lönerna har ökat i alla delar av fördelningen om än mest i toppen. Samtidigt engagerar frågor kring inkomstfördelning även här och förändringar som kapitalinkomsternas ökade betydelse och tillgångsvärdenas kraftiga uppgångar gör att många undrar vad som händer och varför.

Att svara på detta framstår som en vettig uppgift inom ramen för nationalekonomisk forskning. Att förklara varför inkomster fördelas som de gör och varför detta tycks förändras över tid och vilka konsekvenser detta eventuellt har för tillväxt och annat är som jag ser det delar av frågan ”Hur fungerar samhällsekonomin?” Att frågor om fördelning dessutom är sådan att människor också har uppfattningar om hur det borde vara och därför bryr sig om svaren gör den inte mindre viktig.

Referenser:

Atkinson, A.B. (2007). “Methodological issues”. i Atkinson, A.B., Piketty, T. (red.), Top Incomes over the Twentieth Century: A Contrast between European and English-Speaking Countries. Oxford University Press, Oxford.

Jones, C. I. 2015. ”Pareto and Piketty: The Macroeconomics of Top Income and Wealth Inequality”, Journal of Economic Perspectives, 29(1):29–46.

Jäntti, M., Riihelä, M., Sullström, R., Tuomala, M. (2009). “Trends in Top Income Shares in Finland”.i A.B. Atkinson and T. Piketty (red.) Top Incomes: A Global Perspective. Volume II. Oxford University Press, Oxford.

Lakner, C., och B. Milanovic. 2013. “Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession.” WB Policy Research Working Paper 6719, World Bank, Washington.

Piketty, T. 2001. Les hauts revenus en France au 20ème siècle, Grasset, Paris

Piketty, T. 2007. “Income Inequality in France, 1900–1998”. i Atkinson, A.B., Piketty, T. (red.), Top Incomes over the Twentieth Century: A Contrast between European and English-Speaking Countries. Oxford University Press, Oxford

Piketty, T., och E. Saez. 2003. “Income Inequality in the United States, 1913–1998” i Atkinson, A.B., Piketty, T. (red.), Top Incomes over the Twentieth Century: A Contrast between European and English-Speaking Countries. Oxford University Press, Oxford

Piketty, T. 2014. Capital in the Twenty-first Century. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Roine, J., Waldenström, D. 2009. “Wealth Concentration over the Path of Development: Sweden, 1873–2006”. Scandinavian Journal of Economics 111(1), 151–187.

Roine, J., Waldenström, D. 2010. “Top Incomes in Sweden over the Twentieth Century”. In: Atkinson, A.B. Piketty, T. (Eds.), Top Incomes: A Global Perspective, vol. 2. Oxford University Press, Oxford.

Roine, J., Waldenström, D. 2012. “On the Role of Capital Gains in Swedish Income Inequality”, Review of Income and Wealth 58(3), 569–587.

Roine, Jesper, and Daniel Waldenström. 2015. ”Long-Run Trends in the Distribution of Income and Wealth”, i Atkinson, A.B., Bourguignon, F. (red.), Handbook of Income Distribution, vol. 2A, North-Holland, Amsterdam.

Rose, G. 2016. “Inequality – What’s inside”, Foreign Affairs, Volume 95, Number 1, pp. 11–16

Summers, L. H. (2014).”The Inequality Puzzle: Piketty Book Review”. Democracy: A Journal of Ideas, Issue 32, Spring 2014.
http://larrysummers.com/2014/05/14/piketty-book-review-the-inequality-puzzle/

Att värdera skog till verkligt värde – en studie av de finska skogsföretagen

Sedan 2005 skall noterade bolag tillämpa IFRS, International Financial Accounting Standards. En konsekvens är att växande skog skall värderas till marknadsvärde eller så kallat verkligt värde i koncernredovisningen. I teorin finns många argument för marknadsvärden, men det har visat sig vara svårt att uppskatta värdet på icke-finansiella tillgångar i praktiken. Föreliggande artikel handlar om hur de finska skogsbolagen värderar sin skog och om den finansiella rapporteringen blivit mer användbar. Enligt artikeln är det tveksamt om så har blivit fallet.

Skog täcker mer än 60 procent av Finlands landyta och är således en viktig resurs för landet. Den största andelen ägs av privatpersoner och av finska staten, men i Finland finns också flera globalt sett betydande företag verksamma inom skogsindustrin och som direkt eller indirekt äger mycket skog. Det är om några av dessa bolag och om hur de värderar sin skog som denna artikel handlar.

Efter införandet av gemensamma redovisningsregler, *International Financial Reporting Standards* (IFRS), inom EU år 2005, skall vissa tillgångar värderas till marknadsvärde, så kallat verkligt värde, i koncernredovisningen. Noterade bolag är skyldiga att följa IFRS, men det finns även möjlighet för icke-noterade bolag att följa regelverket. Starka skäl till harmoniserade redovisningsregler var ökad ekonomisk globalisering, utvecklingen av internationella finansiella marknader, fler multinationella företag och politisk påverkan. I dessa sammanhang anses verkligt värde tillhandahålla mer användbar information för dem som skall fatta ekonomiska beslut. Utvecklingen har gått emot en finansiell rapportering som skall innehålla relevant information för dem som vill investera i aktiemarknaden (Bengtsson, 2009). En viktig målsättning är dessutom att den finansiella informationen skall vara jämförbar oavsett geografiskt läge.

Verkligt-värde-redovisning innebär att tillgångens uppskattade marknadsvärde skall redovisas per bokslutsdagen. Tidigare forskning visar att

Johan Lorentzon

Ekon. dr Johan Lorentzon är lektor vid Karlstads universitet. Han undervisar och bedriver forskning inom extern redovisning och ekonomistyrning. Viss tid ägnas även åt rådgivning, styrelseuppdrag och externa föreläsningar. Lorentzon har tidigare erfarenhet från jord och skog.

det är svårt att värdera tillgångar till marknadsvärde i praktiken (Penman, 2007). Att uppskatta en tillgångs värde när det inte skett en transaktion är en utmaning. I de fall det finns en aktiv marknad för tillgången och därmed noterade priser, tillför marknadsvärden i redovisningen mer relevant information än anskaffningsvärde (Barth, Landsman & Wahlen, 1995; Barley & Haddad, 2003).

När det gäller icke-finansiella tillgångar såsom skog är läget ett annat. Denna kategori är inte lika homogen och marknaden inte lika likvid. Enligt IFRS-regelverket kan i dessa fall diskontering av framtida kassaflöden ligga till grund för bedömningen, nivå tre inom i IFRS värderingshierarki, även om det anges som en sista utväg. Det är denna väg som de finska skogsbolagen valt.

En viktig konsekvens av värderingen av skog till verkligt värde är att både balans- och resultaträkning påverkas. Värdeförändringar på biologiska tillgångar skall föras över resultaträkningen. Det innebär att redovisat resultat består av både rörelseresultat och värdeförändringar. I de fall tillgångarna som skall värderas till verkligt värde utgör en betydande del av balansräkningen, vilket ofta är fallet för skogsbolag, kan värdeförändringarna få stor inverkan på redovisningen (Bengtsson, 2014). I dessa fall får det stor betydelse hur företagen värderar sin skog i praktiken.

I flera tidigare studier har det visats intresse för värdering av icke-finansiella tillgångar till verkligt värde. Några visar att det för denna kategori av tillgångar är svårare att samla in marknadsinformation som kan ligga till grund för bedömningen av värdet (se exempelvis Hitz, 2007). När värdering sker inom ramen för nivå 3, är utfallet beroende av värderarens bedömning av framtiden. I en kassaflödesbaserad värderingsmodell ingår många parametrar, vilket ställer höga krav på den som utför uppdraget. Det är dessutom svårt att sia om framtiden. Tidigare studier visar att det finns stor risk för subjektiva bedömningar vid värdering inom nivå 3 (Laux & Leuz, 2009; Nordlund, 2008). I många fall har värdet fastställts med hjälp av beräkningsmodeller innehållande mer eller mindre välgrundade antaganden. I dessa fall finns en risk att inte ett marknadsperspektiv bibehålls (Bengtsson, 2006; Bromwich, 2007; Östman, 2009).

Risk för manipulation

Andra studier har visat att det finns en risk för att siffrorna manipuleras i redovisningen (Barth, Landsman & Rendleman. 1998; Ronen, 2008). Frånvaron av noterade priser leder till informationsassymetri mellan värderare och användare av finansiell information. Det ökar riken för manipulering av redovisningsinformationen. Att värdera skog kräver mycket resurser. Andra studier visar att även det kan medföra ökad risk för att förenklingar söks, vilket kan leda till felaktiga bedömningar (Elad, 2004). Tidigare forskning rörande svenska skogsbolag visar att hur skogen värderas i praktiken har stor inverkan på redovisat resultat (Lorentzon, 2011).

"Om kalkylräntan sänks med en procentenhet stiger redovisade värden med 260 miljoner euro i UPM."

Mot ovanstående bakgrund sätter föreliggande studie fokus på de finska skogsbolagen och hur de värderar sin skog samt hur företagens resultat och ställning påverkas. En annan viktig fråga är om verkligt-värde-redovisningen bidrar till ett bättre beslutsunderlag för investerare. Omfattningen på denna artikel ger inte möjlighet till en mer djuplodande analys eller en studie som sträcker sig över tid. Förhoppningsvis kan resultatet väcka intressanta frågeställningar för fortsatt forskning att fördjupa sig i.

Fallstudie: De finska skogsbolagen

Tre av Finlands största skogsbolag har analyserats. Underlaget är hämtat från företagens årsredovisningar för 2015. Hur skogen värderas i praktiken, inverkan på balans- och resultaträkning samt vilken information som finns tillgänglig för intressenter har granskats. Nedan presenteras först kortfattat de företag som artikeln omfattar.

Stora Enso är en ledande global producent av förnybara lösningar av förpackningar, biomaterial, träkonstruktioner och papper. Stora Enso om-

satte 2015 10 miljarder euro. Företaget äger 450 000 hektar skog och indirekt 1,2 miljoner hektar skog. Redovisat verkligt värde för skogen uppgår till 3 481 miljoner euro.

UPM är en skogs- och träindustrikoncern verksam över hela världen. 2015 omsatte UPM 10,1 miljarder euro. Företaget är Finlands största enskilda skogsägare och äger cirka 1 miljon hektar skogsmark varav 704 000 hektar i Finland. Redovisat verkligt värde för skogen uppgår till 1 730 miljoner euro.

Tornator är Finlands näst största enskilda skogsägare. Företagets uppdrag är *"generating sustainable well-being from the forest"*. Tornator omsatte 2015 114 miljoner euro. Företaget äger cirka 645 000 hektar skogsmark varav 580 000 hektar i Finland. Redovisat verkligt värde för skogen uppgår till 1 045 miljoner euro.

Värderingen en utmaning i praktiken

Skog växande i de nordiska länderna har ofta en lång livscykel, ibland mer än 120 år. När marknadsvärden skall skattas genom diskontering av framtida kassaflöden krävs många antaganden. Avkastningskrav, framtida virkespriser, skogens tillväxt och avverkningskostnader är några exempel. Att sia om hur dessa kommer att utvecklas över tid är en svår uppgift. Skogen utgör dessutom ofta en stor andel av balansräkningen och värdena uppgår inte sällan till många miljarder. Det innebär att även små förändringar i gjorda antaganden kan få stor inverkan på både balans- och resultaträkning, vilket är tydligt i de finska skogsbolagens koncernredovisningar (se vidare nedan).

Eftersom redovisade värden beror på ställda antaganden är det av stor betydelse att företagen, på ett transparent sätt, dels redovisar vilka antaganden som gjorts och dels motiverar varför. Denna information bör finnas i företagens notaparat. I annat fall blir redovisade värden ej användbara för ekonomiskt beslutsfattande.

"Företagen borde mer utförligt redovisa hur de gått tillväga samt motivera gjorda antaganden som har betydelse för redovisade värden."

Inverkan på företagens resultat och ställning

I **Stora Ensos** fall har förändringar av skogens verkliga värde haft stor betydelse för redovisat resultat under 2015. Posten "Biologiska tillgångar" visar en resultatpåverkan om – 89 miljoner euro, men delägandet i andra stora skogsbolag får stor inverkan på redovisat resultat under 2015. I det operativa rörelseresultatet på 1 059 miljoner euro ingår förändring av skogens verkliga värde med 575 miljoner euro eller 54 procent.

Den enskilt mest betydelsefulla faktorn är den stora värdeförändringen i Bergvik Skog i vilket Stora Enso har en ägarandel på 49 procent. Skogen i Bergvik ökar med hela 12 211 miljoner kronor i värde under 2015 eller 36 procent. Förklaringen är att en ny avverkningsberäkning används under 2015 och dessutom sänks diskon-

teringsräntan från 6,25 procent till 5,2 procent. Sänkt kalkylränta har haft störst inverkan på värdet. Stora Enso äger även 41 procent av Tornator, men det har under 2015 haft marginell inverkan på redovisat resultat.

Även i **UPM** har skogens verkliga värde ökat kraftigt under 2015. Det operativa rörelseresultatet uppgår till 1 142 miljoner euro under 2015. I rörelseresultatet ingår förändringar av verkligt värde på bolagets skog med 352 miljoner euro. Således utgörs 31 procent av rörelseresultatet av värdeförändringar.

I UPM:s årsredovisning förklaras förändringen med förändrade antaganden gällande framtida virkespriser och sänkt kalkylränta från 7,5 procent till 7 procent. Av den totala värdeökningen har den finska skogen ökat med 265 miljoner euro i värde. Betydelsen av förändrad kalkylränta framgår i noterna. Om kalkylräntan sänks med en procentenhet stiger redovisade värden med 260 miljoner euro.

Tornator har under 2015 sålt 7 100 hektar skog, men samtidigt gjort stora inköp. Ägandet ökade netto, med 12 000 hektar. Sådana transaktioner får dock konsekvenser för redovisade värden. Det operativa rörelseresultatet uppgick till 39 miljoner euro och i det ingick en sänkning av verkligt värde med 18 miljoner euro. I Tornators fall sänktes rörelseresultatet med 32 procent som en följd av verkligt-värde-redovisningen. Ingen mer utförlig förklaring lämnas i årsredovisningen till värdeförändringen, trots stor inverkan på redovisat resultat.

Diskussion

Ovanstående resultat visar att när kassaflödesbaserade metoder används för att bestämma verkligt värde på skog har ställda antaganden och förändringar av desamma stor inverkan på företagens resultat och ställning. I de studerade finska bolagen utgörs mellan 31–54 procent av rörelseresultatet av förändringar i verkligt värde.

Uppdateringar av skoglig grunddata görs ungefär var femte år i bolagen. Uppdateringar är i sig inte fel då underlaget skall spegla förutsättningarna på balansdagen enligt IFRS-regelverket. Det finns dock stor risk att redovisningen blir mer svårtolkad för investerare. Även om storleken på värdeförändringen redovisas, så kan vägen fram till den vara både svår att förstå och bedöma riktigheten av. Vem kan ifrågasätta en förändring av kalkylräntan med en halv procentenhet; i UPMs fall skulle det innebära en resultatpåverkan med 130 miljoner euro. Sådan påverkan kräver att företagen informerar om gjorda val. Delägande i andra bolag som äger skog kan också bidra till sämre transparens. Uppenbarligen finns en risk att företag lockas att utnyttja värderingsautomaten när den operativa verksamheten viker.

För de i föreliggande artikel ingående företagen finns en förbättringspotential när det gäller presenterad information. Den kan bli både mer tydlig och mer omfångsrik. Företagen borde mer utförligt redovisa hur de gått tillväga samt motivera gjorda antaganden som har betydelse för redovisade värden. Det är i flera fall både svårt att hitta informationen i företagens årsredovisningar och tidskrävande. Exempelvis kunde Stora Enso tydligare ha redovisat hur värdeförändringen i Bergvik påverkat redovisat resultat. I Tornators fall är det oklart varför värdeförändringen uppkommit. I samtliga bolag behöver informationen kring gjorda antaganden förbättras, i vart fall om det finns en idé om att läsaren skall kunna bilda sig en uppfattning om värderingens riktighet. När det gäller redovisade nyckeltal har företagen exkluderat verkligt-värde-förändringar, vilket är bra. I annat fall finns risken att dessa blir svårtolkade.

Föreliggande artikel visar att det finns svårigheter med att tillämpa kassaflödesbaserade modeller vid värdering. Enligt IFRS anges de dessutom som ett sista alternativ. En relevant fråga är därför varför det inte går att använda noterade priser för växande skog. Enligt bolagen saknas marknadsvärden för skogsinnehav av den här storleken. Visserligen finns det många skillnader mellan institutionella köpare och privata både vad gäller avkastningskrav och konkurrens, men frågan är ändå om inte alternativ till den kassaflödesbaserade värderingen borde eftersökas.

IFRS innebär en mer aktiemarknadsinriktad redovisning som skall ge investerarna redovisningsinformation av bättre kvalitet som kan tjäna som underlag för deras olika beslut. Verkligt värde har ansetts bidra till att nå detta syfte. Enligt min mening är det tveksamt om så blivit fallet, åtminstone när det gäller redovisning av skog.

Referenser

Barley, B. & Haddad J.R., (2003) Fair value accounting and the management of the firm. Critical Perspectives on Accounting (14) 4 pp. 383–415.

Barth, M.E., Landsman, W.R. & Wahlen, J. (1995) Fair value Accounting: effects on banks´ earnings volatility, regulatory capital, and value of contractual cash flows. Journal of Banking and Finance, 19 pp. 577–605.

Barth, M.E., Landsman, W.R. & Rendleman, R.J.Jr. (1998) Option pricing-based bond value estimates and a fundamental components approach to account for corporate debt. The Accounting Review, 73 pp. 73–102.

Bengtsson, B. (2006) En studie av beräkning och redovisning av verkligt värde på förvaltningsfastigheter. Diss., Göteborg: BAS.

Bengtsson, B. (2009) Redovisning till verkligt värde eller redovisning till anskaffningsutgift, Ekonomiska Samfundets Tidsskrift, vol. 3.

Bengtsson, B. (2014) Orealiserade värden i resultaträkningen- upplysande eller missvisande, Ekonomiska Samfundets Tidsskrift, vol. 2.

Bromwich, M. (2007) Fair values; imaginary prices and mystical markets. In P. Walton (ed.) The Routledge Companion to Fair Value and Financial Reporting: 46–68. London: Routledge.

Elad. C. (2004) Fair value accounting in the agricultural sector: some implications for international accounting harmonization. The European Accounting Review, vol. 13:4 p. 621–641

Hitz, J-M. (2007) The Decision Usefulness of Fair Value Accounting – A Theoretical Perspective. European Accounting Review, 16(2), pp. 323–362.

Laux. C.and Leuz.C (2009) The crisis of fair-value accounting: Making sense of the recent debate. Accounting, Organizations and Society, 34(6–7), pp. 826–834.

Lorentzon, J. (2011) Att värdera tillgångar- verkligt värde inom skogs- och fastighetsbranschen. Göteborg bokförlaget BAS.

Nordlund, B. (2008) Valuation and Performance Reporting in Property Companies According to IFRS. Ph.D. dissertation, Stockholm: KTH.

Penman, S.H. (2007) Financial reporting quality: is fair value a plus or a minus? Accounting and Business Research, 37(1) pp. 33–44.

Ronen, J. (2008) To fair value or not to fair value: a broader perspective. Abacus, 44(2), pp. 181–208.

Östman, L. (2009) Towards a General Theory of Financial Control for Organisations. Stockholm: Economic Research Institute.

Årsredovisningar

Stora Enso Financial Report 2015

Tornator Annual Report 2015

Tornator Financial Statement 2015

UPM Annual Report 2015

Björn Sundell
Ekon. mag. Björn Sundell är redaktör för
Ekonomiska Samfundets Tidskrift, EST

Basinkomsten – ett samhälls-experiment tar form

Nationella experiment som omfattar ett begränsat urval invånare kräver noggranna förberedelser. Regeringens pilotprojekt med basinkomst, som inleds 2017, ställer stora juridiska och forskningsmässiga krav på förarbetet. Hur ska man försäkra sig om att ett relativt litet experiment verkligen ger resultat som är till nytta för framtiden? EST intervjuar professor Olli Kangas vid Folkpensionsanstalten om förberedelserna för experimentet.

Om allt går planenligt väljs 2 000 finländare från hela landet slumpmässigt ut för att delta i experimentet med basinkomst från början av 2017. I första fasen omfattar experimentet arbetslösa som får arbetsmarknadsstöd eller grunddagpenning från FPA. Tanken är att utreda hur den sociala tryggheten kunde reformeras så att flitfällorna minskar och byråkratin underlättas. Inkomstbeloppet uppgår till 560 euro per månad och ersätter arbetsmarknadsstödet och grunddagpenningen. Eftersom basinkomsten utbetalas också efter att mottagaren fått ett jobb, ska experimentet utvisa om intresset för att ta emot också korta eller lågt betalda jobb ökar.

Experimentet utgår från regeringsprogrammet från maj 2015, som kort och koncist slog fast att *”ett försök med basinkomst ska genomföras”*. Sipilä-regeringens program konstaterade också att Finland ska *”införa en försökskultur”* och att man inför en *”systematisk försöksverksamhet”*. Experimentet med basinkomst blir därmed det första pilotprojektet som kommer att visa hur enkelt – eller komplicerat – det är att genomföra nationella experiment med en slumpmässigt utvald grupp. Försöket med basinkomst har förberetts i snabb takt sedan hösten 2015 av en arbetsgrupp under ledning av professor Olli Kangas, direktör för samhällsrelationer vid Folkpensionsanstalten, FPA.

EST: Ni har haft mindre än ett år på er att planera, utföra simuleringar och presentera en modell. Vad var mest krävande, ur vetenskaplig synvinkel?

OK: Planeringen av det slumpmässiga urvalet. Vi hade större ambitioner i början, ett sampel med 8 000 medborgare på både nationell nivå och lokalt och med olika inkomstnivåer. Det skulle ha varit mer representativt och skulle ha gett oss erfarenheter på både nationell och lokal nivå. Lokala experiment är intressanta men vanskliga, för enskilda händelser på orten kan bli helt avgörande för invånarnas beteende, som nedläggningen av en fabrik eller öppnandet av ett nytt köpcenter. Men ett lokalt urval visar å andra sidan hur de enskilda människorna samverkar, bildar nätverk och utbyter information som kanske ändrar riktningen i deras liv. Nu måste vi tyvärr avstå från den lokala dimensionen och enbart satsa på det nationella urvalet.

EST: Varför sänkte ni ambitionsnivån?
OK: Budgeten var en orsak, det fanns inte tillräckliga medel för ett stort experiment. Tidtabellen var också en begränsande faktor – det hade behövts större tekniska resurser för att bygga upp informationshanteringen i samarbete med skattemyndigheterna. Nu föreslår vi i stället ett system som relativt enkelt kan hanteras av FPA. Det blir en mindre och snävare målgrupp. Det var också avsevärt enklare att skriva lagen om experimentet vilket bidrog till väljandet av den enklare modellen.

EST: Vem ingår i stickprovet?
OK: Bland ca 250 000 finländare som lyfter arbetsmarknadsstöd eller grunddagpenning väljer vi slumpmässigt 2 000 finländare, alltså människor utan jobb som har en ansträngd ekonomi. På så sätt kan vi använda FPA:s register med information i realtid och listor över arbetslösa som lyfter FPA-stöd.

EST: Men ger ett så här litet och avgränsat experiment verkligen nyttig information för framtiden och en representativ bild av människors beteende?
OK: Regeringens huvudsyfte är att ta reda på hur man kunde förenkla systemen för både medborgare som har det särskilt svårt och för myndigheterna. Utgående från tidigare forskning vet vi att den här målgruppen troligen reagerar starkast på incitamenten. Om du är fattig och lyfter stöd tar du ogärna emot ett lågt betalt jobb om du samtidigt förlorar stödet, kanske för lång tid framöver. Men basinkomsten går däremot inte förlorad, det är hela idén med den. Det är värdefullt att se om basinkomsten sporrar till arbete. På sikt, kanske från 2018, hoppas vi kunna utvidga experimentet till låginkomsttagare, alltså folk med jobb. Det vore nyttigt att veta hur människor med låg lön beter sig när besluten i allmänhet medför risk; beslut att flytta efter ett jobb, att starta eget och så vidare. Basinkomsten skulle ge en liten trygghet för låginkomsttagare, småföretagare, yrkesutövare, frilansare och många finländare med oregelbundna inkomster. Men så här långt går vi alltså inte nu, utan nu utgår vi från dem som helt saknar löneinkomster.

Pilotprojektet med basinkomst har förberetts av en arbetsgrupp under ledning av professor Olli Kangas, direktör för samhällsrelationer vid Folkpensionsanstalten, FPA

EST: Basinkomsten på 560 euro är så låg att man inte kan leva på den. Den ersätter därför inte alla stöd. Bostadsbidraget blir kvar, och bostadsbidraget kostar staten 1,7 miljarder euro årligen. Varför valde ni en så låg nivå på basinkomsten att bostadsbidraget inte kan avskaffas?
OK: Vi kan inte börja med en så hög basinkomst att det ersätter bostadsbidraget, det är helt orealistiskt i dagens ekonomiska läge. Dessutom eftersträvar vi en basinkomst som är lika för alla i hela landet. Hyrorna varierar stort, vilket hade lett till olika nivåer på basinkomsten. Och olika nivåer hade i sin tur lett till problem med hänsyn till grundlagen, eftersom alla medborgare ska behandlas lika.

EST: Ja, grundlagen förutsätter att alla behandlas lika, men nu blir vissa medborgare ett slags samhällsekonomiska provkaniner. Hur förenliga med grundlagen är sådana här samhällsexperiment?
OK: De juridiska frågorna hör till de absolut svå-

raste. Vi har konsulterat utomstående experter och vi har involverat FPA:s jurister för att skriva en lagtext som borde vara acceptabel. När vi presenterade vår förstudie i mars hade vi flera alternativ och en mer omfattande vision, men det stod snart klart att våra tidiga idéer knappast skulle accepteras av riksdagens grundlagsutskott. Att utforma nationella stickprov är vanskligt även om man strävat efter jämlikhet, eftersom risken finns att någon upplever sig förfördelad. Nu har vi valt en modell som innebär att basinkomsten motsvarar den basförmån som arbetslösa får från FPA. Ingen blir alltså lidande på att delta i experimentet. Däremot kan den som utses att delta eventuellt själv förbättra sin situation genom att ta emot också ett tillfälligt jobb på deltid.

EST: Kan den utvalda vägra att delta? Om många vägrar blir resultatet väl inte tillförlitligt.
OK: Nej, det ska inte vara möjligt att vägra. De utvalda blir inte ojämlikt behandlade. Det har varit en viktig utgångspunkt för oss att utforma experimentet så, att ingen kan hoppa av. I sista hand är det grundlagsutskottet som avgör om vår tolkning är den rätta.

EST: Kan grannen till den som blir utvald kräva att också den får vara med, utgående från jämlikhetsargumentet?
OK: Nej, det går inte att hänvisa till jämlikhetsargumentet för att få vara med. Experimentet måste bygga på slumpmässigt urval. Deltagarna plockas ut ur FPA:s nationella register utan någon inblandning utifrån.

EST: Lagstiftningen begränsar alltså i hög grad möjligheterna till samhällsexperiment?
OK: Inte alltid. Lokala experiment är enklare. En kommun kan testa nya metoder och lösningar även om andra kommuner inte gör det – så länge alla medborgare i kommunen behandlas lika. Men nationella experiment är känsliga, i synnerhet om de är banbrytande. Basinkomsten har inte genomförts någonstans i Europa. Det betyder att ett nationellt experiment som kan anses behandla medborgare olika inte bara ska prövas i det egna landet, utan också i Europa. Om vi hade kommit med ett mer omfattande förslag är risken stor att det skulle ha gått till behandling på EU-nivå – av alla medlemsländer – och kanske därefter ytterligare till EU-domstolen. Tidsmässigt hade det varit en omöjlighet.

EST: Basinkomstexperimentet sägs ha väckt stor internationell uppmärksamhet. Är det så unikt?
OK: Ja, medborgarlönen och basinkomsten har diskuterats i decennier, men de verkliga experimenten är få och begränsade. Vi har fått förfrågningar från många håll. Särskilt vill man veta varför experimentet förbereds, vilka som inkluderas och hurudant upplägget är.

EST: Vissa kritiker säger att basinkomsten borde förutsätta något slags motprestation. Ni föreslår att basinkomsten utbetalas villkorslöst, varför?
OK: Vi utgår från en modell utan motprestationer. Det är svårt att definiera vad som ska anses vara en riktig motprestation utan att dock klassificeras som arbete som förutsätter lön. Vem avgör vad som duger som motprestation? Vi vill inte göra experimentet för invecklat. Däremot förbereds experiment på andra håll som tangerar frågan om motprestation för utbetalat stöd.

EST: Experimentet varar i två år och utvärderas sedan. Varför just två år?
OK: Orsaken är dels politisk. Regeringen vill ha det så för att hinna med utvärdringen under regeringsperioden. Den andra orsaken har med grundlagen att göra. Om vi utgick från en längre försöksperiod skulle det kunna leda till större motstånd på juridiska grunder.

EST: Grundlagen, igen. Det verkar inte vara lätt att planera samhällsreformer med hjälp av avgränsade försök och experiment. Ändå utgår regeringsprogrammet från att "regeringens strategiska mål främjas genom försöksverksamhet" och att "en författningsgrund skapas för att underlätta organiseringen av försöken". Vad kan basinkomstexperimentet utvisa?
OK: I första hand testar vi om basinkomsten kunde vara en vettig modell för samhället och individen. Men vi testar också hur flexibel grundlagen är. Erfarenheterna kommer att visa om det är möjligt i Finland att reformera samhället med hjälp av nationella experiment.

Björn Sundell

Debatt om basinkomst i 50 år

Begreppen basinkomst, medborgarlön och negativ inkomstskatt har diskuterats i västvärlden ända sedan tidigt 1960-tal, och anhängare finns på både vänster- och högerkanten samt inom den gröna rörelsen. Milton Friedman lanserade den negativa inkomstskatten i början av 60-talet, några år därefter lyfte James Tobin fram en medborgarlönemodell och Friedrich von Hayek en annan. År 1964 förutspådde en rapport som överlämnades till president Lyndon B. Johnson, *the Ad Hoc Committee on the Triple Revolution*, en rasande snabb automatisering inom industrin som skulle minska behovet av arbetskraft. Som en lösning föreslog rapportens författare, bland dem Gunnar Myrdal och Linus Pauling, en garanterad minimiinkomst åt alla medborgare.

På 1980-talet tog diskussionen om medborgarlön fart också i Finland med förgrundsfigurer som nationalekonomen Jan-Otto Andersson vid Åbo Akademi och den gröna rörelsens ideolog Osmo Soininvaara. I högkonjunkturens Finland stötte tanken på medborgarlön för alla på motstånd i de flesta partier. Det starkaste motargumentet var då, i en tid av låg arbetslöshet, att medborgarlönen skulle skada samhällsmoralen och minska arbetsmotivationen.

På 1990-talet tog diskussionen fart på nytt, nu i den ekonomiska depressionens spår. FFC gav ut rapporten *”Mikä ihmeen perustulo”* (ung. Basinkomst – vad är det?) och socialdemokraterna behandlade rent av basinkomsten på en partikongress, men tonen var övervägande kritisk. Också i Sverige fördes en livlig debatt, och i slutet av 1996 ägnade den obundna intellektuella tidskriften Moderna Tider nästan ett helt nummer åt att behandla argument för och emot medborgarlönen.

Argumentationen på 1990-talet, i brytningen mellan låg- och högkonjunktur, var rätt långt densamma som i dag. På plussidan fanns strävan efter ökad jämlikhet liksom en önskan att hjälpa dem som hade det svårast att hitta jobb och att samtidigt rensa upp i djungeln av understöd som redan då skapade flitfällor av olika slag. Det ska alltså alltid löna sig att ta emot ett arbete, eftersom basinkomsten inte minskar när mottagaren börjar arbeta. Tanken är att en basinkomst eller medborgarlön, om den tillämpas fullt ut, leder till ett avskaffande av så gott som alla former av socialunderstöd.

På minussidan fanns – och finns alltjämt – kostnadsfrågan: En basinkomst som räcker till för ett drägligt liv blir dyr för samhället, medan en låg basinkomst inte räcker till för att rensa upp bland understöden. Och så fanns också på 90-talet en skepsis gällande arbetsmoralen: Många

Argument för basinkomst
Minskar eller avskaffar flitfällorna
Snuttjobb och jobb med låga inkomster blir attraktivare
Minskar understödsbyråkratin
Kan minska fattigdom och utslagning
Ger medborgarna fler valmöjligheter
Minskar risken för den som startar eget

Argument mot basinkomst
En låg basinkomst avskaffar inte stödbyråkratin
En hög basinkomst blir dyr för samhället
Kan passivera vissa människor
Kan öka skatteprogressionen
Kan institutionalisera snuttjobben
Effekterna svåra att förutse

motståndare misstänkte att en basinkomst skulle göra de arbetslösa ovilliga att ta emot mindre attraktiva jobb.

Få experiment

Med tanke på alla förslag som lagts fram i olika länder är det märkligt att experimenten med basinkomst varit så få, ja, nästan obefintliga. Små och klart avgränsade experiment med negativ inkomstskatt genomfördes i USA på 1970-talet. Slutsatserna var inte särskilt entydiga, antagligen just för att stickprovet var så litet och omfattade mindre än 10 000 familjer. Alaska införde 1976 ett generellt stöd åt alla medborgare som fortfarande utbetalas med hjälp av rikliga oljeintäkter, ett slags allmän ”oljedividend”. Men beloppet per person, mellan 1 000 och 2 000 dollar om året, är så litet att det inte kan kallas basinkomst.

Trots motgångarna har intresset för basinkomst inte falnat. I Finland talade Sitra-chefen Mikko Kosonen för basinkomst i en intervju i Helsingin Sanomat i fjol och bland dagens kända förespråkare i Europa kan nämnas koncernchefen för Deutsche Telekom AG, Timotheus Höttges. Nu är det digitaliseringen som driver på diskussionen. Allt fler jobb försvinner, medelklassen drabbas i allt högre grad, arbetslivet förändras radikalt och fler människor tvingas klara sig med freelance-kontrakt, snuttjobb och nollavtal. När alla inte längre kan se fram emot en arbetsplats måste förutsättningarna för medborgarnas uppehälle förändras i grunden. En basinkomst kunde säkra ett anspråkslöst men säkert uppehälle, och därefter skulle varje intjänad euro höja levnadsstandarden. Och flitfällorna som understöden skapar skulle försvinna. Det skulle alltid löna sig att ta emot ett jobb. Basinkomsten skulle också hjälpa enmansföretagare att komma igång med verksamheten och ge en viss grundtrygghet.

I Schweiz har diskussionens vågor gått höga de senaste åren, och befolkningen folkomröstade om basinkomst i våras. Där skulle beloppet ha varit högt, nästan 2 300 euro per person och månad, ett belopp som hade motsvarat något slags minimilön. Folket röstade ”nej” till förslaget med tre fjärdedelars majoritet. Experiment med basinkomst förbereds förutom i Finland i Nederländerna, Kanada och Kenya.

På politiskt håll har diskussionen om basinkomst varit livlig i Finland de senaste åren. Bland de politiska partierna har Vänsterpartiet och De Gröna samt Socialdemokraternas ungdomsförbund lagt fram sina modeller där basinkomstbeloppet skulle vara moderat, mellan 520 och 800 euro i månaden. Därmed skulle det inte vara stort nog för att ersätta alla understöd. Samlingspartiet stöder en modell som bygger på negativ inkomstskatt och den marknadsliberala tankesmedjan Libera har presenterat en helt egen variant.

Förslaget till ett nationellt experiment i Finland ingick i en rapport från tankesmedjan Tänk år 2014, finansierad av bland annat Sitra, och det fanns därefter som en punkt i Sipilä-regeringens program som skrevs i maj 2015.

Frågan om basinkomst har varit aktuell i femtio år, men hittills har tiden inte varit mogen för steget från teori till verklighet. Återstår att se om ett litet experiment i Finland för processen vidare.

Max Oker-Blom
Ekon.dr, jur.lic. Max Oker-Blom är docent vid Svenska handelshögskolan och Östra Finlands Universitet. Före detta verkade han som chefsjurist för Fazer-koncernen i nästa tjugo år och därförinnan som skattepartner vid Price Waterhouse, numera PWC. De senaste åren har han undervisat i och skrivit om immaterialrättigheter ur en rättsekonomisk synvinkel.

Skatter och skatteflykt

Enligt vissa estimat förvaltas ca 8 % av världens förmögenhet i s.k. skatteparadis. USA förlorar årligen 35 miljarder dollar i skatteintäkter och Europa 78 miljarder. Denna artikel behandlar det estimerade skattebortfallet till följd av aggressiv skatteplanering och skatteflykt. Artikeln redogör för de åtgärder som vidtas för att förhindra detta och diskuterar varför det finns goda skäl att vidta åtgärderna.

Den 3 april i år kreverade "skattebomben". De s.k. Panamapappren publicerades världen över. Dessa 11 miljoner dokument, ca 2,6 terabyte, hade ungefär ett år tidigare läckts i mindre portioner från advokatbyrån Mossack Fonseca i Panama till Syddeutsche Zeitung och sedermera bearbetats och analyserats med hjälp av en grupp undersökande journalister. Genom en gemensam överenskommelse bland journalisterna gavs skatteläckan offentlighet samtidigt i ca 80 länder. [1)]

Avsikten är inte att här diskutera orsakerna till eller tidpunkten för läckan eller dess omedelbara, närmast politiska, följder, utan att i korthet belysa den estimerade storleken av skattebortfallet, som uppstår p.g.a. aggressiv skatteplanering och skatteflykt, de åtgärder som vidtas för att för-

Alla noter och referenser finns i slutet av artikeln.

hindra detta samt diskutera varför det finns goda skäl att vidta dessa åtgärder. Först i alla fall en kort begreppsutredning.

Några begrepp

För det första är det skäl att notera skillnaden mellan rätt och moral. Det som är rätt, dvs. lagligt, behöver inte nödvändigtvis vara moraliskt eller etiskt och tvärtom. Det som är lagligt kan vara systemenligt, men nog så omoraliskt. [2] För det andra skiljer man mellan skatteplanering och skattesmitning. Det anses i princip lagligt att minimera sin skatt, men inte att fly undan den.

Enligt OECD:s förteckning över diverse skattetermer skiljer man vidare mellan "tax avoidance" och "tax evasion". [3] Det förra begreppet beskriver den skattskyldiges åtgärder för att minska sin skattebörda och kan, enligt OECD, strida mot avsikten med den lag man avser följa trots att åtgärderna i sig är helt lagliga. I det senare fallet handlar det om olagliga åtgärder varigenom skattskyldigheten döljs eller helt ignoreras. Det sker genom att gömma undan inkomster eller information för skattemyndigheterna. I båda fallen understryks att begreppen är svåra att definiera. Det väsentliga är i alla fall att notera att gränsen mellan skatteplanering, -minimering och -smitning många gånger är glidande. I företagsekonomiska sammanhang brukar man betona vikten av att det finns en affärsmässig orsak till de vidtagna åtgärderna. Om det handlar om skatteplanering endast för dess egen skull, dvs. för att minimera skatten, är det tveksamt och riskfyllt, om inte rentav olagligt, att vidta dessa.

Skattebortfallet

Enligt vissa estimat förvaltas ca 8 % av världens förmögenhet i s.k. skatteparadis. Med dessa avses jurisdiktioner utan eller med mycket låg beskattning, inget effektivt informationsutbyte och brist på transparens beträffande lagstiftning och verkställighet av rättsliga och administrativa bestämmelser. [4] I nominella tal handlar det om ett belopp på 7,6 triljoner dollar. I Schweiz allena förvaltades år 2015 utländsk förmögenhet till ett värde av 2,3 triljoner dollar. Enligt samma uträkningar går stater runtom i världen miste om ca 200 miljarder dollar per år i skatteinkomster. [5]

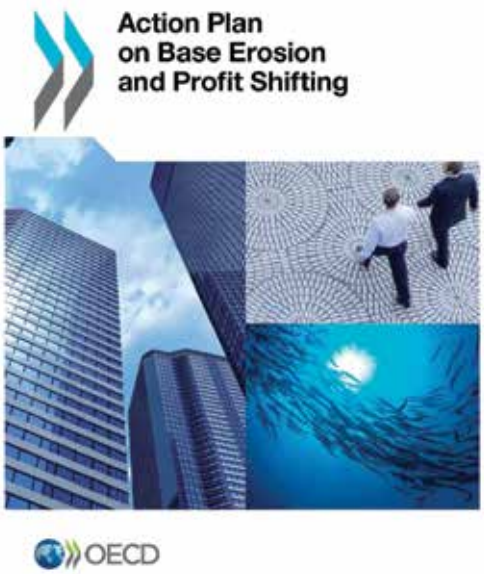

År 2013 påbörjade OECD tillsammans med G 20-län-derna ett ambitiöst projekt att omformulera de internationella skattereglerna.

I USA förlorar man årligen 35 miljarder dollar i skatteintäkter och i Europa ca 78 miljarder. [6] Enligt finska källor är den årliga skatteförlusten betydande. [7] Det är uppenbart att det förekommer olika estimat beroende på hur man beräknat dessa. Klart är i alla fall att vi talar om betydande belopp eller för att citera Cass Sunstein " … *figures are arresting*." [8]

Vilka åtgärder har då vidtagits för att tackla situationen?

Förhindrande åtgärder

Intresset att förhindra, eller åtminstone stävja, skatteflykt har varierat. Efter finanskrisen, som fick sin början i september 2008 i och med Lehman Brothers konkurs, publicerade G-20-länderna i april följande år ett uttalande enligt vilket de bl a skrider till åtgärder mot skatteparadis. De sade sig vidare redo att tillgripa sanktioner för att skydda de offentliga finanserna och finanssystemet. De betonade avslutningsvis att banksekretessens era var över. [9] Panamaläckan visar i alla fall att det bestämda uttalandet haft föga effekt.

Björn Sundell frågar i den refererade artikeln hur det är möjligt att världen igen, sju år senare, konfronteras med samma hemlighetsmakeri. [10] Orsakerna till detta berörs, åtminstone delvis, i det avslutande avsnittet. Här räcker det med att konstatera att det åtminstone just nu verkar finnas en vilja att vidta förhindrande åtgärder. De undersökande journalisterna under Syddeutsche Zeitungs ledning kommer sannolikt också att hålla "trycket uppe".

I det sista kapitlet i sin bok "*Treasure Islands. Tax Havens and the Men Who Stole the World*" från år 2011 räknar Nicholas Shaxson upp tio åtgärder som enligt honom bör vidtas för att komma åt den skatteflykt som sker med hjälp av skatteparadis. [11] Det handlar om att öka öppenheten bl a genom informationsutbyte mellan olika jurisdiktioner. [12] Utvecklingsländerna bör inkluderas i de rättsliga reformerna för att man skall få bukt med de medel som kanaliseras ut ur dem. Det är vidare viktigt att hårdare reglera de brittiska skatteparadisen vid sidan av de skattereformer som bör genomföras i andra länder. Det är enligt Shaxon att rekommendera att man beskattar fastigheternas värdebildning. Företagsledare och politiker bör visa gott exempel. De olika mellanhänderna bör regleras hårdare liksom finanssektorn. Företagsansvar skall inte bara handla om miljö, utan skattefrågorna bör ingå som en integrerad del i styrning och kontroll av bolag, dvs. *corporate governance*. Definitionen på vad som avses med korruption bör utvidgas. Shaxon avslutar med att slå fast att hela kulturen, dvs. inställningen till beskattning, bör ändras.

Utgångspunkten för det refererade verket är anglosaxisk med fokus på Citys, dvs. finansdistriktet i London, historia och roll rörande skatteflykten, men behandlar också utvecklingen i USA med sin ytterst liberala bolagslagstiftning i delstaten Delaware, som enligt författaren medverkar till den. Synpunkterna har likväl allmängiltigare betydelse. En närmare titt på vad OECD nyligen hållit och håller på med talar för detta. Det verkar sålunda som om Shaxon, åtminstone delvis, fått gehör för sina synpunkter. [13] Vilken roll Storbritannien i sig kommer att spela i framtiden i detta avseende är osäkert med hänsyn till det förestående EU-utträdet.

År 2013 påbörjade OECD tillsammans med G 20-länderna ett ambitiöst projekt att omformulera de internationella skattereglerna. Den ursprungliga rapporten, *Addressing Base Erosion and Profit Shifting* (OECD 2013) påpekar att ingen enskild bestämmelse är orsaken till erosionen av skattebasen och åtgärderna att lägga vinsten i låg- och kostnaden i högskatteländer, BEPS. Det är samspelet, eller kanske rättare assymetrin, mellan de olika bestämmelserna som möjliggör detta. Bristen på koordination mellan lokala nationella regler, internationella standarder som inte har hållit jämna steg med utvecklingen och den betydande bristen på data, bidrar alla till BEPS. [14] I OECD:s aktivitetsplan med anledning av rapporten listas 15 åtgärder. [15] Dessa handlar bl a om samarbete, också med utvecklingsländerna, som varit med från början genom konsultationer via internationella organisationer och senare direkt. EU-kommissionen har likaså varit inkopplad. Till saken hör därtill att själva processen varit transparent, vilket inneburit mer än 1 400 utlåtanden från såväl industrin som olika associationer och akademiker. Redan i september 2014 förelåg sju preliminära rapporter, vilka i och för sig godkänts av finansministrarna för G 20-länderna, men dessa har uppdaterats och konsoliderats i den slutliga rapporten.

"Bristen på koordination mellan nationella regler, internationella standarder som inte har hållit jämna steg med utvecklingen och den betydande bristen på data är faktorer som bidrar till erosionen av skattebasen."

De olika åtgärdsförslagen eller fokusområdena, vilka samtliga bygger på en utförlig rapport, redogör bl a för omfånget av BEPS och dess ekonomiska konsekvenser. Reglerna om interprissättning (*transfer pricing*) har uppdaterats och

betonar nu vikten av ta hänsyn till de affärsekonomiska (*economic*), inte de formella avtalsmässiga (*paper*), realiteterna. Det skall dessutom föreligga en beskrivning (*Master File*) i ett multinationellt bolag över relevanta dotterbolagstransaktioner. Värderingsfrågor står också i fokus, liksom tillämpningen av vinstfördelningsmekanismer. Skatteavtalsbestämmelserna har uppdaterats för att minimera "*treaty shopping*". Vad som avses med fast driftställe har också definierats klarare för att motsvara dagens affärsverksamhet och förhindra kringgående. De krav den digitala ekonomin ställer har likaså behandlats, etc.

För att allt det, som deltagarna varit eniga om och som framgår av den slutliga rapporten från ifjol, skall bli verklighet krävs verkställighet. Den förutsätter i sin tur uppföljning. De olika åtgärderna är inte i sig tvingande, men de länder som deltagit i processen förutsätts vidta åtgärder för att förverkliga de olika rekommendationerna. Framtiden får utvisa om så kommer att ske. [16)]

Det faktum att europeiska rådet i EU godkänt ("*broad agreement*") ett utkast till direktiv som berör "*tax avoidance practices*" den 21 juni i år, bådar i alla fall gott. [17)] Reglerna gäller bl a en begränsning av inflaterade ränteavdrag för att minska på skattebördan i ett högskatteland och sålunda överföra inkomsten till ett land med låg skatt (*Interest limitation rules*). Direktivet innehåller också bestämmelser, vilkas avsikt är att förhindra förmögenhetsöverföring utan ägarbyte (*Exit taxation rules*), en generell regel mot missbruk (*Anti-abuse rule*), s.k. "*controlled foreign company*"-bestämmelser, som avser förhindra att företaget undandrar sig skatt genom att överföra vinst till bolag i lågskatteländer det kontrollerar, samt regler som tar fasta på att skattebestämmelserna i EU varierar, s.k. "*hybrid mismatches*". EU:s medlemsstater har tid på sig till slutet av 2018 att implementera direktivet, med undantag av exit-reglerna som skall verkställas ett år senare, förutsatt alltså att direktivet slutligt godkänns. Finland är redan igång med att vidta åtgärder, t ex när det gäller dokumentationen av internprissättning. [18)]

Varför stävja skatteflykten?

Det förekommer självfallet många orsaker till att stävja skatteflykten, inte minst de enorma belopp vi talar om uppfordrar till detta. Men naturligtvis också andra, men samtliga med mer eller mindre koppling till penningbortfallet. För det första är det uppenbart att ökad transparens rörande den internationella beskattningen försvårar, men knappast förhindrar, all slags kriminell verksamhet, såsom drog-, människo- och vapenhandel. Det blir helt enkelt besvärligare att nyttja offshorestrukturer. Det säger sig självt att civilsamhället tjänar på detta. För det andra är det en fördel också för de utvecklade länderna om beskattningen blir effektivare i utvecklingsländerna. Det ser sålunda lovande ut då BEPS-projektet också inkluderat dem. Ju mindre möjligheter de multinationella företagen har att undandra sina vinster

"Företag med fokus på sin hemmamarknad kan inte som multinationella företag utnyttja internationell skattelagstiftning i skattereducerande syfte. De små och medelstora företagen är således i underläge."

företagsbeskattning i utvecklingsländerna, dvs. där den ekonomiska aktiviteten förekommer, desto mindre blir behovet av att vidta andra åtgärder. Dessutom finns det skäl att tro att jämlikheten mellan de olika grupperna av länder ökar, vilket torde bidra till mindre spänningar och samhällelig oro. Ett utvidgat korruptionsbegrepp tjänar samma syfte.

Vid sidan av dessa argument finns det åtminstone ytterligare två, som borde väga tungt också för vilken näringslivsförespråkare som helst. Det är nämligen klart att icke-transparenta jurisdiktioner och assymetriska skatteregler bidrar till att snedvrida konkurrensen. Företag med fokus på sin hemmamarknad kan inte på samma sätt som multinationella företag utnyttja internationell skattelagstiftning i skattereducerande syfte. De små och medelstora företagen är således i underläge så länge det råder inkongruens mellan olika jurisdiktioner i detta avseende. BEPS är allt-

så utan tvekan ute i rätt ärende. Även i övrigt gäller att ju transparentare samhället är desto bättre fungerar marknadsekonomin, inte något alldeles negligerbart.

Det gäller också att komma ihåg att ett samhälle för att vara attraktivt för ekonomisk verksamhet, dvs. konkurrenskraftigt, bör ha ett välfungerande utbildningssystem och god hälsvård, särskilt med den åldersstruktur vi har i väst. En eroderande skattebas är naturligtvis ingen garanti för detta. Om beräkningen av bortfallet ens till närmelsevis är korrekt finns det allt skäl att raskt implementera de rekommenderade åtgärderna i BEPS-projektet.

En fråga som det är skäl att avslutningsvis beröra är tillgången till skatteuppgifter för enskilda. Det handlar ju om transparens och eventuellt skattebortfall p.g.a. bristen på sådan. Det som ovan diskuterats gäller ju företagsskatt och -transaktioner. Som bekant är dessa, dvs. uppgifter om privatpersoners beskattning hos oss offentliga och de publiceras gärna av medierna. Är detta förenligt med envars rätt till integritetsskydd (*privacy*)? I en ledare i *The Economist* besvaras frågan nekande med motiveringen att integritetsskyddet väger tyngre än kravet på transparens. [19] I Finland debatterades denna fråga häftigt i slutet av 90-talet då bl a kvällspressen tog yttrandefriheten till hjälp. I Storbritannien har det höjts röster för att åtminstone parlamentsledamöter skall publicera sina skatteuppgifter. I den refererade ledaren förordas frivillighet framom tvång trots att 68 % av britterna i en färsk gallup anser att alla "*senior MPs*" skall offentliggöra sina skattedeklarationer.

The Econimst redogör ytterligare för några empiriska studier rörande bl a Norge av vilka framgår att skatteintäkterna ökar med ökad transparens. [20] I en av undersökningarna framförs likväl att offentligheten också medför negativa aspekter för skattebetalarna. Insikten om de stora skillnaderna skapar oro liksom mobbning av elever vars föräldrar förekommer på listorna. [21] Intressant är i alla fall att konstatera att folks förtroende för de styrande verkar att öka i och med transparensen. De är inte lika bekymrade över själva inkomstskillnaden. [22] Det är skäl att notera att redan idag offentliggörs höga beslutsfattares ekonomiska bindningar i många länder.

Det finns således goda skäl för att öka transparensen också när det gäller privatpersoner, särskilt då de beklär offentliga poster finansierade med skattemedel. Eventuella intressekonflikter bör komma i dagen i god tid. [23] Det råder det sannolikt stor enighet om. Då det handlar om privatpersoner i allmänhet kan frågan diskuteras. I ett land som t ex Finland bör ju skattemyndigheterna, liksom när det gäller inkomstfördelningen statistikcentralen, ha tillgång till all väsentlig information. Möjligheten att anonymt informera skattemyndigheterna om eventuellt missbruk bidrar också till att effektivera skatteuppbärningen.

Avslutande reflexioner

Tidsintervallet mellan G20-ländernas uttalande våren 2009 samt publiceringen av den slutliga BEPS-rapporten senaste år, men framförallt offentliggörandet av Panamapappren i år, visar att det finns goda skäl att diskutera den internationella beskattningen med regelbundna mellanrum och framförallt belysa och åtgärda skattebortfallet. I dessa frågor bör alla parter, inte bara sakkunniga, engagera sig och hålla sig informerade om implementeringen av OECD:s BEPS-projekt och frågor rörande beskattningens transparens i allmänhet. Skattebortfallet berör alla. [24] Samtidigt är det självfallet viktigt att diskussionen förs under sakliga former och med stöd av empiriska data.

Noter och referenser

1) Se t ex Hbl 5.4., 6.4., 7.4., 8.4., 9.4. och 10.4.2016 och HS 24.4.2016. Artikeln i HS är en intervju med redaktör Sebastian Obermayer på Syddeutsche Zeitung. Han var den första som fick ta del av läckan och som tillsammans med tidningen samlade gruppen av undersökande journalister att analysera materialet. YLE MOT har därtill gjort åtminstone fyra program om skatteläckan. Läckan från PWC i november 2014 om de olika skattearrangemangen i Luxemburg fick inte riktigt samma publicitet.

2) Se t ex Fredrick Soncks intervju med fil.dr Joel Backström i Hbl 10.4.2016. Se också intervjun med prof. emeritus Heikki Niskakangas i Hbl 9.4.2016 där han bl a kommenterar det faktum att Nordeas Luxemburgkontor för sina kunder grundat ca 400 bolag i Panama. Han konstaterar att det förmodligen inte är juridiskt fel, men etiskt förkastligt.

3) OECD:s (Organisation for Economic Cooperation and Development) Glossary of Tax Terms.

4) OECD:s Glossary of Tax Terms. Se också Tom Lundborg, Skatteparadisen och hotet mot välfärden, Världspolitikens Dagsfrågor 2015/4 s. 3 ff.

5) Cass Sunstein, Parking the Big Money, i the New York Review of Books, January 14 – February 10, 2016 s. 37, där han recenserar Gabriel Zucmans bok, The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens, University of Chicago Press. Sunstein redogör också för hur Zucman räknat fram dessa belopp. Se OECD/G 20 Base Erosion and Profit Shifting Project, 2015 Final report, Information Brief, där det konstateras att mellan 100–240 miljarder dollar i företagsskatt årligen går förlorade p.g.a. av BEPS.

6) Aa. Det förekommer något olika estimat, men siffran torde i alla fall röra sig kring 70.

7) Se ledaren i Hbl 5.4.2016. Det framgår inte hur beloppet kalkylerats.

8) Se not 5.

9) Se Björn Sundells läsvärda artikel "Skatteparadisets oemotståndliga lockelse" i Hbl 1.5.2016 s. 31 där uttalandet citeras.

10) Aa.

11) Sidorna 379–392.

12) Från och med början av nästa år torde informationsutbyte ske automatiskt med stöd av reglering inom EU.

13) Intressant är att notera att Shaxon förekommer på en video rörande internationell beskattning, som OECD publicerat på sin hemsida.

14) OECD/G 20 Base Erosion and Profit Shifting Project, 2015 Final Reports, Information Brief.

15) The Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting (OECD, 2013). Se därtill BEPS Actions på OECD:s hemsida där samtliga rapporter nämns vid sidan av de olika åtgärderna.

16) Se avslutningen på Björn Sundells artikel (not 9) där han bl a konstaterar " Det är beslut och handling som räknas, inte de vackra orden."

17) Se European Council, Corporate tax avoidance: Council agrees its stance on anti-avoidance rules.

18) Se t ex Finansministeriets information "Siirtohinnoittelun dokumentointia ja verotuksen maakohtaista selvitystä koskeva hallituksen esitys lausuntokirrokselle" på ministeriets hemsida. Tiden för remiss upphörde 25.1.2016. Avsikten är att lagstiftningen skall träda i kraft i början av 2017.

19) The Economist, April 16th 2016, Two rights, wrong policy s. 9 där det avslutningsvis slås fast "The case that transparency should trump privacy is not convincing ".

20) The Economist, April 16th 2016, When less is more, s. 23.

21) I anförda artikel används uttrycket "taxporn". Valet är inte särskilt lyckat då det uppmanar till en emotionell hållning i frågan.

22) Aa där skribenten hänvisar till en studie, som publicerats i American Economic Journal: Applied Economics år 2010 som omfattade 175 länder.

23) Det kan vara skäl att notera att också koden för börsbolag i Finland, och på många andra håll, förutsätter att allmänt tillgänglig information om verkställande direktörens avlöning föreligger.

24) Se den anförda skriften i not 4 ovan.

Jan Löfström
Jan Löfström är PhD, docent, universitetslektor i samhälleliga ämnenas didaktik, Institutionen för lärarutbildning, Helsingfors universitet. Han doktorerade i sociologi vid Essex universitet 1994. Sedan 2001 är han provkonstruktör för studentprov i historia och samhällslära och 2007–12 ordförande i sektionen för samhällslära i Studentexamensnämnden.

Ekonomikunskap i studentprovet i samhällslära

Uppgifterna i ekonomikunskap i studentexamen testar inte enbart abiturienternas materiella kunskaper, utan här bedöms också deras kognitiva färdigheter och mognad. Den här artikeln diskuterar uppgifterna i ekonomikunskap i samhällsläraprov i den finländska studentexamen. Den redogör för riktlinjerna i provkonstruktion, hur olika delar av ekonomikunskap beaktas i prov och hurdana färdigheter som krävs av abiturienter. Artikeln diskuterar också enskilda provuppgifters popularitet.

Skolundervisningen i ekonomikunskap är ett relativt outforskat tema i de nordiska länderna medan det till exempel i Tyskland finns rikligt med forskning på området. Ett intressant källmaterial för att undersöka ungdomars förhållande till ekonomikunskap som är speciellt för Finland är statistiken över samhällsläraproven i studentexamen. Med statistiken kan man analysera bland annat hur populära enskilda uppgifter i provet har varit. (Om andra möjliga frågeställningar se Löfström 2016; Löfström & Kaarninen 2013.)

Ekonomi som del av samhällslära

Sedan 2006 kan abiturienterna avlägga studentprov i enskilda realämnen, bland andra i samhällslära. Efter att ha varit en del av dubbelämnet historia och samhällslära blev samhällslära ett självständigt ämne 2003–2004. Efter införandet av det nya realprovet 2006 ökade samhällsläraprovet kraftigt i popularitet. Det är dock svårt att bevisa vilka som har varit orsakerna till den ökade populariteten.

Ekonomikunskap är en obligatorisk kurs i samhällslära i gymnasiet sedan 2003 efter att ha varit en valfri kurs 1994–2003. I samhällsläraprovet finns sedan införandet av det nya realprovet tio valfria provuppgifter av vilka två är jokeruppgifter med högre maximipoäng. Högst sex uppgifter ska besvaras. Tumregeln är att en jokeruppgift och två andra uppgifter fokuserar på kursen Ekonomikunskap. Vissa teman som kommunal ekonomi kan dock behandlas i flera kurser, inte endast i Ekonomikunskap. År 2017 förändras provet när elektroniska studentprov i samhällslära ska införas. Då kommer provet att ha nio valfria uppgifter av vilka högst fem får besvaras. Två uppgifter (en av dem en jokeruppgift) fokuserar på Ekonomikunskap och en uppgift tangerar flera kurser.

Av de sammanlagt 206 uppgifterna i samhällsläraprovet 2006–2015 har en tredjedel behandlat ekonomiska frågor. Kursen Ekonomikunskap har följande delar i gymnasiets läroplan och enligt min tolkning som en av provkonstruktörerna har dessa delar behandlats i uppgifterna i följande omfattning (Obs! indelningen bör ses som endast riktningsgivande och en enskild uppgift kan ingå i flera kategorier):

1. Finländarnas näringsgrenar, 6 uppgifter

2. Den ekonomiska verksamheten och företagen (bl.a. efterfrågan, utbud, konkurrens), 21 uppgifter

3. Fluktuationer i det ekonomiska livet (bl.a. tillväxt, keynesianism), 14 uppgifter

4. Penningpolitiken och finansmarknaden, 11 uppgifter

5. Den offentliga ekonomin och den ekonomiska politiken (beskattning, finanspolitik, inkomstpolitiken), 13 uppgifter

6. Finland i den internationella handeln och ekonomin, 14 uppgifter

7. Finlands ekonomiska framtidsutsikter (bl.a. risker, tillväxtgränser), 7 uppgifter

Det är inte endast materiella kunskaper som bedöms utan även kognitiva färdigheter och mognad i hur kunskaper läggs fram. I *Grunderna för gymnasiets läroplan 2003* (s. 186) står som ett mål för undervisning i samhällslära att de studerande ska kunna ”bilda sig en motiverad åsikt om kontroversiella sociala och ekonomiska frågor som är knutna till värderingar”. I de nya *Grunderna för gymnasiets läroplan 2015* (s. 182) konstateras ytterligare att de studerande ska kunna “jämföra alternativa modeller för samhällsutveckling och ekonomisk utveckling samt bedöma olika motiv bakom och följder av samhällsbeslut och -åtgärder ur olika befolkningsgruppers perspektiv”. Som en av de sakkunniga i läroplansprocessen tolkar jag att den här punkten vill betona att ekonomiska frågor också är politiska och att påståenden om alternativlöshet som ofta kommer fram i den ekonomiska-politiska diskursen bör tas med en nypa salt (närmare om temat se Löfström & van den Berg 2014, 82–86).

Enskilda provuppgifters popularitet

Jag har använt statistiken om studentexamen för att undersöka hur många abiturienter som har besvarat olika uppgifter i provet i samhällslära. Materialet gäller tidsperioden 2007–2014. I analysen ingår alla uppgifter som berör ekonomi oberoende av om de har fokuserat på kursen Ekonomikunskap eller någon annan kurs i samhällslära, till exempel Medborgarens lagkunskap där också vissa ekonomiska teman behandlas.

Vanligen har enskilda uppgifter i provet i samhällslära besvarats av 40–80 procent av provdeltagarna (se även Löfström & Kaarninen 2013, 183). Man kunde förvänta sig att procenttalet skulle vara högt i jokeruppgifter eftersom där finns möjligheten till högre maximipoäng, men av 16 jokeruppgifter i ekonomikunskap under denna tidsperiod har endast fem besvarats av mer än 70 procent av deltagarna. Det är visserligen så att provuppgifters popularitet påverkas av många faktorer. Uppgifterna konkurrerar mot varandra när abiturienten ska välja vilka uppgifter hen besvarar för att dra maximal nytta av sina kunskaper inom det begränsade tidsutrymmet i provet. En uppgift som besvarats av 40 procent av provdeltagarna har inte nödvändigtvis varit motbjudande men de flesta deltagarna har helt enkelt gillat andra frågor mer.

Här är det av intresse att se vilka som har varit de populäraste ekonomiuppgifterna i samhällsläraprov 2007–2014. [1] De tio mest populära provuppgifterna listas nedan i kronologisk ordning. Statistiskt eller annat material ingår i uppgifterna A, D, E, F, G och I. Uppgiftens tema beskrivs kort och inom parentes ges andelen deltagare i provet som besvarade uppgiften.

A. Våren 2007, uppgift 3: hur näringsstrukturen i Finland förändrades 1950–2002 enligt grafen i uppgiften och varför fortsätter servicenäringarnas andel i arbetskraften att öka och industrins andel att minska (95 %).

B. Våren 2008, uppgift 3: hur skulle en plattskatt skilja sig från beskattningen i Finland idag och vilka positiva eller negativa sidor skulle den ha för enskilda medborgare och samhället (86 %).

C. Hösten 2008, uppgift 3: vilka faktorer påverkar prisbildningen av tre produkter som ges i uppgiften (83 %).

D. Hösten 2008, uppgift 9: hurdana skillnader finns det i befolkningens ålders- och näringsstruktur i fyra utvalda kommuner enligt den givna statistiken och hurdana sociala och ekonomiska utmaningar kan härledas från informationen (92 %).

E. Hösten 2010, uppgift 4: hur förändrades hushållens inkomststruktur i Finland 1987–2005 enligt den givna statistiken och vilka var orsakerna till förändringarna (83 %).

1) Materialet finns tillgängligt på https://www.ylioppilastutkinto.fi/ext/arkisto/

F. Hösten 2010, uppgift 10: vilka skyldigheter medför medlemskapet i euroområdet för staten och vilka fördelar och nackdelar har medlemskapet enligt tolkningarna som ges i uppgiften (88 %).

G. Hösten 2012, uppgift 9: hur kommer listan av världens största nationalekonomier att förändras 2009–2050 enligt prognosen som ges i uppgiften och vilka faktorer talar för att prognosen slår in eller inte slår in (85 %).

H. Våren 2013, uppgift 1: hurdana effekter på privathushåll och samhällsekonomin har tre olika skattelösningar som ges i uppgiften (90 %).

I. Våren 2013, uppgift 4: vilka problem för samhällsekonomin innebär deflation och en hög inflation (83 %).

J. Hösten 2013, uppgift 9: med hänvisning till statistiken i uppgiften, vilka är orsakerna till skillnaderna i hur sysselsättningsgraden hos olika befolkningsgrupper förändrades i Finland 1989–2011 och hur försöker staten främja sysselsättningen bland de olika befolkningsgrupperna (91 %).

Det är svårt att se en enstaka förklaring till varför just dessa uppgifter var synnerligen populära. Det är ändå anmärkningsvärt att statistiskt eller annat material ingår i flera av dessa uppgifter och att många av dem (A, B, C, D, F, G, H, J) är konstruerade så att abiturienten ska jämföra olika situationer eller fördelar och nackdelar från olika aktörsperspektiv. Sådana element gör det lockande för abiturienten att välja uppgiften eftersom det kan kännas att strukturen och delvis också innehållet för ett svar ges i uppgiften (jfr Löfström & Kaarninen 2013, s. 184). Också uppdraget att resonera om likheter och olikheter i ekonomiska utmaningar eller om följder av olika ekonomiska lösningar kan tilltala många abiturienter, också sådana som är benägna att framlägga argument utan särskilt goda kunskaper om själva temat.

I materialet finns också uppgifter som har besvarats av jämförelsevis få abiturienter i provet. Det finns fyra uppgifter där endast var tredje deltagare i provet eller färre har besvarat frågan och de är följande:

K. Våren 2008, uppgift 10; utgående från källmaterialet i uppgiften, varför skulle det vara ”problematiskt” om inflationen i euroområdet steg över två procent och varför har inflationen i Finland hållit sig på en lägre nivå än i euroområdet 1998–2007 (35 %).

L. Hösten 2009, uppgift 3: vilken roll har bankerna i samhällsekonomin (32 %).

M. Hösten 2013, uppgift 4: vilka faktorer påverkar utvecklingen av bytesbalans och handelsbalans i den finländska samhällsekonomin (19 %).

N. Våren 2014, uppgift 3: hur har inkomstskillnaderna i olika befolkningsgrupper i Finland utvecklats 1995–2011 enligt grafen i uppgiften och vad är orsakerna till utvecklingen (36 %).

På basis av tidigare undersökningar och censorerfarenheter kan jag ge några möjliga förklaringar till varför dessa uppgifter var mindre populära (se Löfström & Kaarninen 2013). Att uppgiften besvaras av få abiturienter kan bero på att frågeställningen syns vara otydlig eller för komplicerad vilket kan vara problemet i uppgift M. Abiturienter kan tro att de borde kunna förklara detaljerna i källmaterialet även om det räcker med att kunna tolka den väsentliga informationen. Det här är relevant i uppgift N. I uppgift L kan abiturienterna ha varit osäkra på hur omfattande de ska redogöra för bankernas roll som diskuterades mycket efter finanskrisens utbrott men som inte kom fram lika starkt i läroböckerna. En faktor som är relevant i slutdelen av uppgift K i synnerhet är också helt enkelt att uppgiften eller någon del av den berör saker som är obekanta för abiturienter.

Slutord

Statistiken över studentprov i samhällslära ger möjlighet till flera och mer djupgående analyser än vad den här korta artikeln kan illustrera. Svar i studentprov i samhällslära har använts i kvalitativa analyser av ungdomarnas förhållande till och kunskaper om ekonomi (Löfström & van den Berg 2014) vilket också har undersökts i enkät

(Sutela 2015). Nationalekonomer och ämnesdidaktiker i samhällslära kunde också samarbeta mer i forskning om ungdomarnas ekonomiska kunskaper och färdigheter för att utveckla pedagogiken i ekonomiundervisning.

Referenser

Grunderna för gymnasiets läroplan 2003. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.

Grunderna för gymnasiets läroplan 2015. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.

Löfström, Jan 2016. Vastaavatko pojat ja tytöt eri tehtäviin historian ylioppilaskokeissa? Tilastollinen analyysi. Historiallinen Aikakauskirja (utkommer i september).

Löfström, Jan & van den Berg, Marko 2014. Miten lukion taloustiedon opetus tukee talouden kriisien ymmärtämistä. Kansantaloudellinen aikakauskirja, 110:1, 76–88.

Löfström, Jan & Kaarninen, Mervi 2013. Historian ja yhteiskuntaopin kokeet ylioppilastutkinnossa 2006–2012: havaintoja ja tutkimustehtäviä. I Kalle Juuti & Liisa Tainio (red.) Ainedidaktinen tutkimus koulutuspoliittisen päätöksenteon perustana. Helsingfors: Suomen ainedidaktinen tutkimusseura, 179–195.

Sutela, Inkeri 2015. Lukiolaisten näkemyksiä talouspolitiikasta ja taloustiedon kurssista. Kasvatus, 46:2, 143–159.

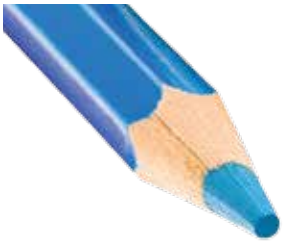

UNGDOMENS RÖST

”Det är närapå omöjligt att få laudatur i samhällslära med att endast kunna det som finns i läroböckerna.”

Alexis Vartiainen
Alexis Vartiainen är student från Katedralskolan i Åbo, studerande vid ÅA och ordförande för stadens ungdomsfullmäktige

”Bra samhällsläraprov kräver mångsidiga kunskaper”

Ett bra samhällsläraprov ska ur abiturientens synvinkel mäta skribentens kunskaper om samhället på ett mångsidigt sätt och även beakta att skribentens kunskaper kan sträcka sig längre än det skriftliga material som är föreskrivet i läroplanen och undervisningskurserna. EST bad en nybliven student, Alexis Vartiainen, beskriva sina egna erfarenheter.

Jag är en 19-årig åbobo som skrivit studenten våren 2016. Under hösten inleder jag mina studier på utbildningslinjen för rättsnotariestudier på Åbo Akademi. Dessutom är jag ordförande för Åbo ungdomsfullmäktige 2016–2017; detta är min andra period som ungdomsfullmäktigeledamot. Jag tänker även kandidera i kommunalvalet 2017 för Samlingspartiet i Åbo.

Som en samhällsintresserad ungdom visste jag redan då jag började på gymnasiet, att jag ville skriva studentexamensprovet i samhällslära. Jag har följt med ekonomi och politik i åratal. Detta brinnande intresse för världen omkring oss är säkert något som jag ärvt från mina föräldrar. Hos oss har samhälleliga frågor alltid diskuterats vid matbordet, och som många andra föräldrar arbetar mina föräldrar som ekonomer vid lokala företag. Detta intresse har ytterligare förstärkts av min obevekliga nyfikenhet. Med tanke på denna bakgrund var det givet att jag ville och skulle skriva studentexamensprovet i samhällslära.

Samhällsläran i gymnasiet är indelad i fyra

kurser: allmän samhällslärakurs, ekonomikunskapskurs, en kurs om medborgarens rättskunskap och en EU-kurs. I studentexamensprovet är de två första kursernas innehåll det viktigaste och innehållet i dessa kurser svarar för 6 av de 10 uppgifterna. Det är därmed befogat att anta att dessa två kurser ses som de viktigaste mätarna av samhällskunskap i studentexamensnämnden.

Provet är indelat i 8 vanliga uppgifter och 2 jokeruppgifter värda mer poäng. De vanliga uppgifterna kräver i allmänhet i första hand kunskap från böckerna, medan jokeruppgifterna är betydligt mer krävande och kräver att skribenten ska kunna förstå, tolka och tillämpa information som presenteras i uppgiften i anknytning till samhälleliga och ekonomiska fenomen. För att exemplifiera detta har jag kopierat den andra jokeruppgiften från mitt studentexamensprov (hösten 2015) i rutan.

Ett bra samhällsläraprov ska ur abiturientens synvinkel mäta skribentens kunskaper om samhället på ett mångsidigt sätt och även ta i beaktande att skribentens kunskaper kan sträcka sig längre än det skriftliga materialet som är föreskrivet i läroplanen och undervisningskurserna. Jag anser att samhällsläraprovet är uppbyggt på ett sådant mångsidigt sätt. Jag anser även att vitsordet i studentexamensprovet i samhällslära

+ 10. Nedan finns information om Finlands produktionsstruktur samt jämförelser med Sverige och Tyskland.
a) Hur har den finländska produktionsstrukturen utvecklats enligt figur 1? (2 p.)
b) Jämför utvecklingen av privata tjänster i Finland och Sverige. (2 p.)
c) Vilka hot och möjligheter står det finländska ekonomiska livet inför i framtiden? (5 p)

Frågan är delad i tre delar (något som är ganska typiskt för jokeruppgifterna) och följs av två grafer med information om de tre ländernas produktionsstruktur och dess utveckling under en viss tidsperiod. Uppgiften kräver alltså att skribenten kan tolka graferna och förstå den terminologi som graferna använder samt vad värdena i graferna berättar om ländernas ekonomi. Dessutom skall skribenten kunna jämföra de olika ländernas ekonomier med hänsyn till den information som presenteras. Uppgift c) är dock den mest krävande i och med att den kräver att skribenten ska kunna berätta om en vid och komplex helhet, nämligen den finländska ekonomins framtid. Ett sådant svar kräver kunskap om både aktuella svårigheter (t.ex. information från nyheter om konkurrenskraftsavtalet) samt mera teoretisk och fördjupad kunskap om de fenomen som presenteras i andra kursen i samhällslära (t.ex. om Kina-effekten). Uppgift c) sätter alltså skribentens ekonomikunskap på prov samtidigt som skribenten måste vara uppmärksam och hålla sitt svar koncist, presentera informationen logiskt och skriva ett svar som inte äter upp för mycket av provtiden.

Själv valde jag att skriva denna och även den andra jokeruppgiften för att maximera antalet poäng jag kunde få i provet. Dessutom svarade jag på alla andra ekonomifrågor i provet samt en fråga om EU:s regionalpolitik. Jag valde bort uppgifter från SL1 och SL3 som i första hand krävde detaljkunskaper om olika fenomen som studentexamensnämnden valt att diskutera i uppgiften: m.a.o. kom jag inte ihåg tillräckligt om fenomenen i fråga för att enligt min egen bedömning kunna skriva berömliga svar. Ekonomiuppgifterna krävde förståelse av fenomen och härledning från givna fakta, något som jag kände mig mera säker med. Jag kan med fog säga att mina val i provet var lyckade, eftersom mitt prov fick vitsordet laudatur av censorerna i nämnden.

kan förväntas korrelera med skribentens aktuella kunskaper och förståelse om det finska samhället och ekonomin. Det är närapå omöjligt att få laudatur i samhällslära med att endast kunna det som finns i läroböckerna, vilket innebär att de med toppvitsord i studentexamensprovet har kunskap utöver det som krävs i läroplanen samt en sådan uppfattning om samhällsfrågor som endast kan fås genom att följa med och observera samhället och ekonomin genom t.ex. medierna. Samtidigt ska materialet och provet vara en vägvisare för inträdesproven i olika samhälleliga ämnen, t.ex. rätts- eller samhällsvetenskaper samt ekonomutbildningen, dvs. testa och förbereda skribentens inträdesprovskunskaper. Åtminstone jag anser att både läromaterialet och provet fyller dessa krav.

Sammanfattningsvis kan jag som en alldeles nyligen utexaminerad student säga, att kraven som studentexamensnämnden ställer i realprovet i samhällslära på abiturienterna har hög klass och att kunskaperna om Finlands rättsystem från SL3 (lagkunskap) var alldeles nödvändiga inför inträdesprovet till rättsnotarieutbildningen.

Linda Kass
Linda Kass är forsknings- och utvecklingsledare inom Kultur och Entreprenörskap på Yrkeshögskolan Novia. Hon har specialiserat sig på affärsutveckling inom den kreativa industrin och står bland annat bakom Novias online-koncept "Find your passion".

Modern affärsutveckling gynnar kreativa industrin

För inte så länge sedan byggde en *startup*-process på att man skrev en affärsplan, pitchade för investerare, skapade ett team, utvecklade en produkt och lanserade den på marknaden. De verktyg som användes, såsom affärsplanen, byggde på traditionell affärsutveckling som utgår ifrån att en *startup* är en miniversion av ett etablerat företag. Affärsplanen används allt mindre numera då den sällan överlever den första kundkontakten.

Under 2000-talet har nya entreprenörskapsteorier och -verktyg blivit populära. Hit hör *Lean Startup*-rörelsen med Steve Blank och hans teorier kring *"Customer Development"* samt Eric Ries med *"The Lean Startup"* som snabbt blivit tongivande. Även Alexander Osterwalders verktyg såsom *"Business Model Canvas"* har snabbt spridit sig över hela världen.

Steve Blank sammanfattade år 2013 denna brytningspunkt i majnumret av Harvard Business Review. *Lean startup*-metodologin fokuserar på experiment framom planering, på kundkontakt framom intuition och korta produktutvecklingscykler framom långa utvecklingsperioder följda av stora lanseringar. Sådana enkla men effektiva affärsutvecklingsverktyg har särskilt stor effekt i branscher där den entreprenöriella kompetensen inte är så hög.

Kreativa industrin – en framtidsbransch

I hårda ekonomiska tider av nedskärningar i de traditionella industrierna nämns den kreativa industrin allt oftare som en viktig framtidsbransch. Till den

Den kreativa industrin har periodvis haft stor betydelse för landets utveckling och den har gynnat Finlandsbilden. Futuro-huset, som lanserade 1968, rönte internationell uppmärksamhet, men den kommersiella succén uteblev. I dag står ett Futuro-hus utanför konstmuséet Emma i Hagalund. Foto: Björn Sundell

"Den kreativa industrin präglas av en superstar-kultur, där ett fåtal lyckas stort och resten hankar sig fram."

kreativa industrin räknas företag inom musikindustrin, reklam, konst, media, modeindustrin, teater med mera. Prognoser visar att sektorn i Europa fortsätter att växa mellan 7 och 9 % om året och den väntas år 2020 bidra med upp till 930 miljarder euro till den europeiska ekonomin. Prognosen är uppgjord av *European Cultural and Creative Industries Alliance*. Enligt uppgifter från Statistikcentralen var branschens andel av Finlands BNP år 2007 3,2 % och har kraftigt växt sedan dess trots ekonomiskt tuffa tider i övrigt.

Samtidigt har den kreativa industrin sina problematiska egenheter. Branschen präglas av en *superstar*-kultur, där ett fåtal lyckas stort och resten hankar sig fram. Företag inom den kreativa industrin är endera riktigt stora eller, som de flesta, riktigt små. Dessutom har branschen inte lyckats locka till sig personer med annan typ av kompetens och erfarenhet än kreatörernas, t.ex. specialister på export, ekonomi och varumärkesbygge. Branschen har en underutvecklad näringskedja utan mellanhänder och består istället främst av producent, dvs. kreatörer, och konsument. Trots en stor ekonomisk potential kämpar många småföretag inom den kreativa industrin med dålig lönsamhet och hård konkurrens på en liten marknad.

Framgångsrika test i Jakobstad

De senaste åren har *Lean Startup*-metoderna testats på företag inom den kreativa industrin, med goda resultat. I Jakobstad finns Yrkeshögskolorna Novia och Centria tillsammans med Åbo Akademi, Yrkesakademin i Österbotten samt Jakobstads musikinstitut under samma tak i det nybyggda Campus Allegro. Forsknings- och utvecklingsfunktionerna i campus har centraliserats under ett gemensamt brand *"Allegro Ink"*, tillsammans med entreprenörer, frilansare och professionella kreatörer. I Allegro Ink testas nya teorier och verktyg direkt på företag inom den kreativa industrin och en unik kompetens inom affärsutveckling för den kreativa industrin har byggts upp.

Inom ramen för samarbetet med Allegro Ink uppger många företagare att de gärna skulle lägga mer tid på att utveckla företaget, men de har inte förmågan att identifiera vad det är som måste göras. Man saknar överblick över hur företaget ser ut, vart det är på väg och vilka delar som behöver utvecklas.

Många av de aktörer som fungerar inom den kreativa industrin är duktiga på att orientera på sociala medier. De är spännande personligheter och deras kreativitet och talang väcker intresse. Trots att deras personliga varumärke kan ha flera tusen följare på Instagram eller deras produktbilder publiceras i deras Pinterest-profiler med över 20 000 följare känner de sig obekväma med försäljning och marknadsföring. De har ofta en förlegad bild av att man som företag skall prångla på människor sådant de varken vill ha eller behöver.

I test med dessa företag har teorier och verktyg från *Lean Startup*-rörelsen använts. Företagarna har identifierat sina befintliga och potentiella kundgrupper. De har synliggjort och utvecklat sin affärsmodell. De har i inkomstbringande experiment med s.k. MVP:s (*Minimum Viable Products*) testat nya produkter, nya kundgrupper, nya kanaler eller nya marknadsföringsbudskap. Personer med låg entreprenöriell förmåga har lärt sig göra smarta, strategiska beslut. Istället för att stelbent stå och planera sin framtid orienterar de sig ute på nya marknader och kan flexibelt göra en *"pivot"* då snabba förändringar krävs.

Strategiska beslut

I dessa processer har dessutom den konstnärliga delen av verksamheten sällan rörts. Kreatören har inte behövt kompromissa med sin konstnärliga integritet, istället har hen fått verktyg som gör att hen kan skapa inkomster även kring de vildaste idéerna.

Tack vare tillgång till enkla betalningssystem, gratis verktyg på nätet och en global marknad har nu även små aktörer i den kreativa industrin en chans att lyckas. Samtidigt har äntligen moderna affärsutvecklingsteorier utvecklats av och för entreprenörer, och inte av byråkrater, vilket ytterligare minskar risken för misslyckande. Förhoppningsvis är detta starten då kreativa industrin börjar visa resultat och inte bara potential.

Richard Brander

Lord King vill få slut på finansiell alkemi

Om någon på ett intressant sett kan skildra och förklara vad som egentligen hände under den globala finanskrisen som började 2007/2008, så borde det vara den tidigare chefen för Bank of England, lord Mervyn King. London är fortfarande ett av världens finansiella centra och posten som centralbankschef i Storbritannien av den digniteten att förväntningarna skruvas upp ganska högt.

Till saken hör att min läsning av *The End of Alchemy* råkar sammanfalla med brexit, britternas beslut att rösta sig ut ur Europeiska unionen. Mervyn Kings bok kom dock ut redan under våren 2016 och något brittiskt utträde ur EU kan nog inte förutspås i texten. Däremot berättade King i tal och intervjuer både före och efter folkomröstningen att han var besviken på nivån på argumenteringen både inom *remain*- och *brexit*-kampanjen. Själv vägrade King att säga hur han skulle rösta; ett besked som tolkades som ganska EU-skeptiskt. Efteråt förklarade King segern för brexit med att folk inte tyckte om att kallas idioter om de inte förstod att rösta rätt. Han tonade ner betydelsen av den första tidens panik på de finansiella marknaderna och menade att om 25 år ser man troligen tillbaka på sommaren 2016 och tänker att det var mycket ståhej för ingenting. Brexit innebär också nya möjligheter för Storbritannien, menade han.

The End of Alchemy är inte samma typ av bok som den amerikanske före detta centralbankschefen Ben Bernankes memoarer The Courage to Act: *A Memoir of a Crisis and Its Aftermath* (2015). Bernankes bok är en berättelse om hans liv och samtidigt en insiders åminnelser från hanteringen av finanskrisen. King har däremot valt att inte i detalj berätta om hur han själv som chef för Bank of England var inblandad i olika beslut för att hålla finansmarknaden på fötter. Kings infallsvinkel är lite mera aka-

demisk men samtidigt polemisk; han frågar sig vad som gått snett med penninghushållningen i stort och bankverksamhet i synnerhet, och hur problemen ska kunna åtgärdas. Gemensamt för båda böckerna är dock den oerhört stora betydelse som King och Bernanke tillskriver vikten av att vi lär oss av historien.

Bernanke är en av de största auktoriteterna i världen då det gäller akademisk forskning kring den stora depressionen, som drabbade USA och hela världen i början av 1930-talet. Då finanskrisen bröt ut och tillspetsades 2008 var Bernanke fast besluten att de misstag som gjordes i hanteringen av depressionen inte skulle upprepas. Centralbanken måste föra en expansiv penningpolitik, löd hans diktum. King är inte mycket sämre då det gäller historiska hänvisningar. Den legendariska chefredaktören på *The Economist*, Walter Bagehot, är ständigt närvarande och en typisk formulering av Mervyn King är att den och den förståsigpåaren skrev si och så redan 1834 i *New York Evening Post*. (Å andra sidan hänvisar King också till Hegels uttalande om att det enda vi lär oss av historien är att vi aldrig lär oss av historien.)

En sak framkommer tydligt: Mervyn King för-

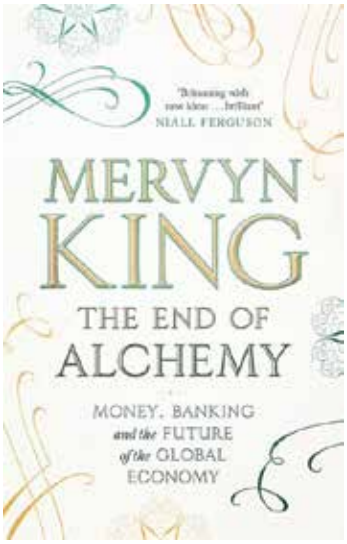

Mervyn King: The End of Alchemy. Money, Banking and the Future of the Global Economy. Little, Brown. London, 2016. 430 sidor.

håller sig mycket skeptiskt till Ekonomiska och monetära unionen EMU och den europeiska valutan euron. EMU är enligt King det mest ambitiösa projekt som någonsin genomförts i den monetära historien. Han kallar det ett stort ekonomiskt och politiskt experiment. ”Ingen monetär union har överlevt om den inte också utvecklats till en politisk union, och den senare kommer vanligen före den tidigare, som när en gemensam valuta följde unifieringen av Tyskland under Bismarck.” Det har tidigare funnits mer eller mindre långlivade monetära unioner i Europa. Redan för 150 år sedan skrev Walter Bagehot, enligt King, att förr eller senare kommer alla europeiska länder, med undantag för England, att ha samma valuta. (Resonemanget då gällde visserligen den så kallade latinska monetära unionens framtid och Bagehots som det senare visade sig överoptimistiska förutsägelser gällande dess överlevnadskraft.)

Här har vi ändå, tror jag, pudelns kärna, både då det gäller Storbritanniens förestående utträde ur Europeiska unionen, och britternas – eller rättare sagt engelsmännens – inställning till europeisk integration i allmänhet och till euron i synnerhet. Hör Storbritannien till Europa eller inte? Det traditionella svaret på den frågan är att Storbritannien/England i sina utrikesrelationer anser sig stå på tre ben: dels har vi det allmänna internationella engagemanget som tar sig sitt tydligaste uttryck i det brittiska samväldet, dels har vi den ”speciella relationen” till Förenta staterna, och dels har vi förhållandet till Europa. Kanske just i den här ordningen. Då den brittiska regeringen under Edward Heath under tidigt 1970-förhandlade om inträde i dåvarande EEC så gällde den besvärligaste förhandlingen i slutskedet importkvoter på smör från Nya Zeeland.

Det vore enligt min mening ändå fel att beskylla britter i allmänhet eller lord King i synnerhet för arrogans, även om deras världsbild är lite mera global än vad vi är vana vid på andra håll i Europa. Poängen är att om man erkänner och godkänner att Storbritannien inte är ett vanligt europeiskt land, så har man också lättare att acceptera den anglo-centriska världssynen, som inte innefattar speciellt mycket respekt för europeiskt institutionsbyggande och till exempel euron. Filosofiskt sett så måste jag erkänna att jag är en beundrare av engelsk *common sense*, lite i motsats till mera invecklad tysk och speciellt fransk (samhälls)filosofi. När Mervyn King säger att euron inte fungerar i teorin så måste man åtminstone delvis ge honom rätt, men å andra sidan får man vara glad över att den fungerar i praktiken, åtminstone något så väl.

”Efteråt förklarade King segern för brexit med att folk inte tyckte om att kallas idioter om de inte förstod att rösta rätt.”

Lite orättvist känns det då Mervyn King i boken och under en PR-turné i bland annat Finland deklarerade att euron är dömd till undergång, om den ekonomiska och monetära unionen inte reformeras. Det faktum att mycket redan har gjorts för att stärka grunden för euron ger han inte mycket för. I *The End of Alchemy* åtföljs Kings funderingar om eurons vara eller icke vara med två andra exempel, som känns lite påklistrade. Dels handlar det om de monetära förhållandena i Irak mellan det första och andra Gulf-kriget, dels om valutasituationen i Skottland i det fall att Storbritannien skulle ha splittrats. I det senare exemplet hade den logiska lösningen enligt King varit att skottarna skulle ha fortsatt använda pund som valuta också efter självständigheten, ett förslag som kanske känns som en överförenkling mot bakgrunden av det starka symbolvärdet som en nationell eller övernationell valuta innebär. Det är en sak att 19 länder delar på en gemensam valuta med gemensamma institutioner och beslutsfattande, en annan att använda en utländsk valuta som vore den ens egen.

Med termen alkemi syftar King enkelt uttryckt på affärsbankernas förmåga att skapa likviditet, att låna ut pengar långfristigt och finansiera det med depositioner och andra kortfristiga skulder. Systemet gör att bankkriser lätt blir allvarliga; om alla deponenter samtidigt vill lyfta sina pengar så krävs det att centralbanken fungerar som *lender of last resort*, dvs. förser den krisande banken med tillräcklig likviditet mot säkerheter. I stället vill King att bankerna på förhand ska ge säkerheter till centralbanken som därmed ska fungera som ett slags pantbank; ett arrangemang där man på förhand kommer överens om likviditet med depositioner som säkerhet En utveckling av bankväsendet i den här riktningen borde kunna förhindra kommande kriser, menar King, men alla experter delar inte denna uppfattning. Vid bankkriser brukar man säga att problemet antingen handlar om brist på likviditet eller på soliditet; det förra problemet är alltid enklare att hantera än det senare.

King anser att penningväsendet och bankverksamheten är de svaga punkterna i det kapitalistiska ekonomiska systemet. Det finansiella systemet borde stödja, och inte överskugga, realekonomin, inskärper han, och det är lätt att hålla med honom.

Ett av de intressantare partierna i boken handlar om skillnaden mellan risk och osäkerhet, eller så kallad radikal osäkerhet. Med risk avses att vi kan anta olika sannolikheter för framtida scenarier, till exempel att börsen ska stiga eller sjunka. Med radikal osäkerhet menas att vi inte kan ge sannolikheter för sådana framtida händelseförlopp som vi inte kan förutse. Denna distinktion introducerades av den amerikanska nationalekonomen Frank Knight 1921. Här stöder sig King också på sådana auktoriteter som till exempel Nobel-pristagaren Daniel Kahneman, vars bok *Thinking, Fast and Slow* har blivit en internationell bästsäljare. Kings argument är att många nationalekonomer gör sina analyser uteslutande utgående från bedömningar av risker och möjligheter, och att de inte beaktar att framtiden är genuint osäker. Exakt hur detta påverkar analysen förblir dock lite oklart åtminstone för denna recensent.

"Ingen monetär union har överlevt om den inte också utvecklats till en politisk union, och den senare kommer vanligen före den tidigare."

Mervyn King är gift med den finlandssvenska inredningsdesignern Barbara Melander och han är bland annat hedersordförande i Ekenäs Cricket Club. Även i övrigt är han väl bevandrad med finländsk ekonomi och historia; han har bland annat fördjupat sig i presidenten och anglofilen Risto Rytis relationer med Bank of England under dennes tid som chefdirektör för Finlands Bank.

The End of Alchemy är ingen lätt bok att tillägna sig. Som då det gäller så många andra faktaböcker lönar det sig för läsaren att bläddra vidare om något avsnitt känns lite för trögt eller komplicerat. Man kan alltid återkomma till det man missat. Samtidigt tycker jag att denna bok är något av ett måste för alla som är intresserade av pengar, bankverksamhet och framtiden för den globala ekonomin, som underrubriken på bokens titel lyder.

Björn Sundell

Robotarnas segertåg

År 2015 installerades fler robotar i världen än någonsin förut. De senaste tio åren har maskinerna tagit över allt mer komplicerade uppgifter, vilket har lyft dem från fabriksgolvet till kontorsrummen. När maskinerna blir intelligentare och kreativare förlorar människan några av sina konkurrensfördelar. Utvecklingen ger både vinnare och förlorare.

"Maskiner och robotar tar människans plats i arbetslivet. Alltför många människor kommer in på arbetsmarknaden och alltför många maskiner slungar ut dem", sade president John F. Kennedy hösten 1963 när arbetslösheten i USA steg över fem procent.

Hotet från automationen och robotarnas segertåg har oroat mänskligheten i västvärlden i över ett halvsekel. Experter har förutspått radikala förändringar på arbetsmarknaden och politiker har hållit brandtal om robotarnas förbannelse, men domedagsprofetiorna har inte besannats. Robotar och automatiserade processer har ökat produktiviteten, men de har inte skapat massarbetslöshet. Inte ännu, men kanske snart, om man får tro Martin Ford.

Fords bok *"The rise of the Robots"* har den olycksbådande underrubriken *"Technology and the Threat of Mass Unemployment"*, men någon negativ framtidsvision är boken ändå inte. Snarare beskriver den hur robotar och automatiserade processer gör framsteg på olika områden, vilken potentialen är och vilka de faktorer är som bromsar robotarnas framfart.

De senaste tio åren har maskinerna tagit över allt mer komplicerade uppgifter som lyft dem från fabriksgolvet till kontorsrummen. Det finns robotar inom den automatiserade aktiehandeln. Robotjournalistik tillämpas på områden som kännetecknas av upprepning eller processer som kan rationaliseras, såsom börsrapportering och sportjournalistik. Inom undervisningen användes robotar till att

börja med för att rätta enkla prov med flervalsfrågor, därefter för att bedöma essätexter. Maskiner kan numera skriva texter som inte kan särskiljas från texter författade av en människa.

Martin Ford behandlar robotar i bred bemärkelse: Kombinationen av fysisk styrka, finmotorik, slutlednings- och analysförmåga banar väg för maskiner som förr eller senare besegrar människan på många områden, dock inte alla. Det gäller för människan att säkra sin attraktionskraft genom att vara tillräckligt mångsidig och det gäller för samhället att värna om utbildningen.

Årets affärsbok

”The Rise of the Robots” utsågs till *”Business book of the year 2015”* av Financial Times och McKinsey & Company. Motiveringen var att boken bygger på gedigna forskningsresultat i kombination med ett övertygande resonemang. Det är lätt att hålla med om bedömningen. Ford skriver utan att hemfalla åt vare sig domedagsprofetior eller euforiska beskrivningar av en skön ny värld. Faktum är att maskiner klarar allt mer komplicerade uppgifter, att de kan lära sig av sina misstag och att de blir mer kreativa. Det ger dem ett lyft på vissa områden, men det finns också motkrafter.

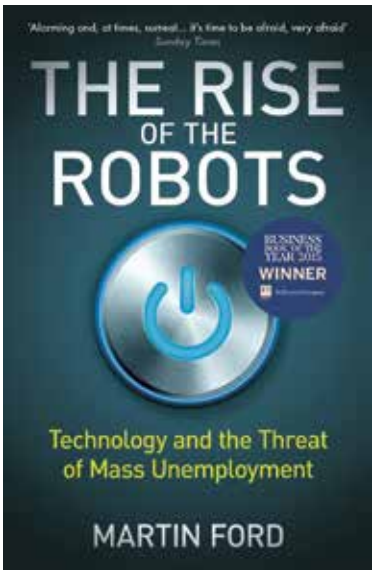

Martin Ford: The Rise of the Robots. Technology and the Threat of Mass Unemployment, Oneworld Publications, London 2015, 334 s.

Ta de självstyrande bilarna, till exempel. Tesla är en av banbrytarna, men också bland annat BMW och Volkswagen har meddelat att de kommer att ha självgående modeller i början av 2020-talet. Det betyder inte, betonar Ford, att de blir en succé. Det finns motkrafter, såsom människans inneboende rädsla för att förlora kontrollen och hennes motvilja mot att ge upp körgläd-jen bakom ratten i den traditionella bilen. En viktig fråga är också vem som ansvarar för följderna när den självgående bilen kolliderar och ställer till med stor skada – föraren som kunde ha tagit över kontrollen eller biltillverkaren som garanterat säkerheten?

Men om den självgående bilen klarar säkerhetstesterna och vinner konsumenternas förtroende blir resultatet en revolution inom bilismen. Egentligen tjänar det inte mycket till att äga en bil längre. Man beställer hem den förarlösa bilen när man behöver den och sänder iväg den när man åkt färdigt. Här behövs inget körkort, inget garage, ingen parkeringsplats. Självgående bilar kan innebära ännu ett steg in i delningsekonomin, den som börjat med Airbnb, Uber och *car sharing*.

Snabbt framåt i fabriken

Ford ägnar en hel del utrymme åt den traditionella roboten, den som befolkar fabriksgolven. Han visar varför automationen av fabriksprocesser avancerar mycket snabbare än automatiseringen i hemmet. Det är lättare att skapa robotar som svetsar bilplåt eller lastar lådor på hyllor i lagret än att tillverka en robot som städar där hemma. Fabriksroboten utför klart definierade rörelser och hanterar färre olika föremål än den mekaniska hjälpreda som ska röra sig i framtidens hem och hantera en mängd vitt skilda föremål. Interaktionen mellan en tränad fabriksarbetare och en robot är enklare att inprogrammera än samarbetet mellan en robot och en människa som beter sig oförutsägbart och kanske fumligt.

Att robotarnas segertåg sker snabbast inom industriproduktionen visar också statistiken, särskilt de siffror som presenterats efter att Martin Fords bok kom ut. År 2015 installerades fler robotar i världen än någonsin förut, sammanlagt 248 000 enheter, enligt International Federation of Robotics. Ökningen var 12 procent jämfört med 2014 och den var särskilt stor i Asien. Den största enskilda robotmarknaden var Kina, som stod för en fjärdedel av alla installationer i världen. Kina, som blev hela världens fabrik under 1990-talet tack vare en i det närmaste obegränsad tillgång till billig arbetskraft, genomgår nu en genomgripande förändring inom produktionen i takt med den stigande lönenivån.

”Det är lättare att skapa robotar som svetsar bilplåt eller lastar lådor på hyllor i lagret än att tillverka en robot som städar där hemma.”

Enligt Ford får robotiseringen på sikt stor betydelse för sysselsättningen, men han undviker att göra entydiga prognoser. Det finns så många osäkra variabler. Robotar tar över människors jobb, men var detta sker geografiskt är inte lätt att förutse. Robotisering och 3-D-printing skapar förutsättningar för att ”ta hem” produktion till de gamla industriländerna. Efter att nästan hela tillverkningen av sportskor flyttat bort från västvärlden, öppnar Adidas nu några stora fabriker i USA och Europa. Produktionen kommer närmare marknaden och transportkostnaderna minskar. Exemplen är inte många än, men de blir allt fler, det tror också många andra experter än Martin Ford.

Skrivbordsjobb försvinner

Automatiseringen inom industrin får vanligen den största uppmärksamheten, men det är bland tjänstemännen som förändringen på arbetsmarknaden kan bli störst i framtiden. En orsak är den ökade datorkapaciteten som bidrar till att maskinerna blir mer läraktiga och behöver mindre programmering. Algoritmer utvecklas som gör att maskinen lär sig, anpassar sig och utvecklar sig genom en snabb process av försök och misstag. Genom att bearbeta en oändlig mängd data, statistiska samband och händelser ”går maskinen i skola”, men i motsats till människan avverkar maskinen läroplikten på kort tid.

En annan orsak till att maskiner tar över uppgifter som tidigare skötts av människan är de stora framstegen på mjukvarans område. Förmågan att se och känna utvecklas med stormsteg.

I vissa fall betyder detta att maskinen ersätter människan, i andra fall att människan och maskinen fungerar bättre än förut i symbios, som när kirurgen, datorn och roboten samverkar för att genomföra en krävande operation. Det är inte läkarna som blir arbetslösa, konstaterar Ford, utan framför allt människor som hanterar, bearbetar och förädlar information. I utnyttjandet av *big data* slår datorn människan nästan alla gånger.

Utmaningen, skriver Ford, är att göra maskinen kreativ. Maskiner har komponerat musikstycken och skrivit texter som är svåra att särskilja från mänskliga alster, men de är sällan särskilt originella eller nyskapande. Men också här tror Ford att det sker en snabb utveckling. Många forskare och företag arbetar med att ympa in något slags nyfikenhet i datorintelligensen.

Samhälle i förändring

Under de senaste femtio åren har automatiseringen och robotiseringen tagit kål på arbetsplatser och skapat nya i Schumpeters anda av kreativ förstörelse. Så sker också i fortsättningen, men förstörelsen blir större än nyskapandet. Det här beror på att maskinen blir överlägsen människan på allt fler områden. Lågt betalda rutinjobb försvinner, och de ersätts av nya som är ännu sämre betalda. Det kommer också i fortsättningen att finnas välavlönade arbetsplatser som förutsätter ett tvärvetenskapligt kunnande, förmågan att greppa helheter och en stor portion kreativitet. Det är jobben i medelskiktet som är särskilt hotade; de många relativt krävande och hyfsat betalda jobben. Den stora medelklassen drabbas.

Martin Ford ägnar en hel del uppmärksamhet åt den samhällsutveckling han förutser i robotiseringens och automatiseringens spår, även om han undviker att ge siffror och prognoser. I Thomas Pikettys anda ser han en fortsatt utveckling i riktning mot växande klyftor i den industrialiserade världen: Fler snuttjobb och låglönearbeten, en krympande medelklass och en välmående elit som äger och styr den automatiserade industri- och tjänsteproduktionen.

Här utvecklar Ford ett resonemang som har mindre med teknik och mer med samhällspolitik och nationalekonomi att göra: Automationen leder till ökad arbetslöshet och till en stagnerad eller vikande löneutveckling för majoriteten av befolkningen. Detta i sin tur minskar konsumtionsefterfrågan i ekonomin och därmed också tillväxten. I hans vision av framtiden är arbetslösheten egentligen inte det största samhällsproblemet. Kärnan i resonemanget är att en växande skara i västvärlden går mot större fattigdom och osäkerhet vilket ökar försiktigheten i ekonomin. Den tekniska utveckling som kunde leda till en bättre och rikare värld, resulterar i stället i en nedåtgående spiral – under förutsättning att den växande obalansen inte kompenseras.

Lösningen, enligt Ford, är bland annat införandet av något slags basinkomst åt alla medborgare för att säkra efterfrågan. Dessutom krävs en förskjutning av beskattningen från skatt på arbete till skatt på kapital, produktion eller miljöförstörelse. Men liksom Piketty, som förespråkar en global skatt på förmögenhet, tvingas också Ford medge att hans lösningsförslag knappast blir verklighet.

”Den största enskilda robotmarknaden var Kina, som stod för en fjärdedel av alla installationer i världen år 2015.”

Styrkan i Martin Fords bok finns i den mångsidiga och sansade beskrivningen av den tekniska utvecklingen. Svagheten kommer fram i fokuseringen på USA och Storbritannien. Många gånger beskriver författaren noggrant robotiseringen i dessa länder för att därefter kort konstatera något generellt om ”resten av Europa”, som om Europa bestod av två homogena block av vilka Storbritannien är det dominerande. Det här är en irriterande slagsida med tanke på att Kina och Tyskland vid sidan av USA utgör automatiseringens förtrupp, medan Storbritannien i många hänseenden befinner sig i marginalen. Men trots denna brist är ”The Rise of the Robots” definitivt en läsvärd betraktelse.

Bertil Roslin

Tillväxt under industrins guldålder

Utgående från en imponerande forskningsinsats analyserar ekonomihistorikern Robert J. Gordon hur de industriella revolutionerna förändrat samhället och människans vardag. Han frågar sig om utvecklingen nu kulminerat och om vi passerat toppen i en snabb produktivitetsutveckling. Började nedräkningen redan på 1970-talet, och blir vi framöver tvungna att acceptera en långsammare höjning av levnadsstandarden?

Fram till början av 1800-talet var den ekonomiska tillväxten i västvärlden mycket anspråkslös. Angus Maddison har beräknat standardstegringen till 6 procent per sekel, alltså ungefär 0,06 procent per år. Men upplysningen i Europa på 1700-talet banade väg för stora tekniska innovationer som kom att påverka 1800-talets samhälle. De ledde till tre industriella revolutioner som har förändrat människornas vardag och levnadsstandard i tidigare aldrig skådad omfattning.

Den första revolutionen inleddes med järnvägarna, de ångdrivna fartygen och telegrafen. Den fortsatte med allt djärvare uppfinningar inom järntillverkningen, transportväsendet, nyhetsförmedlingen, livsmedelsproduktionen och hälsovården. Den andra industriella revolutionen utgick från elektriciteten och förbränningsmotorn och spred sig till all produktion och samfärdsel. Den förändrade också boendet och den urbana strukturen och gav upphov till kollektiv trafik och förortsbebyggelse. Den tredje revolutionen, som ännu pågår, gäller informations- och kommunikationsteknik och påverkar både produktion och vardagsrutiner. Allt detta ryms inom 150 år, en unik period i mänsklighetens historia.

Robert J. Gordon, en namnkunnig ekonomihistoriker vid North-Western University, Illinois, frågar sig om utvecklingen nu kulminerat och om vi passerat toppen i en snabb produktivitetsutveckling. Började nedräkningen redan på 1970-talet, och blir vi framöver tvungna att acceptera en mycket långsammare höjning av levnadsstandarden?

Den långsiktiga ekonomiska tillväxten betraktas från genomsnittsamerikanens synpunkt. Vilka landvinningar gjorde hen under industrins guldålder och vad har hen att vänta sig i framtiden?

Heltäckande analys

Gordons framställning är brett upplagd och täcker praktiskt taget alla vardagslivets områden, från arbete och produktion till utbildning och hälsovård. De centrala avsnitten redogör för olika revolutionerande uppfinningar, deras spridning och inverkan på produktivitet och prisrelationer. De fem urbana nätverken – vatten, avlopp, el, tele och gas – får också sin beskärda del.

Därtill analyserar Gordon demografiska utvecklingstendenser och medicinsk teknologi. Hur

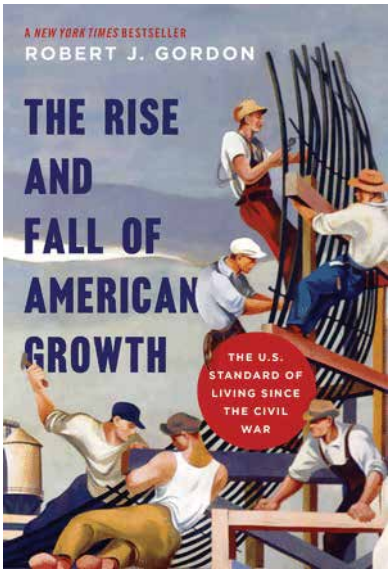

Robert J. Gordon: The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living since the Civil War. Princeton University Press, Princeton 2016, 762 s.

blev vi av med Västerlandets höga barndödlighet och användningen av barnarbetskraft i produktionen? Hur lyckades vi bekämpa infektionssjukdomarna – för att få ålderdomens degenerativa sjukdomar och överviktsproblem i stället?

Analysen är förlagd post bellum, efter det amerikanska inbördeskriget. Här går en viktig skiljelinje i den amerikanska ekonomiska utvecklingen. Gordon tar också upp den regionala utvecklingen, hur sydstaterna fått ett fattigdomsproblem och nordstaterna dragit ifrån. Mycket intressant är Gordons uppdelning av regionerna i storstadsområden, småstäder och rena landsbygden. Det visar sig att utvecklingen i små urbana centra är ett kapitel för sig.

Gordon är överhuvudtaget en mästare i att plocka fram fascinerande detaljer och förlopp. Därmed blir boken naturligtvis omfattande, nästan 800 sidor. Ändå finns där inte bilder av produktion och samhällsförhållanden, men desto fler illustrativa grafer och tabeller. Gordon varvar skickligt ekonomiska analyser och beskrivande exempel. Mest givande är beskrivningen av bilismens genombrott i USA. År 1912 hade bara 2 procent av befolkningen tillgång till bil; år 1930 var de bilburnas andel nästan 90 procent. Samtidigt sjönk bilarnas reella pris med 63 procent, medan komforten och säkerheten ökade.

Gordon har genomgående räknat fram kvalitetskorrigerade realvärden. Han kommer därmed allt närmare den verkliga höjningen av levnadsstandarden, en storhet som produktionsvärdet per sysselsatt och den reella bruttonationalprodukten per invånare bara ger en blek aning om. Analysen av det civila flyget ger ett bra exempel på vad priskorrigerade värden och kvalitetsförändringar kan betyda.

Imponerande forskningsinsats

Boken bygger på en imponerande forskningsinsats. Projektet startade år 2014 och sysselsatte bl.a. femton studenter. Tre kända ekonomer – Robert Solow, Garry Becker och William Baumol – har fått bidra med den teoretiska underbyggnaden. Solow synes stå för den allmänna tillväxtteorin och har inspirerat till beräkningar av den totala, reella faktorproduktiviteten (TFP). Garry Beckers studier av människans preferenser beträffande tidsanvändning är ett annat centralt teoriinslag. Baumol kommer i sin tur in där den relativa prisutvecklingen hos varor respektive tjänster behandlas. Studiet av hälsovård och utbildning beaktar förekomsten av ”Baumol´s disease”. Boken är alltså inte alls så deskriptiv som den vid första påseendet verkar vara.

”År 1912 hade bara 2 procent av befolkningen i USA tillgång till bil; år 1930 var de bilburnas andel nästan 90 procent.”

I ett sådant massivt verk blir naturligtvis periodindelningen viktig. Åren 1870–1920 var de stora, klassiska innovationernas tid. USA tog ledningen inom nästan all ny teknik, också sådan som initierats i Europa. En orsak till detta var den amerikanska patentlagstiftningen som var mindre byråkratisk än den europeiska och krävde en detaljerad beskrivning av uppfinningen. Den amerikanska marknaden var dessutom större än de splittrade marknaderna i Europa. USA blev på många områden världsledande. Ett av bokens intressantaste inslag är författarens redogörelse för många innovationers snabba spridning i USA.

Åren 1920 – 1950 betecknas som tiden för det stora industriella språnget. Det är ett snillrikt drag av Gordon att sammanslå den stora världsekonomiska depressionen (1929 – 1935) och andra världskriget (1939 – 1945). I innovationernas historia var 1930-talet en särdeles dynamisk period. Då gjordes betydande uppfinningar inom materialteknik, aviatik, farmakologi och kommunikation. Under andra världskriget åter krävde krigsansträngningarna drastiska förändringar inom produktionstekniken (t.ex. när de s.k. Libertyfartygen byggdes). Fackföreningsrörelsens frammarsch och regeringens New Deal gav också fart åt kapitalfördjupningen. I början av 1950-talet var arbetsproduktiviteten inom amerikansk industri dubbelt så hög som inom europeisk.

Trendbrott på 1970-talet

En av Gordons viktigaste teser är att 1970-talet medförde en klar förändring i den ekonomiska

utvecklingen. Uppgången i produktiviteten blev långsammare och inkomstfördelningen försköts till kapitalinkomsternas fördel. De japanska och de europeiska företagen hann i fatt de amerikanska storbolagen och trängde in på deras hemmamarknad. Tydligast var tendensen inom bilindustrin.

Den snabba ekonomiska tillväxten återkom 1996 – 2004. Det var ICT-revolutionens jubelår – men effekten var snart uttömd. Det visade sig att elektrifieringen hade haft en långvarigare och mer omvälvande inverkan på den totala faktorproduktiviteten än mikroelektroniken. ICT förmådde framkalla ett skutt i tillväxten, men snart var vi tillbaka i den gamla tillväxttakten.

Och vägen framöver? Gordon sår tvivel om våra möjligheter att säga något mer vägande om tillväxtens framtid. Vi kan ändå analysera tidiga signaler om en långsammare produktivitetsutveckling och några nya teknikers framtid. Det finns löften inom medicinsk forskning, artificiell intelligens, robotik, 3D-printning och internet. Den tredje industriella revolutionen sprider sig från den virtuella världen till den fysiska omgivningen.

Intressant är läran om de fyra motvindarna. Den första gäller befolkningsutvecklingen. Det faktum att befolkningen åldras påverkar utbudet av arbetskraft – hur man än justerar pensionsreglerna. Kostnaderna för vård påverkas av Baumols sjuka, dvs. att relativpriset på tjänsteproduktion stiger. Institutionella bindningar i USA leder ytterligare till att amerikanerna har världens högsta hälsovårdskostnader.

Den andra motvinden blåser inom utbildningen. Efter andra världskriget investerade USA storligen inom skol- och högskolesektorn. Det var då de stora amerikanska universiteten fick det globala försprång som syns bl.a. i antalet Nobelpris. Nu skjuter kostnaderna inom forskning och universitetsutbildning i höjden samtidigt som satsningarna på högre utbildning uppvisar en sjunkande lönsamhet. Mer utbildning ger sällan högre lön; det ekonomiska incitamentet att studera har reducerats.

Styv kuling förorsakas också av den höga statsskulden. Lånefinansieringen av offentliga utgifter kan ha kommit till vägs ände. Man blir tvungen att återbetala en del av den delstatliga och den urbana offentliga skulden, kanske också en del av den federala upplåningen. Detta kan ske genom att skatterna höjs eller inkomstöverföringarna minskas. När de reella inkomsterna stiger långsamt – om alls – är detta en smärtsam process.

Den ökande ojämlikheten i faktorersättningarna ger upphov till den fjärde motvinden. Det har skett en förskjutning i inkomstfördelningen mellan de allra förmögnaste och de 99 procent som bildar majoriteten av mottagarna av faktorersättningar. Förskjutningen började redan på 1970-talet och har uppmärksammats av många kända ekonomer (t.ex. Stiglitz, Piketty och Krugman). Långsiktig nolltillväxt i stora gruppers löneutveckling påverkar inte bara samhällsklimatet, utan också produktivitetsutvecklingen.

"Det visade sig att elektrifieringen hade haft en långvarigare och mer omvälvande inverkan på den totala faktorproduktiviteten än mikroelektroniken senare skulle få."

The Rise and Fall of American Growth är ett briljant verk. Boken är pedagogiskt skriven: klara teser, fina grafer och tabeller och sist i varje kapitel en sammanfattning av slutsatser. Gordons bedömningar av konsekvenserna av olika utvecklingstendenser är trovärdiga, ofta fascinerande. Fallstudierna och exemplen gör texten levande.

Gordons bok kan rekommenderas som kursbok i nationalekonomi och i ekonomisk historia. Journalister, politiker, företagsledare och lärare skulle också må bra av att ta del av denna mångsidiga och intressanta kunskapsmassa!

Ekonomiska Samfundet

Ekonomiska Samfundet i Finland r.f.

Ekonomiska Samfundets syfte är att vidga och underhålla intresset för den ekonomiska vetenskapen samt att arbeta för tillämpningen av denna vetenskap i det ekonomiska livet. Samfundet är ett forum för ekonomisk debatt. Verksamheten är koncentrerad kring medlemsmöten och seminarier samt den egna tidskriften.

Samfundet grundades i Helsingfors år 1894.

Ekonomiska Samfundets tidskrift utkommer för närvarande en gång per år. Den publicerar artiklar och översikter om aktuell ekonomisk politik och ekonomisk forskning. Populärvetenskapliga och vetenskapliga bidrag samt bokrecensioner ingår.

Intresserade skribenter kan ta kontakt med redaktionssekreteraren på e-postadressen ingalill.aspholm@ekonomiskasamfundet.fi för närmare information och för att kort beskriva egna artikelidéer.

Ekonomiska Samfundet välkomnar nya medlemmar. För mer information, se www.ekonomiskasamfundet.fi

Styrelsemedlemmar 2016
Björn Sundell (ordförande)
Heidi Schauman (viceordförande)
Tor Bergman
Richard Brander
Johan Hultkrantz
Mikael Juselius
Kim Lindström
Max Oker-Blom
Michaela von Wendt
Roger Wessman

Projektledare Ingalill Aspholm,
tel. +358 400 840314,
e-post
ingalill.aspholm@ekonomiskasamfundet.fi

Sekreterare Tomas Lindström,
tel. +358 50 571 75 81, e-post
tomas.lindstrom@ekonomiskasamfundet.fi

Skattmästare Markus Smeds,
tel. +358 400 407679, e-post
markus.smeds@ekonomiskasamfundet.fi

BA2
Posti Oy
Posti Green

Vill Du bli medlem i Ekonomiska Samfundet? Vi välkommar alla med intresse för ekonomiska frågor att ansöka om medlemskap. Närmare information på webbsajten www.ekonomiskasamfundet.fi

Högklassig ekonomisk debatt sedan år 1894.

Ekonomiska Samfundet